

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**«Ο επιπολιτισμός, το μετατραυματικό στρες και η ψυχική
ανθεκτικότητα των ασυνόδευτων ανηλίκων»**

Ονοματεπώνυμο: Ράπη Ευθυμία

A.M.: 218034

Τριμελής επιτροπή: Αντωνία Παπαστυλιανού (επιβλέπουσα)

Αθανάσιος Μιχάλης

Χρήστος Παρθένης

Ε.Κ.Π.Α. Π.Μ.Σ. ΘΕΠΑΕΕ 2022

Κατεύθυνση: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«Δηλώνω υπεύθυνα ότι η συγκεκριμένη Διπλωματική Εργασία για τη λήψη του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών του ΠΜΣ «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου» – Πλήρους Φοίτησης του Τμήματος Φ.Π.Ψ. της Φιλοσοφικής Σχολής έχει συγγραφεί από εμένα προσωπικά και δεν έχει υποβληθεί ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο κάποιου άλλου μεταπτυχιακού ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό.

Η εργασία αυτή έχοντας εκπονηθεί από εμένα, αντιπροσωπεύει τις προσωπικές μου απόψεις επί του θέματος. Οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής αναφέρονται στο σύνολό τους, δίνοντας πλήρεις αναφορές στους συγγραφείς, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο.

Σε κάθε περίπτωση, αναληθούς ή ανακριβούς δηλώσεως, υπόκειμαι στις συνέπειες που προβλέπονται στον Κανονισμό Σπουδών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου» και στις διατάξεις που προβλέπει η Ελληνική και Κοινοτική Νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας».

Η ΔΗΛΟΥΣΑ

Όνοματεπώνυμο: Ευθυμία Ράπτη

Αριθμός Μητρώου: 218034

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'E.R.', written in a cursive style.

Υπογραφή:

Πρόλογος-Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου» του ΕΚΠΑ, στην κατεύθυνση της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, υπό την εποπτεία της κυρίας Αντωνίας Παπαστυλιανού, Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ.

Κύριο θέμα της εργασίας αποτελεί ο επιπολιτισμός, το μετατραυματικό στρες και η ψυχική ανθεκτικότητα των ασυνόδευτων ανηλίκων. Αφορμή για την ενασχόληση μου με το θέμα αυτό αποτέλεσε η επαγγελματική μου εμπειρία και οι δυσκολίες που αντιμετώπισα στην συνεργασία μου ως εκπαιδευτικός με τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι ανήλικοι στην προσαρμογή τους, οι αλλαγές που τους συνέβησαν, η θετική τους εξέλιξη παρά τα βιώματα τους μου προκάλεσαν μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον.

Ολοκληρώνοντας τη συγγραφή της διπλωματικής μου εργασίας, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω ορισμένα πρόσωπα για την πολύτιμη υποστήριξη και βοήθεια τους.

Πρώτα απ' όλα, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, την κ. Αντωνία Παπαστυλιανού, η οποία μου έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα και ήταν πάντα δίπλα μου με τις πολύτιμες συμβουλές της, την καθοδήγηση της και την στήριξή της. Επίσης, θα ήθελα να την ευχαριστήσω για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε από την πρώτη στιγμή.

Ευχαριστώ, επίσης, θερμά τους ασυνόδευτους ανηλίκους που συμμετείχαν στο δείγμα καθώς χωρίς την πολύτιμη βοήθεια τους η έρευνα δεν θα ολοκληρωνόταν.

Θα ήθελα, ακόμη, να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την φίλη και συμφοιτήτρια μου Ζωή Μπούζο για την σημαντική της βοήθεια σε κρίσιμα σημεία που προέκυψαν κατά τη συγγραφή της εργασίας και τις φίλες μου Εμμανουέλα Μπεμπή, Μαριάννα Λιάκου, Ελένη Συμεώνογλου και Αριάδνη Ζυγογιάννη για την στήριξη που παρείχαμε η μία στην άλλη καθ' όλη την διάρκεια των μεταπτυχιακών μας σπουδών.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένεια μου που στηρίζει κάθε μου βήμα και στους φίλους μου και στους δικούς μου ανθρώπους για την αμέριστη συμπαράστασή τους, την κατανόηση και την εμπύχωση τους κάθε φορά που το είχα ανάγκη.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	7
Abstract.....	9
Εισαγωγή.....	11
Θεωρητικό πλαίσιο	13
1. Προσφυγικό.....	13
1.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση των όρων	13
1.2 Σύγχρονη κατάσταση προσφυγικού.....	16
1.3 Διαδικασία χορήγησης ασύλου	19
1.4 Δικαιώματα των Ασυνόδευτων Ανήλικών	23
1.5 Χαρακτηριστικά των Ασυνόδευτων Ανήλικων.....	27
2. Επιπολιτισμός.....	30
2.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου.....	30
2.2 Τακτικές επιπολιτισμού	35
2.3 Επιπολιτισμικό στρες.....	43
2.4 Επιπολιτισμός και ασυνόδευτοι ανήλικοι.....	46
3. Μετατραυματικό στρες.....	48
3.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου.....	48
3.2 Συμπτώματα- κλινική εικόνα.....	49
3.3 Το μετατραυματικό στρες και οι ασυνόδευτοι ανήλικοι	50
4. Ψυχική ανθεκτικότητα.....	55
4.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου.....	55
4.2 Παράγοντες ανθεκτικότητας.....	56
4.3 Η μετατραυματική ανάπτυξη.....	57
5. Ερευνητικό κενό και αναγκαιότητα της έρευνας.....	60
5.1 Σκοπός έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα.....	61
Ερευνητικό πλαίσιο.....	61
6. Μέθοδος.....	61
6.1 Η συλλογή των δεδομένων.....	64
6.2 Οι συμμετέχοντες	66
6.3 Τα ερευνητικά εργαλεία και η διαδικασία συλλογής των δεδομένων.....	68
6.4 Αξιοπιστία, εγκυρότητα και δεοντολογικά ζητήματα της έρευνας.....	71

7. Ευρήματα.....	72
8. Σύνοψη: Διαμόρφωση κατηγοριών.....	93
9. Συμπεράσματα- Συζήτηση.....	94
9.1 Περιορισμοί της έρευνας.....	101
9.2 Προτάσεις για το μέλλον.....	101
10. Αναστοχασμός της Ερευνήτριας.....	104
Βιβλιογραφία.....	107
Παράρτημα.....	122

Περίληψη

Η ελληνική πραγματικότητα αποτελείται από ένα μωσαϊκό ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικό γλωσσικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό υπόβαθρο. Αυτό οφείλεται στις προσφυγικές ροές που φθάνουν στη χώρα τα τελευταία χρόνια, καθώς λειτουργεί ως μεταβατική χώρα στο ταξίδι τους. Ένα μέρος του προσφυγικού πληθυσμού είναι οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, οι οποίοι είναι παιδιά που φτάνουν στη χώρα χωρίς τη συνοδεία κατά το νόμο ή το έθιμο υπευθύνων για την επιμέλεια τους, είτε χωρίζονται για διάφορους λόγους από τις οικογένειες τους στα σύνορα. Η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα είναι εξαιρετικά ευάλωτη και ευαίσθητη. Με γνώμονα, λοιπόν, τις ανάγκες τους η ελληνική κοινωνία θα πρέπει να επαναπροσδιορίσει το ρόλο της και να επιλέξει τις κατάλληλες μεθόδους ώστε να βοηθήσει ουσιαστικά όλα τα παιδιά και να λαμβάνουν την κατάλληλη υποστήριξη χωρίς διακρίσεις.

Η παρούσα εργασία μελέτησε τις αλλαγές που υφίστανται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι κατά την προσαρμογή τους στις νέες καταστάσεις καθώς και αν εντοπίζονται συμπτώματα μετατραυματικού στρες και ανάπτυξης. Η έρευνα βασίστηκε σε 10 ημι-δομημένες συνεντεύξεις ασυνόδευτων ανηλίκων που μένουν σε δομή φιλοξενίας ή σε διαμερίσματα ημι-αυτόνομης διαβίωσης στο κέντρο της Αθήνας. Το υλικό αναλύθηκε με τη μέθοδο της θεμελιωμένης θεωρίας. Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε ένα θεωρητικό μοντέλο που επιβεβαιώνει ότι οι ασυνόδευτοι ανήλικοι προσαρμόζονται και εναρμονίζονται στις αλλαγές που συμβαίνουν στη ζωή τους (βασικές ανάγκες, γλώσσα, θρησκεία, στάσεις προς έσω και έξω ομάδα). Ακόμη, εντοπίζονται συμπτώματα μετατραυματικού στρες σε πιο ήπια ένταση σε σχέση με το παρελθόν, καθώς υπάρχει μετατραυματική ανάπτυξη. Σημαντικός παράγοντας για τη

μετατραυματική ανάπτυξη αλλά και την επιπολιτισμική διαδικασία ήταν το νεαρό της ηλικίας τους, η αλληλεπίδραση με τους άλλους, η ανάγκη για αυτό-φροντίδα και η προσήλωση σε κάποιο στόχο. Η σημαντικότητα της οπτικής των ασυνόδευτων έχει αναγνωριστεί στον ερευνητικό χώρο τα τελευταία χρόνια, ωστόσο υπάρχει περιορισμένος αριθμός ερευνών. Η παρούσα έρευνα αποτελεί μια προσπάθεια ανάδειξης της υποκειμενικής εμπειρίας των ασυνόδευτων ανηλίκων με στόχο την ανάδειξη της ευαλωτότητας τους και τη βελτίωση της θέσης τους στην κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: ασυνόδευτοι ανήλικοι, επιπολιτισμός, μετατραυματικό στρες, ψυχική ανθεκτικότητα, μετατραυματική ανάπτυξη

Abstract

Greek reality consists of a mosaic of people coming from different linguistic, cultural, and religious backgrounds. This is due to the refugee flows that have arrived in the country in recent years, as it functions as a transitional country in their journey. Part of the refugee population is unaccompanied minors, who are children who arrive in the country unaccompanied by law or custom or are separated for various reasons from their families at the border. This population group is extremely vulnerable and sensitive. Therefore, based on their needs, Greek society should redefine its role and choose the appropriate methods to substantially help all children and receive proper support without discriminations.

This study examined the changes that unaccompanied minors undergo as they adapt to new situations and whether symptoms of post-traumatic stress and growth are identified. The research was based on 10 semi-structured interviews of unaccompanied minors living in a shelter or semi-autonomous living apartments in the center of Athens. Data analysis was performed with grounded theory. Results reveal a theoretical model that confirms that unaccompanied minors adapt, harmonize, and integrate into the changes that occur in their lives (basic needs, language, religion, attitudes towards the inside and outside the group). Also, symptoms of post-traumatic stress are found to be milder in intensity than in the past, as there is post-traumatic growth. An important factor for the post-traumatic growth and the acculturation process was the young age and the interaction with others, the need for selfcare and the commitment to a goal. The importance of unaccompanied perspective has been acknowledged during the last decades by the professional community, however there is a limited number of studies. The present study brings to the foreground the

subjective experience of unaccompanied minors with the aim of highlighting their vulnerability and improving their position in society.

Keywords: *unaccompanied minors, acculturation, post-traumatic stress, post-traumatic growth, resilience*

Εισαγωγή

Η Meed είπε ότι το να βοηθήσεις κάποιον άλλο που βρίσκεται σε δυσκολία είναι το σημείο όπου αρχίζει ο πολιτισμός. Η ελληνική πραγματικότητα ανέκαθεν καλούνταν να διαχειριστεί τις προσφυγικές ροές και τον πολιτισμό που φέρουν. Τα τελευταία χρόνια η χώρα υποδέχεται πρόσφυγες και μετανάστες με ιδιαίτερα θρησκευτικά, εθνοτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά και ανάμεσα τους διακρίνει κανείς οικογένειες, μόνες γυναίκες και άνδρες και ασυνόδευτους ανηλίκους. Η επιθυμία τους είναι να σχεδιάσουν το μέλλον τους σε ένα ασφαλές περιβάλλον με βιώσιμες συνθήκες.

Εξαιτίας του εντοπισμού ενός μεγάλου κενού στην έρευνα στους ασυνόδευτους ανηλίκους, αποφάσισα να αφιερώσω τη θεματολογία της διπλωματικής μεταπτυχιακής μου εργασίας στον επιπολιτισμό, το μετατραυματικό στρες και την ψυχική ανθεκτικότητα των ασυνόδευτων ανηλίκων. Ιδιαίτερα, η επαγγελματική μου εμπειρία και καθημερινή συνδιαλλαγή με πρόσφυγες και μετανάστες και κυρίως ασυνόδευτους ανηλίκους είναι που με βοήθησε να καθορίσω τη θεματική της έρευνας.

Αναλυτικότερα, η εργασία απαρτίζεται από τρία κυρίως μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση του ζητήματος όπου παρατίθενται οι ορισμοί του προσφυγικού, του επιπολιτισμού, του μετατραυματικού στρες και της ψυχικής ανθεκτικότητας. Ακόμα, αναφέρονται οι συνθήκες προσφυγιάς προς την Ελλάδα, αποτυπώνονται στοιχεία για την ψυχική τους υγεία. αλλά και το νομικό πλαίσιο και πραγματικότητα των ασυνόδευτων. Παρουσιάζεται διεξοδικότερα η διαταραχή του

μετατραυματικού στρες όπου παρουσιάζονται τα κλινικά συμπτώματα καθώς και η ανάπτυξη του τραύματος.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας επισημαίνεται το ερευνητικό πλάνο, τα βασικά στοιχεία της μελέτης αλλά και ο αναλυτικός σχεδιασμός που συμπεριλαμβάνει το σκοπό, το είδος, το εργαλείο της έρευνας και τους περιορισμούς της. Στο τρίτο μέρος γίνεται η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων, τα συμπεράσματα που ανέκυψαν αλλά και οι ιδέες και προτάσεις για τυχόν μελλοντικές έρευνες.

Θεωρητικό πλαίσιο

1. Προσφυγικό

1.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση των όρων

Πρόσφυγας

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ορίστηκε το νομικό καθεστώς του «πρόσφυγα» και αναφέρεται σε όλα τα άτομα που υπάγονται στη Σύμβαση ΟΗΕ του 1951, σχετικά με το καθεστώς του, το συμπληρωματικό πρωτόκολλό του 1967 και τη σύμβαση του ΟΑΕ του 1969 που διέπει τις ειδικές πτυχές των προβλημάτων τους. Οι άνθρωποι που βρίσκονται εκτός της χώρα τους αλλά και δεν μπορούν να επιστρέψουν, εξαιτίας βάσιμου φόβου δίωξης λόγω της φυλής, της θρησκείας, της εθνικότητας, της πολιτικής τους γνώμης ή της συμμετοχής τους σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, καθορίζονται ως πρόσφυγες από την ιδρυτική εντολή της Ύπατης Αρμοστείας. Με τα παραπάνω επιτεύχθηκε η προστασία των προσφύγων από τις διώξεις και τους εκτοπισμούς (Ηνωμένα Έθνη, 1951. Πρόσφυγες, 2001. Agency T. U., 2001).

Ως Παγκόσμια Ημέρα Προσφύγων έχει οριστεί η 20^η Ιουνίου και τιμάται από το 2001. Η διεθνής κοινότητα αναλαμβάνει ρόλο προστάτη απέναντι στα άτομα που έχουν βιώσει συγκρούσεις και εμφύλιες διαμάχες, εγκατέλειψαν την οικία τους και μετακινήθηκαν σε άλλη χώρα αναζητώντας προστασία. Κάθε χώρα υποδοχής αυτής της πληθυσμιακής ομάδας οφείλει να έχει γνώση των υποχρεώσεων της και να τις εκπληρώνει, ώστε να παρέχει προστασία στους πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο. Κανένα κράτος δεν δικαιούται την επιστροφή των προσφύγων παρά την επιθυμία

τους σε ένα μέρος που δεν είναι ασφαλές και υπάρχει ενδεχόμενος κίνδυνος ή να γίνει διάκριση ανάμεσα στις διαφορετικές προσφυγικές ομάδες (Ηνωμένα Έθνη, 1951).

Ο Taylor και Sidhu (2012) άσκησαν κριτική στο κύριο διεθνές κείμενο του δικαίου περί προσφύγων, καθώς ο ορισμός του «πρόσφυγα» είναι αρκετά περιορισμένος. Ιδιαίτερα, ως όρος φαίνεται να είναι αρκετά συγκεκριμένος γιατί καθρεπτίζεται από την εμπειρία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς νοείται ως ένα άτομο που δραπετεύει από πολιτικές διώξεις. Το περιεχόμενο της Σύμβασης του 1951 και κάθε νομικό κείμενο χρειάζεται να αναπροσαρμοστεί στα νέα δεδομένα που συνεχώς προκύπτουν και να διευρυνθεί, ώστε να θεωρείται ένα ισχυρό πλαίσιο προστασίας που δε θα συρρικνώνεται και αποδυναμώνεται με την πάροδο του χρόνου. Υπάρχει μια μορφή πρόσφυγα που μπορεί να μην εμπίπτει στον κλασικό ορισμό αλλά είναι κατ' ουσία εξαιτίας γεγονότων που συμβαίνουν στη χώρα του. Ο πρόσφυγας αυτός βρίσκεται σε μια διαρκή μετακίνηση από χώρα σε χώρα προσμένοντας την αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα καθώς κατά μια έννοια τελεί σε ανθρωπιστικό καθεστώς (Σαμπατάκου, 2010).

Ασυνόδευτοι ανήλικοι

Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι είναι παιδιά ηλικίας κάτω των 18 ετών, οι οποίοι έχουν μεταναστεύσει χωρίς τους γονείς τους ή κάποιον άλλο νόμιμο κηδεμόνα και αιτούνται άσυλο σε κάποια ξένη χώρα. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν και τα παιδιά που εγκαταλείφθηκαν αφού εισήλθαν στη χώρα. Ακόμα και αν τους έχει παραχωρηθεί προστασία ως πρόσφυγες ή διαμένουν σε άλλη χώρα για άλλους λόγους, όπως ανθρωπιστικοί, όλοι αυτοί τυπικά αναφέρονται συνήθως ως «πρόσφυγες» αφότου τους χορηγηθεί άσυλο. Η Ύπατη Αρμοστεία, σύμφωνα με το

καθεστώς του πρόσφυγα, όταν αναγνωρίζει ένα ασυνόδευτο παιδί ως πρόσφυγα αυτόματα το έχει και υπό την προστασία της (Wiggen, 2014. Πρόσφυγες, 2001. Agency T. U., 2001).

Οι λόγοι για τους οποίους οι ανήλικοι εγκαταλείπουν την πατρίδα τους και την οικογένεια τους είναι αρκετοί και σημαντικοί καθώς τους καθιστούν ευάλωτους. Τα παιδιά αυτά είναι ή μπορεί να είναι θύματα πολέμου, εμπορίας ανθρώπων ενώ γίνονται μάρτυρες βίαιων περιστατικών και προορίζονται για σεξουαλική εκμετάλλευση ή καταναγκαστική εργασία. Συχνά, δραπετεύουν από πολέμους, συγκρούσεις, φτώχεια, φυσικές καταστροφές, ίσως προσδοκούν μια οικογενειακή επανένωση, ενώ καθώς παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα αναζητούν διεθνή προστασία με την προσδοκία μιας καλύτερης ζωής και νέας ευκαιρίας (Coelho, 2007).

Η απώλεια ή ο χωρισμός από τους γονείς ή κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας, ανεξάρτητα από την έκθεση σε τραυματικά γεγονότα και το δύσκολο ταξίδι ελλοχεύει κίνδυνο για την ψυχική υγεία των ασυνόδευτων ανήλικων. Ενώ και κατά την άφιξη τους στις χώρες προορισμού καταβάλλονται ψυχολογικά, διότι εγκυμονούν εξίσου πολλοί κίνδυνοι, όπως σεξουαλικοί, φυλετική βία και ασφάλειας. Αυτά τα προβλήματα υγείας μπορεί να εμείνουν για χρόνια (Derluyn & Broekaert, 2007. Keles et al., 2015).

Η Σπυροπούλου (2016) κάνει μια διάκριση μεταξύ των κατηγοριών των ασυνόδευτων ανηλίκων σε αυτή των μεταναστών και εκείνη των προσφύγων. Στην πρώτη ομάδα των μεταναστών τοποθετεί τους ανήλικους που διέφυγαν από σοβαρές και χρόνιες καταστάσεις φτώχειας, στέρησης και κακουχίας, αποζητώντας ένα καλύτερο και

ασφαλέστερο μέλλον. Συμπεριλαμβάνει σε αυτή την ομάδα και αυτούς που έχουν οικονομικές και εκπαιδευτικές επιδιώξεις. Αντίθετα, στους πρόσφυγες είναι τα παιδιά που αναζητούν προστασία γιατί εγκατέλειψαν τη χώρα καταγωγής ώστε να αποφύγουν τους διωγμούς, τις συρράξεις και τα επακόλουθα γεγονότα. Επίσης, εντάσσονται τα θύματα εμπορίας ανθρώπων και καταναγκαστικής εργασίας. Τα συγκεκριμένα ασυνόδευτα αποτελούν μια αρκετά ευάλωτη ομάδα που αντιμετωπίζει δυσκολίες τόσο εξαιτίας της ανηλικότητας τους όσο και για την προσφυγική τους ιδιότητα. Παρ' όλα αυτά, δεν χρησιμοποιείται αυτή η κατηγοριοποίηση στην παρούσα εργασία, προτιμάται ο όρος του ασυνόδευτου ανήλικου με τη γενική του έννοια.

Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι έχουν τα ίδια δικαιώματα με όλα τα παιδιά και προστατεύονται νομικά από τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού που υπογράφεται από τα κράτη μέλη των Ηνωμένων Εθνών, συμπεριλαμβανομένων όλων των χωρών της Ε.Ε.. Συνοπτικά, πρέπει να τους δοθεί η ευκαιρία να ευδοκιμήσουν και να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητες τους. Ωστόσο, τοπικά η πλήρης εφαρμογή της Σύμβασης φαίνεται να αποτελεί σημαντικό ζήτημα για τους υπογράφοντες (Ferrara et al., 2016).

1.2 Σύγχρονη κατάσταση προσφυγικού

Το ζήτημα του προσφυγικού εμφανίζεται προς το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και συνεχίζει να μας απασχολεί και σήμερα. Δεν βρίσκεται σε μόνιμη έξαρση από τότε, αλλά υπάρχουν χρονικοί περίοδοι που η κατάσταση εντείνεται. Η πιο πρόσφατη χρονικά μεγάλη προσφυγική κρίση ξεκίνησε στην Ευρώπη στις αρχές του 2015 και βρισκόταν σε κορύφωση μέχρι την άνοιξη του 2016. Εκείνη την περίοδο πρόσφυγες και μετανάστες διέσχισαν τη Μεσόγειο ενώ η συντριπτική πλειοψηφία πέρασε από

την Τουρκία στα ελληνικά νησιά του Αιγαίου. Η πρόθεση τους δεν ήταν να παραμείνουν στην Ελλάδα, αλλά να συνεχίσουν το ταξίδι τους για αυτό αναζήτησαν καταφύγιο στις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες, μόνο το 2016, 362.753 άνθρωποι εισήλθαν στην ΕΕ μέσω της θαλάσσιας οδού, εξαιτίας των διωγμών, των συγκρούσεων και της τρομοκρατίας στη χώρα τους, ενώ 5.088 αγνοούνται ή έχασαν τη ζωή τους. Στην Ελλάδα το 2015 υπήρξε αριθμός ρεκόρ αφίξεων μέσω θαλάσσης με περίπου 860.000 ανθρώπους. Ενώ, σύμφωνα με τα στοιχεία της Έπατης ήδη από το πρώτο εξάμηνο του 2017 παρατηρείται μείωση του αριθμού εισροών στην Ευρώπη καθώς ήταν μόνο 105.000 (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης {ΕΚΚΑ}, 2021).

Πολλοί πρόσφυγες κατά την επιδίωξη τους να γλυτώσουν διακινδυνεύουν τη ζωή τους ή μπορεί να υποστούν κακομεταχείριση ή και τα δύο. Το δύσκολο αυτό ταξίδι όμως δεν σταματάει παρά τις αντιξοότητες, καθώς δεν έχουν στη διάθεση τους νόμιμες οδούς, συνεχίζουν να αναζητούν βοήθεια από διακινητές και τα δίκτυα εμπορίας ανθρώπων. 1.584.338 πρόσφυγες διέσχισαν τη Μεσόγειο με λέμβους προσπαθώντας να φτάσουν στην Ευρώπη με την προσδοκία μιας καλύτερης ζωής. Ενώ, στη θάλασσα υπάρχουν οργανισμοί που φροντίζουν τη διάσωση τους, από το 2014 μέχρι το 2020 αγνοούνται 2.051 άνθρωποι, μόνο στον ελληνικό χώρο (ΕΚΚΑ, 2021).

Το ελληνικό κράτος, εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης, αποτελεί χώρα πέρασμα και έχει δεχθεί τα τελευταία χρόνια σημαντικό μέρος του προσφυγικού πληθυσμού. Σύμφωνα με τα στοιχεία καταγραφής της Έπατης Αρμοστείας από το 2014 μέχρι το 2020 είχαμε εισροή 1.202.863 προσφύγων από τα θαλάσσια σύνορα και 56.446 από

τα εδαφικά. Οι ροές προσφύγων μετά το 2016 συνεχίζονται με διακυμάνσεις, με σημαντική πτώση στα νούμερα τα τελευταία χρόνια. Συγκεκριμένα, το 2019 έφτασαν στη χώρα 74.613 άνθρωποι, ενώ την επόμενη χρονιά μόνο 15.696. Η Ελλάδα όμως εμφανίζει μια μόνιμη ανεπάρκεια στην υποδοχή αλλά και στη φροντίδα διαμονής αυτών των ανθρώπων. Οι κατασκηνώσεις προσφύγων συνήθως είναι χαοτικές και υπό άθλιες συνθήκες, μη υγιεινές και επικίνδυνες τις περισσότερες φορές. Όλα αυτά συμβαίνουν, διότι δεν υπάρχουν υποδομές και κρατική μέριμνα για πρόσβαση στις βασικές υπηρεσίες υγιεινής, νερό και σίτισης (Coelho, 2007. Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016).

Εκτός από τις κατασκηνώσεις προσφύγων στα νησιά αλλά και στην ηπειρωτική χώρα, οι ελληνικές αρχές δημιούργησαν δομές φιλοξενίας με τη χρηματοδότηση της ΕΕ. Το πρόγραμμα στέγασης στην Ελλάδα «ESTIA II» παρέχει 25.491 θέσεις υποδοχής και προσωρινής στέγης στους αιτούντες άσυλο. Εφαρμόζεται από τις ελληνικές αρχές σε συνεργασία με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ καθώς και τις ΜΚΟ και παρέχει διαμερίσματα, ξενοδοχεία, ανάδοχες οικογένειες και χώρους φιλοξενίας- μετεγκατάστασης. Είναι προφανές ότι οι διαθέσιμες θέσεις δεν επαρκούν ώστε να καλύψουν όλο το προσφυγικό πληθυσμό που φιλοξενεί η χώρα (Ελληνική Δημοκρατία, 2021).

Μια από τις πιο ευάλωτες ομάδες των προσφυγικών ροών που εισέρχονται στη χώρα είναι τα ασυνόδευτα ανήλικα. Σύμφωνα, με τα στοιχεία του ΕΚΚΑ για το Φεβρουάριο του 2021 έχουν καταγραφεί 3.993 ασυνόδευτα παιδιά, εκ των οποίων τα 2.783 βρίσκονται σε μακροχρόνια ή προσωρινή φιλοξενία, τα 76 στα κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, τα 38 είναι σε προστατευτική φύλαξη, τα 156 σε Ανοιχτά κέντρα φιλοξενίας και τα 935 σε άτυπες ή επισφαλείς συνθήκες στέγασης. Η

πλειοψηφία αυτών των παιδιών είναι άνω των 14 ετών, κυρίως αγόρια, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό κατάγεται από το Αφγανιστάν. Ακολουθούν και άλλες εθνικότητες όπως Αφρικανοί, Κούρδοι, Παλαιστίνιοι και τελευταίοι οι Πακιστανοί. Συνολικά από τον Ιανουάριο του 2016 μέχρι του 2021 ο αριθμός αυτών των παιδιών στη χώρα φτάνει τα 34.062. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα και σε αυτή την περίπτωση οι δομές φιλοξενίας φαίνεται να μην επαρκούν, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλά ασυνόδευτα παιδιά που μένουν σε ακατάλληλες συνθήκες και κέντρα κράτησης, ενώ σύμφωνα με τα στοιχεία που υπάρχουν σε κάποια αγνοείται το πλαίσιο φιλοξενίας (ΕΚΚΑ, 2021).

Το αποτέλεσμα αρκετές φορές αυτής της χρονοβόρας και αβέβαιης διαδικασίας - συνθήκης ζωής αναγκάζει τα παιδιά να εγκαταλείψουν την προσπάθεια και να συνεχίσουν όπως μπορούν το ταξίδι τους ή να εργαστούν. Εξαφανίζονται από τα κυβερνητικά καταφύγια και εκτίθενται σε διάφορους κινδύνους. Η ανάγκη για εργασία ώστε να στείλουν χρήματα στους δικούς τους και να ξεπληρώσουν ίσως το ταξίδι τους στην Ευρώπη, τα οδηγεί στο να δεχτούν κάθε είδους δουλειά. Ακόμα και όταν αυτή είναι παράνομη, επικίνδυνη και κακοπληρωμένη, συχνά γίνονται θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης, καταναγκαστικής εργασίας, πορνείας και παράνομης εργασίας (Ferrara et al., 2016).

1.3 Διαδικασία χορήγησης ασύλου

Η Συνθήκη της Γενεύης του 1951 για το καθεστώς προστασίας των προσφύγων περιλαμβάνει το άσυλο ως το βασικότερο κεφάλαιο του διεθνούς δικαίου. Ως όρος αναφέρεται στην συνθήκη προστασίας που παρέχετε από ένα κράτος σε αλλοδαπό πρόσωπο, το οποίο έπειτα μπορεί να απολαμβάνει συγκεκριμένα, αναγνωρισμένα διεθνώς δικαιώματα. Το 1999 η Ε.Ε. θεσπίζει το Κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου,

διασφαλίζει και προστατεύει με αυτό τον τρόπο τη νομοθεσία διεθνούς δικαίου σε όλες τις χώρες – μέλη της Ε.Ε.. Η συμμετοχή στη διαδικασία απόκτησης διεθνούς προστασίας είναι ελεύθερη και χωρίς οικονομικό αντίτιμο. Τα βήματα που ακολουθούνται στη διαδικασία υποβολής της αίτησης ασύλου είναι κατά κύριο λόγο κοινά σε όλη την Ευρώπη (EASO,2020).

Αρχικά, με την άφιξη τους σε προστατευμένο πλαίσιο γίνεται η αίτηση καταγραφής τους στη χώρα. Έπειτα με τη λήψη των δακτυλικών αποτυπωμάτων του αιτούντος άσυλο, τα οποία αποστέλλονται σε βάση δεδομένων (Eurodac) υποβάλλεται και η αίτηση διεθνούς προστασίας, ώστε να καθοριστεί η υπεύθυνη χώρα για την επεξεργασία της (κανονισμός Δουβλίνου ΙΙΙ). Αιτούνται άσυλο καθώς επιθυμούν να γίνουν δεκτά σε μια χώρα με την προσφυγική τους ιδιότητα και βρίσκονται σε κατάσταση αναμονής ώσπου να λάβουν απάντηση σχετικά με το καθεστώς φιλοξενίας τους. Στη συνέχεια, καλούνται σε συνέντευξη από ειδικό λειτουργό στο πλαίσιο της διαδικασίας, με τη βοήθεια διερμηνέα, στην οποία πρέπει να αποδείξουν την ευαλωτότητα τους και την αναγκαιότητα χορήγησης ασύλου. Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα επεξεργασίας των δεδομένων καλούνται στο άσυλο για να λάβουν την απόφαση σε πρώτο βαθμό για την υπόθεση τους (EASO,2020).

Μόλις η αίτηση για άσυλο λάβει θετική απάντηση, δηλαδή τους αναγνωρίζεται η ιδιότητα του «πρόσφυγα» ή του «απάτριδος», τα άτομα αυτά θα έχουν και τα αντίστοιχα προνόμια. Ιδιαίτερα, απαγορεύεται η επαναπροώθηση στη χώρα καταγωγής, ενώ έχουν δικαίωμα ανανέωσης της άδειας παραμονής και εργασίας, της ασφαλιστικής και υγειονομικής περίθαλψης, της πρόσβασης στην εκπαιδευτική διαδικασία καθώς και της έκδοσης ταξιδιωτικών εγγράφων. Λαμβάνουν δηλαδή διεθνή προστασία ή άδεια παραμονής με στόχο την ένταξη. Ωστόσο, η προσφυγική

ιδιότητα ενδέχεται να έχει ημερομηνία λήξης, καθώς μπορεί να ανακληθεί εάν οι συνθήκες στη χώρα καταγωγής αλλάξουν και γίνεται να επιστρέψει ο δικαιούχος με ασφάλεια (EASO, 2020. Μαρβάκης, Παρσανόγλου & Παύλου, 2001. Αμίτσης, 2001)

Η επίδοση αρνητικής απόφασης, δηλαδή της μη αναγνώρισης της προσφυγικής ιδιότητας, σε πρώτο βαθμό τους δίνει το δικαίωμα προσφυγής ώστε να αλλάξουν το αποτέλεσμα. Εφόσον, απορριφθεί και η προσφυγή υποχρεούνται να εγκαταλείψουν τη χώρα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Αυτό δε γίνεται άμεσα καθώς λαμβάνουν ένα προσωρινό δελτίο παραμονής, όπου μετά τη λήξη της ισχύος του, επαναπροωθούνται στη χώρα καταγωγής ή σε κάποια άλλη ασφαλή χώρα (EASO, 2020).

Με βάση τα παραπάνω φαίνεται ότι γίνεται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στα άτομα αυτά που, λόγω φόβου, έχουν βρεθεί εκτός της χώρας καταγωγής τους ή της προηγούμενης διαμονής τους και οι οποίοι αιτούνται διεθνή προστασία σε κάποια ασφαλή χώρα και σε εκείνους που τους χορηγήθηκε άσυλο, αναγνωρίζονται δηλαδή ως πρόσφυγες ή απάτριδες. Οι μεν βρίσκονται σε αρκετά επισφαλή κατάσταση και διατρέχουν τον κίνδυνο, ύστερα από την πιθανή αρνητική έκβαση του αιτήματός τους, «επαναπροώθησης» στη χώρα καταγωγής ή σε άλλη ασφαλή χώρα, ενώ οι δε χαίρουν σημαντικών δικαιωμάτων, τουλάχιστον σε τυπικό επίπεδο (Διεθνής Αμνηστία, 2016).

Με βάση την έκθεση της EASO για το άσυλο (2020), οι ασυνόδευτοι ανήλικοι είναι μια ομάδα πληθυσμού πρόκληση καθώς χρειάζονται ειδικές διαδικαστικές διασφαλίσεις. Είναι απαραίτητη η ταχεία και αποτελεσματική αναγνώριση των ευάλωτων περιπτώσεων, ειδικά για τις μη ορατές, όπως οι ψυχολογικές συνέπειες

βασανιστηρίων ή του τραύματος. Η κατάσταση της διέλευσης των παιδιών αυτών είναι ανησυχητική εξαιτίας διάφορων και σύνθετων αιτιών. Σε αυτές συμπεριλαμβάνεται η διάρκεια της χορήγησης ασύλου και των διατάξεων του κανονισμού Δουβλίνο III, καθώς συχνά επιδιώκεται η αποφυγή της ταυτοποίησης των ασυνόδευτων και η διέλευση τους από παραπάνω από μία χώρες προκειμένου να φτάσουν στον τελικό προορισμό. Στην πορεία, όμως μπορεί να πέσουν θύματα εμπορίας ανθρώπων και βίας ενώ μπορεί να διαβιούν σε ανεπαρκείς εγκαταστάσεις εντείνοντας την ευαλωτότητα τους. Το 2019, υπήρξαν 17.700 αιτήσεις διεθνούς προστασία από ασυνόδευτους ανήλικους σε χώρες της Ε.Ε., ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει μείωση 13% σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Ενώ, το 86% ήταν αγόρια και το 90% εξ αυτών ηλικίας μεταξύ 14-18 ετών (EASO, 2020).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Υπηρεσίας Ασύλου το 2019, η Ελλάδα έλαβε 77.287 αιτήσεις ασύλου (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2020). Με αυτό τον αριθμό αιτήσεων η Ελλάδα βρίσκεται στη δεύτερη θέση στην Ε.Ε. σχετικά με το ποσοστό αιτούντων άσυλο ανά εκατομμύριο κατοίκων. Οι χώρες προέλευσης αυτής της πληθυσμιακής ομάδας, είναι κυρίως η Συρία, το Αφγανιστάν, η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό και η Σομαλία. Οι χώρες προέλευσης φαίνεται να αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου καθώς υπάρχουν διακυμάνσεις στον αριθμούς. Το 2019 το ποσοστό των αιτήσεων που έλαβαν θετική απόφαση ήταν το 55,9%, στο οποίο συνυπολογίστηκαν και οι Σύριοι, αν και φεύγουν με μετεγκατάσταση, διότι αναγνωρίζονται ως πρόσφυγες σε όλη την Ευρώπη. Το υψηλό ποσοστό των θετικών αιτήσεων, δε σημαίνει και εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Αντίθετα, υπάρχει μεγάλη καθυστέρηση στην έναρξη, την πρόοδο και ολοκλήρωση της διαδικασίας ασύλου, έλλειψη κατάλληλης πληροφόρησης σχετικά με τη διαδικασία και επαρκούς

νομικής υποστήριξης στην πρώτη φάση. Τα παραπάνω στοιχεία όπως είναι φυσικό προκαλούν απογοήτευση, αβεβαιότητα και ανασφάλεια στους άμεσα ενδιαφερόμενους (Αίτημα, 2017).

1.4 Δικαιώματα των Ασυνόδευτων Ανηλίκων

Η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το άσυλο, τη μετανάστευση και την εμπορία ανθρώπων περιλαμβάνει ειδικές διατάξεις για την προστασία των βέλτιστων συμφερόντων των ασυνόδευτων ανηλίκων. Ειδικότερα, το κράτος οφείλει να διασφαλίσει την προστασία των ασυνόδευτων που εντοπίζονται μέσω της εφαρμογής μέτρων υποδοχής και της παροχής διαδικαστικής εγγύησης έως ότου βρεθεί βιώσιμη λύση. Από τη στιγμή που εντοπίζονται είναι αναγκαίο να οριστεί ένας εκπρόσωπος και να διαχωριστούν οι ανήλικοι από τους ενήλικους ώστε να προστατευτούν από τους εμπόρους ή λαθρεμπόρους και επομένως να αποτραπεί η εκ νέου θυματοποίηση τους. Αμέσως πρέπει να τους δοθεί κατάλληλο κατάλυμα ενώ η κράτηση πρέπει να χρησιμοποιείται σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Η ύπαρξη κοινών οδηγιών για την αξιολόγηση της ηλικίας και τον εντοπισμό της οικογένειας θα διευκολύνει τη διαδικασία. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την εξασφάλιση της κατάλληλης εκπαίδευσης για τους εργαζόμενους στον κλάδο προστασίας των ασυνόδευτων. Συνοπτικά, το άσυλο απαραίτητα λαμβάνει υπόψη του την οικογενειακή ενότητα, ευημερία, κοινωνική ανάπτυξη, ασφάλεια και γνώμη του ασυνόδευτου ανήλικου κατά την αξιολόγηση των καλύτερων συμφερόντων του (Ferrara et al., 2016).

Κατά την πρώτη είσοδο τους σε χώρα της Ε.Ε., τα ασυνόδευτα παιδιά παρακολουθούνται από τις τοπικές αρχές και υπόκεινται συνήθως σε διαδικασίες αναγνώρισης. Τοποθετούνται σε ασφαλή περιβάλλοντα όπως σε δομές φιλοξενίας ή ανάδοχη φροντίδα ή εισάγονται σε προγράμματα ένταξης και εκπαίδευσης. Οι

βασικές ανάγκες παρέχονται από εγκαταστάσεις έκτακτης ανάγκης και βοήθειας, έως ότου βρεθούν νέες και μακροπρόθεσμες λύσεις. Αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν την οικογενειακή επανένωση, την επιμέλεια από ανάδοχες οικογένειες και την είσοδο τους στις παροχές της κοινωνικής μέριμνας. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία μπορεί να κολλήσει τα ανήλικα για εβδομάδες ή μήνες σε ανεπαρκείς εγκαταστάσεις με μέτριες συνθήκες και στέρηση της κατάλληλης προστασίας. Τα πρότυπα των εγκαταστάσεων φιλοξενίας των παιδιών είναι συχνά φτωχά και δεν μπορούν να προσφέρουν τα απαραίτητα (EASO,2020).

Η εξασφάλιση βιώσιμων λύσεων γίνεται μέσω της αξιολόγησης μεμονωμένα σε κάθε περίπτωση είτε της επιστροφής του ανηλίκου στη χώρα καταγωγής του είτε της μετεγκατάστασης του σε χώρα της Ε.Ε. και της χορήγησης διεθνούς προστασίας. Στα παιδιά που χορηγείται προσφυγικό καθεστώς ή επικουρική προστασία και αιτούνται διαμονή στη χώρα είναι αναγκαίο να λάβουν βοήθεια ώστε να ενταχθούν στην κοινωνία. Σε συνεργασία με την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες και τις σχετικές οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών αξιολογείται προσεκτικά η κάθε περίπτωση παιδιού με σκοπό το βέλτιστο συμφέρον τους (EASO,2020).

Ωστόσο, η οποιαδήποτε απομάκρυνση ανηλίκου οφείλει να γίνεται αφότου βεβαιώνεται ότι θα υπάρχει ένας κατάλληλος κηδεμόνας ή πλαίσιο ή στη χώρα προορισμού. Ταυτόχρονα, εάν κρίνεται απαραίτητο παρατείνεται η περίοδος αναχώρησης, λαμβάνοντας υπόψη τη σχολική φοίτηση και την ύπαρξη άλλων οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών. Καλό θα ήταν οι ανήλικοι να κρατούνται μόνο ως έσχατη λύση και για όσο το δυνατόν μικρότερο χρονικό διάστημα σε

ιδρύματα καθώς οι αρχές πρέπει να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στην ευαλωτότητα των παραπάνω (EASO,2020).

Σύμφωνα με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Ηνωμένα Έθνη, 1989), όλα τα παιδιά δικαιούνται άσυλο και ασφάλεια και όχι μόνο περιφρούρηση της σωματικής τους ακεραιότητας. Όπως όλα τα παιδιά, έτσι και τα ασυνόδευτα πρέπει να απολαμβάνουν τα βασικά δικαιώματα, τα οποία περιλαμβάνουν την πρόσβαση σε ρουχισμό, τροφή, στέγη, ιατρική περίθαλψη και εκπαίδευση. Με κυριότερο το δικαίωμα ενημέρωσης σε μια γλώσσα που καταλαβαίνουν. Ταυτόχρονα, έχουν ως υποχρέωση να σέβονται και να τηρούν τους νόμους και κανονισμούς της χώρας φιλοξενίας (Ηνωμένα Έθνη, 1951). Αντίστοιχα, τα κράτη φέρουν την ευθύνη να προωθήσουν την ψυχολογική ανάκαμψη παιδιών θυμάτων ένοπλων συγκρούσεων, βασανιστηρίων ή κακοποίησης. Οι ανήλικοι έχουν συχνά επανειλημμένα εκτεθεί σε δυνητικά τραυματικές εμπειρίες και έχουν υποστεί προσωπικές απώλειες, όπως απώλεια σπιτιού, περιουσίας, φίλων και οικογένειας (Derluyn & Broekaert, 2007; Lustig et al., 2004). Πρέπει να προσαρμοστούν σε μια νέα κουλτούρα, καθώς έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε πόρους και το μέλλον τους περιβάλλεται από μεγάλη αβεβαιότητα (Guarnaccia & Lopez, 1998). Επιπλέον, η ολοκλήρωση των αναπτυξιακών διεργασιών (π.χ. σχηματισμός ταυτότητας) μπορεί να παρεμποδίζεται από τα αποτελέσματα των τραυματικών εμπειριών καθώς και από την έλλειψη υποστήριξης και καθοδήγησης (Ajdukovic & Ajdukovic, 1998). Επομένως, διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο να υποστούν σοβαρή δυσφορία (Bean et al., 2007). Η γνώση σχετικά με την έναρξη και τις αιτίες της ψυχολογικής δυσφορίας είναι απαραίτητη για την παροχή φροντίδας σε αυτήν την ευάλωτη ομάδα προκειμένου να

καταστεί δυνατή η έγκαιρη ανίχνευση, η δευτερογενής πρόληψη και η θεραπεία (Geert et al., 2011).

Η εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση των νέων είναι ένα από τα σημαντικότερα βήματα που πρέπει να γίνουν καθώς θα αποκτήσουν γνώσεις σχετικά με τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας στη χώρα υποδοχής. Η εκπαίδευση αποτελεί ένα από τα βασικότερα εργαλεία για την κοινωνική ένταξη αλλά και κινητικότητα (Oppedal, Guribye & Kroger, 2017). Εξίσου, σύμφωνα με τις οδηγίες της Έπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (2015), είναι σημαντικό όλοι οι εργαζόμενοι, που έρχονται σε επαφή με τα ασυνόδευτα να λάβουν τις κατάλληλες πληροφορίες και εκπαίδευση προκειμένου να παρέχουν την απαραίτητη βοήθεια σε αυτήν τη συγκεκριμένη ομάδα παιδιών.

Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί κατακερματισμός και παραβίαση των δικαιωμάτων τόσο των προσφύγων όσο και των ασυνόδευτων. Αυτό επιβεβαιώνεται με την έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην οποία αναφέρεται το εξής «*Το 2016, έτος - ορόσημο για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα, με την υιοθέτηση και εφαρμογή της παράνομης συμφωνίας ΕΕ - Τουρκίας. Οι τραγικές συνέπειές τις γνωστές: χιλιάδες πρόσφυγες εγκλωβισμένοι στα ελληνικά νησιά και χιλιάδες στην ηπειρωτική χώρα σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης. Επειδή τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι διαπραγματεύσιμα, όλες και όλοι μαζί πρέπει να διεκδικήσουμε την κατά γράμμα τήρησή τους από τις κυβερνήσεις*» (Διεθνής Αμνηστία, 2017α). Η εμπειρία των τελευταίων χρόνων δείχνει ότι η επίλυση τους είναι θέμα πολιτικής βούλησης και θα πρέπει να αναζητηθούν τρόποι αντιμετώπισης κοινοί και καθολικοί

στην πολιτική συζήτηση και πράξη για το Άσυλο αλλά και για το Χώρο Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (Διεθνής Αμνηστία, 2017α).

1.5 Χαρακτηριστικά των Ασυνόδευτων Ανήλικων

Οι γενική αποτίμηση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης φανερώνει ότι οι ασυνόδευτοι ανήλικοι είναι μια ευάλωτη ομάδα. Ιδιαίτερα, έχουν βιώσει πολλές απώλειες και τραυματικές εμπειρίες τις οποίες φέρουν μαζί τους (Wernesjö, 2012). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να βάλλεται η υγεία τους είτε ψυχικά είτε σωματικά. Η ατομική διακύμανση των προβλημάτων ψυχικής υγείας σε συνδυασμό με τις μοναδικές εμπειρίες της επιτυχούς άφιξης στις χώρες προορισμού, παρά την ύπαρξη των προ-μεταναστευτικών αντιξοοτήτων υποδηλώνει ετερογένεια στην πορεία προσαρμογής (De Haene, Grietens & Verschueren, 2007. Sinason, 2003).

Η μεταναστευτική πορεία εξελίσσεται σε τρία στάδια, τα οποία βρίσκονται σε χρονολογική σειρά και είναι της προ-φυγής (pre-flight), της φυγής (flight) και της επανεγκατάστασης (resettlement). Συγκεκριμένα, στο πρώτο, πριν τη φυγή από τη χώρα καταγωγής τα παιδιά μπορεί να βρεθούν σε ανάστατη κατάσταση και να χάσουν τη σταθερότητα του περιβάλλοντος τους. Οι ανήλικοι χρειάζεται να αντιμετωπίσουν πιθανές απώλειες ή εξαφάνιση μελών της οικογένειάς τους. Μάλιστα υπάρχει σοβαρό ενδεχόμενο να τραυματιστούν είτε γιατί καθημερινά γίνονται μέτοχοι και θεατές του θανάτου και της καταστροφής είτε γιατί αναγκάζονται να αμυνθούν. Σε αρκετές περιπτώσεις διακόπτεται και η εκπαίδευση τους καθώς το σχολείο μπορεί να είναι κατειλημμένο από στρατιωτικές δυνάμεις, να αποτελεί καταφύγιο ή να έχει καταστραφεί. Σε ελάχιστες περιπτώσεις παρέχεται εκπαίδευση έκτακτης ανάγκης σε συγκεκριμένα γνωστικά πεδία από την οικογένεια ή την κοινότητα που καταβάλλουν προσπάθεια (De Haene, et al., 2007. Fazel & Stein,

2002. Halstead & Pike, 2006 στο Jabbar & Zaza, 2014. Sirin & Rogers-Sirin, 2015. Affouneh, 2007, Lustig et al., 2004. Oppedal & Idsøe, 2015).

Το επόμενο στάδιο της φυγής αφορά το ταξίδι σε μια άλλη χώρα, δηλαδή την μετατόπιση σε ένα άλλο μέρος. Εκείνη την περίοδο ενδέχεται να αποχωριστούν τους γονείς του ή φροντιστές τους είτε εξαιτίας κάποιου ατυχήματος είτε γιατί είναι ο μόνος τρόπος να διασφαλιστεί μια ασφαλής εξέλιξη (Lustig et al., 2004. De Haene, et al., 2007). Η απόφαση για την μετακίνηση τους συνήθως παίρνεται από τους γονείς ή άλλους συγγενείς, συνήθως τα παιδιά δεν συμπεριλαμβάνονται στη διαδικασία, με αποτέλεσμα να έχουν περιορισμένες πληροφορίες ή άγνοια για την κατάσταση τους και το ταξίδι. Η διαφυγή τους εξαρτάται κυρίως από διακινητές, που τους εκμεταλλεύονται και τους εκθέτουν σε επιπλέον κινδύνους που καλούνται να αντιμετωπίσουν με μόνο οδηγό τον ένστικτο της επιβίωσης (Wersnesjö, 2012).

Η επανεγκατάσταση αποτελεί το τελευταίο στάδιο και περιλαμβάνει επιπλέον παράγοντες άγχους. Ιδιαίτερα, καλούνται να υποβάλλουν αίτημα διεθνούς προστασίας ενώ ταυτόχρονα προσπαθούν να ενσωματωθούν στον κοινωνικό πολιτισμικό ιστό μιας νέας άγνωστης χώρας (De Haene, et al., 2007). Η χρονοβόρα διαδικασία του αιτήματος διεθνούς προστασίας μέχρι την τελική απόφαση, με τις γραφειοκρατικές διαδικασίες να δυσχεραίνουν την κατανόηση ενισχύει την αβεβαιότητα που αισθάνονται. Την ίδια στιγμή βρίσκονται σε μια πολιτισμική σύγκυση διότι καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα άγνωστο περιβάλλον, μια ξένη γλώσσα αλλά και τις διεργασίες του επιπολιτισμού. Οι τραυματικές τους εμπειρίες επιφέρουν συνέπειες στη αντιληπτική και κοινωνικό- συναισθηματική τους ανάπτυξη καθώς και στην προσαρμογή τους στη νέα χώρα (Lustig et al., 2004. Strekalova & Hoot, 2008. Oppedal & Idsøe, 2015).

Οι περίπλοκες ατομικές τους ιστορίες συχνά τους στερούν τις αναπτυξιακές υποστηρικτικές εμπειρίες του ασφαλούς πλαισίου της οικογένειας, το μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου και τις σχέσεις αλληλεπίδρασης με τους συνομηλίκους τους. Με βάση τα παραπάνω εμποδίζεται η κοινωνική, συναισθηματική και γνωστική τους ανάπτυξη (Baltes, 1987). Η συχνή διάσπαση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στις χώρες προέλευσης, σε συνδυασμό με συχνά ταξίδια μακράς διάρκειας για να φτάσουν στις χώρες ασύλου, συμβάλλει στη σοβαρή έλλειψη επίσημης εκπαίδευσης των ασυνόδευτων ανηλίκων. Η επανένταξη τους στο εκπαιδευτικό σύστημα μετά την επανεγκατάσταση συνήθως συνεπάγεται με την κάλυψη του προγράμματος σπουδών των κατώτερων βαθμίδων προτού εισέλθουν στη συνηθισμένη για την ηλικία τους εκπαίδευση. Σε αυτή τη μεταβατική διαδικασία αντιμετωπίζουν μια σειρά επιλογών με σημαντικές συνέπειες για το μέλλον τους, όπως είναι η είσοδος σε ένα επαγγελματικό κομμάτι που πληροί τις προϋποθέσεις για εργασία ή ένα θεωρητικό πλαίσιο απαραίτητο για τη μετέπειτα ακαδημαϊκή τους εξέλιξη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Orpedal, Guribye & Kroger, 2017).

Η ηλικία της πλειοψηφίας των ασυνόδευτων ανηλίκων που αιτούνται άσυλο στην Ευρώπη είναι μεταξύ 15 και 18 ετών, όπου διαμορφώνουν την σεξουαλική, ιδεολογική και επαγγελματική τους ταυτότητα, καθώς είναι ένα από τα σημαντικότερα αναπτυξιακά στάδια της εφηβείας (Kroger et al., 2010. Marcia, 1980). Κατά τη διάρκεια της εφηβείας όπως και οι ομήλικοι τους οφείλουν να διαμορφώσουν μια ταυτότητα και να λάβουν αποφάσεις σχετικά με ρόλους και αξίες που σχετίζονται με την εκπαίδευση, το επάγγελμα, τις ιδεολογικές αξίες, το φύλο, τις σχέσεις με ομοτίμους και, ιδίως, για τις εθνικές μειονότητες, πολιτιστικούς ρόλους και αξίες (Erikson, 1968, Marcia et al., 1993, Phinney, 1989).

Με βάση τα παραπάνω οι ασυνόδευτοι ανήλικοι αντιμετωπίζουν ένα νέο σύνολο ψυχοκοινωνικών προκλήσεων και αγχογόνων γεγονότων που σχετίζονται με την προσαρμογή τους στη νέα χώρα υποδοχής. Οι προκλήσεις αυτές αφορούν την εκμάθηση μιας νέας γλώσσας και κουλτούρας, στην προσπάθεια υιοθέτησης μιας νέας ζωής. Αποτελούν μια μοναδική ομάδα ευάλωτων παιδιών που φαίνεται να δυσκολεύεται να ενταχθεί στο νέο πλαίσιο. Όλοι έχουν βιώσει την απώλεια των μελών της οικογένειάς τους, οι περισσότεροι τον πόλεμο (περίπου 79%) και αντίστοιχα τραυματικά γεγονότα. Παρόλα αυτά, τράπηκαν σε φυγή, ταξίδεψαν με επιτυχία μεγάλες και επικίνδυνες διαδρομές και αφοσιώθηκαν στη διαδικασία μετεγκατάστασης και πολιτισμικής ενσωμάτωσης χωρίς την υποστηρικτική στενή σχέση ενός ενήλικα (Lustig et al., 2004. Oppedal & Idsøe, 2015. Pastoor, 2015. Strekalova & Hoot, 2008).

2. Επιπολιτισμός

2.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου

Η ανθρώπινη φύση είναι συνυφασμένη με την έννοια της προσαρμογής. Οι διαφορετικές εμπειρίες που βιώνει κάποιος σε ένα καινούριο περιβάλλον οδηγούν στην ανάπτυξη και μάθηση, ειδικά αν είναι έντονες ή αποσταθεροποιητικές. Η πολιτισμική ένταξη του ατόμου συμβαίνει με την αλλαγή στο περιβάλλον και στην επακόλουθη προσαρμογή σε νέους κανόνες, αξίες, έθιμα, νόρμες και γλώσσα. Η ένταξη συνιστάται σε στάδια αφομοίωσης του νέου δυνητικά τρόπου ζωής, με στόχο την καλύτερη ενσωμάτωση του ατόμου στη νέα κουλτούρα. Αποτελεί μια αρκετά οικεία διαδικασία για το άτομο καθώς συμβαίνει από τη γέννηση του. Αρχικά, συντελείται η ένταξη του στο μητρικό, πρώτο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον,

ενώ στη συνέχεια ανακύπτουν και άλλες προσαρμογές, άλλοτε εθελοντικές και άλλοτε αναγκαστικές (Kim, 2001).

Συνεπώς, η διαδικασία εγκατάλειψης της χώρας καταγωγής και η επακόλουθη κοινωνική και πολιτισμική προσαρμογή σε ένα νέο περιβάλλον, είναι δύσκολη και απαιτητική για το άτομο. Η επιβίωση αλλά και η ευημερία που επιδιώκεται στη χώρα υποδοχής δημιουργεί κυρίως ανασφάλειες και γίνεται μια συνεχής προσπάθεια υπέρβασής τους. Αυτή η πολιτισμική διαδικασία αλλαγών στην οποία το άτομο ή η ομάδα από έναν πολιτισμό έρχονται σε επαφή με έναν διαφορετικό πολιτισμό και αλλάζει η συμπεριφορά τους, ώστε να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες είτε ατομικά είτε ομαδικά, αναφέρεται ως «επιπολιτισμός» (Burnam et al., 1987. Kim, 2001. Berry, 2003. Trimble, 2003)

Ο επιπολιτισμός, στην αγγλική ορολογία «acculturation», εμφανίστηκε πρώτη φορά στην ανθρωπολογία από τους Redfield, Linton, και Herskovits το 1936. Στη βιβλιογραφία εμφανίζονται και άλλες ερμηνείες του όρου στα ελληνικά ως πολιτιστική αφομοίωση, πολιτιστική επαγωγή, πολιτισμική ένταξη και πολιτισμική διαπίδυση. Στην παρούσα εργασία προτιμάται ο όρος επιπολιτισμός, όπου εμπεριέχει την αμοιβαία επιρροή των πολιτισμικών ομάδων που αλληλοεπιδρούν. Οι ανθρωπολογικές έρευνες της περιόδου μελετούσαν την αλληλεπίδραση μεταξύ πρωτόγονων και πιο αναπτυγμένων πολιτισμών αλλά και την πολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών και τις πιθανές επιπτώσεις στην υγεία τους. Αφορούσε τις αλλαγές αλλά και τα φαινόμενα που ανακύπτουν από τη συνεχή επαφή ομάδων ή ατόμων διαφορετικών πολιτισμών. Αποτελεί έναν κλασικό ορισμό του επιπολιτισμού, με βασικότερο στοιχείο ότι η επαφή αυτή θα έχει αποτέλεσμα την

αλλαγή ανάμεσα στους δυο πολιτισμούς είτε στον ένα από τους δύο είτε και στους δύο (Redfield, Linton, & Herskovits, 1936).

Στα πρώτα στάδια η θεωρία του επιπολιτισμού παρουσιάζεται ως μια μονοδιάστατη διεργασία, στην οποία η ομάδα των μεταναστών, οικειοποιούνταν σταδιακά τις αξίες, τα ήθη και έθιμα της κυρίαρχης ομάδας, με τελικό βήμα την ολοκληρωτική αφομοίωση. Το Social Science Research Council (1954) ορίζει τον επιπολιτισμό *«...ως πολιτισμική αλλαγή που εμφανίζεται με τη συνάντηση δύο ή περισσότερων αυτόνομων πολιτισμικά συστημάτων. Η επιπολιτισμική αλλαγή μπορεί να είναι συνέπεια της άμεσης πολιτισμικής μετάβασης. Μπορεί να προέρχεται από μη πολιτισμικές αιτίες, όπως οικολογικούς ή δημογραφικούς μετασχηματισμούς που προκαλούνται από την εισβολή ενός πολιτισμού. Ενδέχεται να καθυστερήσει λόγω εσωτερικών προσαρμογών που απαιτούνται για την αποδοχή ξένων προτύπων και χαρακτηριστικών ή μπορεί να αποτελεί μια αντιδραστική προσαρμογή των παραδοσιακών τρόπων ζωής»*. Εισάγεται με αυτό τον τρόπο και η κοινωνιολογική σκοπιά καθώς προστίθεται το στοιχείο του ξένου πολιτισμού επάνω στον γηγενή, και η διεργασία του επιπολιτισμού μπορεί να είναι αντιδραστική (αντίσταση στην αλλαγή) ή δημιουργική (δημιουργία πρόσφορου εδάφους για νέα πολιτισμικά στοιχεία) (Social Science Research Council, 1954).

Οι δύο παραπάνω συντελούν στην προσπάθεια θεμελίωσης του ορισμού του επιπολιτισμού. Ο επιπολιτισμός αποτελεί μια δυναμική διαδικασία που εμπεριέχει διάφορα στάδια μέσω των οποίων το άτομο προσαρμόζεται σε ένα νέο περιβάλλον (Berry, 1990). Η επαφή ανάμεσα σε δυο διαφορετικούς πολιτισμούς έχει σαν απόρροια αλλαγές που μπορεί να συντελούνται σε διαφορετικά πολιτισμικά ή/και ψυχολογικά επίπεδα ατομικά ή/και ομαδικά (Berry, Trimble, & Olmedo, 1986). Στο

πολιτισμικό/ ομαδικό επίπεδο, γίνεται αναφορά στις ομαδικές αλλαγές της κοινωνικής δομής, του κλίματος και της βιολογικής συνθήκης, της οικονομίας και του πολιτισμικού πλαισίου (Berry et al., 1992).

Την περίοδο του 1980 με 1990 εμφανίζεται στην ψυχολογία η έννοια του επιπολιτισμού ανταποκρινόμενη στις ανάγκες της εποχής με την αύξηση του μεταναστευτικού φαινομένου. Ο επιπολιτισμός σε ατομικό/ψυχολογικό επίπεδο αφορά την αλλαγή στη συμπεριφορά, στις αξίες, στις στάσεις και την ατομική ταυτότητα (Berry, 1980. Graves, 1967). Οι αλλαγές που συντελούνται στο άτομο έπειτα από την επαφή του με άλλους πολιτισμούς ή επειδή εντάσσεται σε μια εθνοπολιτισμική ομάδα που μετέχει στην επιπολιτισμική διαδικασία, περιγράφονται στον όρο του ψυχολογικού επιπολιτισμού. Οι ψυχολογικές αλλαγές του ατόμου στα εσωτερικά του χαρακτηριστικά και στη συμπεριφορά, δηλαδή στις αξίες, τις στάσεις, τα κίνητρα και τις ικανότητες, αναφέρονται στο ατομικό επίπεδο. Συντελούνται αλλαγές κατά τη διάρκεια του επιπολιτισμού στην εθνική ταυτότητα, ταυτόχρονα όμως δημιουργείται το επιπολιτισμικό άγχος εξαιτίας των ψυχολογικών και κοινωνικών προβλημάτων που ανακύπτουν (Berry et al., 1987).

Ο επιπολιτισμός φαίνεται να συμβαίνει τόσο σε ομαδικό όσο και ατομικό επίπεδο, διότι το κάθε άτομο συμμετέχει σε διαφορετικό βαθμό στη διαδικασία που βιώνεται ταυτόχρονα από την ομάδα του. Η αρχική θεωρία ότι συντελείται σε ομαδικό μόνο επίπεδο διερευνήθηκε αρκετά στο φαινόμενο του επιπολιτισμού. Έγινε μια διάκριση από τον Graves (1967) μεταξύ του πολιτισμού της ομάδας και του ψυχολογικού επιπολιτισμού, διότι υπάρχει αλληλεπίδραση στη συμπεριφορά του ατόμου και το πολιτισμικό πλαίσιο. Ενώ στις διαφορετικές ομάδες τα μέλη τους δεν ακολουθούν απαραίτητα την ίδια πορεία (Berry, 1992. Motti-Stefanidi et al., 2012).

Τα άτομα εντάσσονται σε μια δεδομένη κουλτούρα, επιπολιτίζονται από αυτή, προσαρμόζονται στις απαιτήσεις και τις αξίες της νέας συνθήκης. Αυτή η διαδικασία προσαρμογής χρειάζεται να είναι αμοιβαία, όχι όμως με συμμετρικό τρόπο, καθώς πρακτικά μια από τις δυο ομάδες δέχεται τις μεγαλύτερες αλλαγές. Τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας χρειάζεται να προσαρμοστούν, να τροποποιήσουν τις ενέργειες τους και να ενσωματώσουν τη νέα πληροφορία που κάνει τα βήματα της στο πολιτισμικό τους σύστημα (Berry, 1997. Μπράϊλας, 2013). Οι κοινωνικές επιρροές που δέχεται το άτομο είναι διαρκείς, συχνά όμως εμφανίζει αντιστάσεις σε αυτές, εξαιτίας της προσωπικής του κουλτούρας, αλλά και το περιβάλλον υποδοχής υφίστανται αλλαγές από την προσαρμογή του ατόμου (Παπαμιχαήλ, 2003).

Ο Berry (1980) υποστηρίζει ότι η αλλαγή που συμβαίνει είναι ένα δισδιάστατο και αμφίδρομο φαινόμενο, καθώς τα άτομα δεν επιδιώκουν απαραίτητα την κατάκτηση του κυρίαρχου πολιτισμού. Συνεπώς, υπάρχει πιθανότητα να ταυτίζονται με το νέο ή να το κατακτούν, χωρίς απαραίτητα να αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τον πολιτισμό που ήδη φέρουν μαζί τους. Συντελούνται αλλαγές ανεξάρτητα σε δύο διαστάσεις, η μία αφορά τη συντήρηση ή απώλεια του αρχικού πολιτισμού και η άλλη την υιοθέτηση του νέου πολιτισμού ή τη συμμετοχή σε πτυχές του. Το άτομο επιλέγει και συνδυάζει κομμάτια των πολιτισμών που έρχεται σε επαφή.

Η επιπολιτισμική διαδικασία των ασυνόδευτων ανηλίκων εμπεριέχει αλλαγές και εμπειρίες μέσα στην καθημερινότητα οι οποίες οφείλονται στην επαφή με τις διαφορετικές ομάδες πολιτισμού και τη δημιουργία νέων σχέσεων. Αυτές οι εμπειρίες περιλαμβάνουν αλλαγές στις αξίες, τις στάσεις και τη συμπεριφορά. Η πρώτη εικόνα δείχνει ότι είναι μια διαδικασία αλλαγής στην πολιτισμό της ομάδας, όμως συντελείται αλλαγή και στην ψυχολογία του ατόμου. Ιδιαίτερα, φαίνεται να

υιοθετούν νέα επικοινωνιακά πρότυπα, νέες κοινωνικές δομές και νέους στόχους. Παράλληλα, συμβαίνουν αλλαγές στην οικονομία, θρησκεία και στο περιβάλλον που έχουν επίδραση στα άτομα (Safdar, Lay, & Struthers, 2003).

2.2 Τακτικές επιπολιτισμού

Η μετακίνηση του ατόμου σε μια νέα χώρα οδηγεί στην χωροταξική και πολιτισμική αλλαγή του περιβάλλοντος. Η μετάβαση σε μια άλλη χώρα καλεί το άτομο να αντιμετωπίσει ένα πλαίσιο διαφορετικό από αυτό που μεγάλωσε. Η διαδικασία αυτή προκαλεί σημαντικά στρεσογόνες αλλαγές στο άτομο που καλείται να αντιμετωπίσει ώστε να προσαρμοστεί αποτελεσματικά. Η επαφή μεταξύ διαφορετικά πολιτισμικών ομάδων και οι αλλαγές που ανακύπτουν κυρίως στη μειονοτική ομάδα αναφέρονται στην επιπολιτισμική διαδικασία. Οι αλλαγές που βιώνει το άτομο έπειτα από τον επιπολιτισμό συμβαίνουν στον ψυχολογικό, κοινωνικό-πολιτισμικό και οικονομικό τομέα. Η διαδικασία αφορά όλες τις ομάδες που μετατοπίζονται από ένα πολιτισμικό πλαίσιο σε ένα άλλο, ανεξάρτητα από το την αιτία μετακίνησης και τη χρονική διάρκεια παραμονής. Στις ομάδες αυτές μπορεί να ανήκουν τα άτομα που ταξιδεύουν εξαιτίας της δουλειάς, οι τουρίστες, οι φοιτητές, οι πρόσφυγες και μετανάστες, αλλά και οι πολιτισμικές ομάδες της χώρας υποδοχής που τους δέχονται εκούσια ή ακούσια (Berry, 1997. Ward, Bochner & Furnham, 2001).

Η επιπολιτισμική διαδικασία στην κοινωνία υποδοχής στην αρχή χαρακτηρίστηκε ως μονοδιάστατη διεργασία (Cuellar et al., 1997). Ιδιαίτερα, τα άτομα έπρεπε να υιοθετήσουν και να προσαρμοστούν στον κυρίαρχο πολιτισμό, ξεχνώντας τον πολιτισμό που έφεραν μαζί τους από την χώρα καταγωγής. Η συνύπαρξη και των δύο πολιτισμών θεωρούνταν κάτι ασύμβατο και αμοιβαία αποκλειόμενο, καθώς ο κληρονομούμενος με το νέο πολιτισμό σχετίζονται αρνητικά, με έναν από τους δύο

πιο ισχυρό και τον άλλο αναγκαστικά ασθενέστερο. Με βάση το παραπάνω, ο επιπολιτισμός στις νέες συνθήκες ζωής ταυτίζεται με την αφομοίωση, με την πάροδο του χρόνου και τη συνεχή επαφή ο ασθενέστερος πολιτισμός θα μοιάζει όλο και περισσότερο στον κυρίαρχο (Berry et al., 2021).

Η αρχική θεωρία της αφομοίωσης με την εξέλιξη του μεταναστευτικού δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα. Έτσι, η σταθερή πορεία αφομοίωσης του Gordon (1964) αμφισβητήθηκε, καθώς οι νέοι ερευνητές εντόπισαν αρκετούς σημαντικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία αυτή όπως τις ταξικές διαφορές, τη χρονική περίοδο άφιξης και τον τρόπο υποδοχής. Τονίζοντας την ατομική διαφοροποίηση ανάμεσα στα μέλη της ομάδας, καθώς υπάρχει διαφορετικός ρυθμός επιτυχούς προσαρμογής και αφομοίωσης στην κοινωνία (Glazzer, 1993.. Zhou, 1997. Portes & Rumbaut, 2001).

Ο ψυχολογικός επιπολιτισμός εμφανίζεται δισδιάστατος ή πολυδιάστατος. Η δισδιάστατη θεωρία περιλαμβάνει τις δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού, δηλαδή της χώρας καταγωγής και προορισμού, τις ανεξαρτητοποιεί μεταξύ τους και επιθυμεί τον συνδυασμό τους για την επιτυχή θετική προσαρμογή. Συνεπώς, οι ομάδες αλλά και τα μέλη της χρειάζεται να αποφασίσουν σε ποιο βαθμό θα διατηρήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, να επιλέξουν τα σημαντικά για αυτούς χαρακτηριστικά και αν χρειάζεται να έχουν επαφή με τις άλλες ομάδες αλλά και να συμμετέχουν στα κοινά (Georgas & Papastylianou, 2021). Η διαδικασία ανάπτυξης της ταυτότητας του ατόμου κάνει ανεξάρτητα βήματα και επιτρέπει στο άτομο να αναπτύξει διαφορετικές ικανότητες που θα του φανούν χρήσιμες στην προσαρμογή του στις ιδιαίτερες πολιτισμικές ανάγκες (Phinney, 2003).

Με βάση αυτή τη θεωρία, τα άτομα εξαιτίας της διαδικασίας του επιπολιτισμού συμμετέχουν αυθόρμητα στην πολιτισμική ζωή και διατηρούν την πολιτισμική ταυτότητα που φέρουν στην νέα κοινωνία. Η ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής ενέχει την ψυχολογική προσαρμογή του ατόμου στις οικολογικές και κοινωνικές της συνθήκες. Ο κυρίαρχος ρόλος του εαυτού εμπλέκει την φυσική και κοινωνική συνείδηση του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την αυτοσυνειδησία εμπλέκοντας την ταύτιση του ατόμου με σημαντικά πρόσωπα, ομάδες και την κοινωνία. Δηλαδή χρειάζεται να διαπραγματευθούν την επιλογή τους και συμπεριφορά τους με βάση την επιθυμία τους για διατήρηση της ταυτότητας και των χαρακτηριστικών της πολιτισμικής τους κληρονομιάς, σε σχέση με την επαφή και συμμετοχή σε ένα διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο. Το μοντέλο του Berry (1980, 1997) περιλαμβάνει αυτή την αυθόρμητη συμμετοχή και τη συντήρηση ή μη των δύο πολιτισμών όπου πιθανά οδηγεί τα άτομα σε τέσσερα διαφορετικές τακτικές. Οι οποίες ονομάζονται και «επιπολιτισμικές στρατηγικές» και είναι η αφομοίωση, η εναρμόνιση, ο διαχωρισμός και η περιθωριοποίηση. Η επιπολιτισμική διαδικασία δεν έχει ως τέρμα αυτά τα τέσσερα, αλλά τα έχει ως στρατηγικές για την επιτυχία της. Ο επιπολιτισμός έχει διάρκεια μέσα στον χρόνο, τα άτομα ενδέχεται να υιοθετήσουν διαφορετικές στρατηγικές ανάλογα με τις χρονικές συγκυρίες και τα προβλήματα που ανακύπτουν. Συνεπώς, για το άτομο οι στρατηγικές είναι φάσεις που μπορεί να επαναληφθούν στη διάρκεια της διαδικασίας επιπολιτισμού.

Ο Berry (1997) εξετάζει τα οικολογικά, κοινωνικά, βιολογικά και ψυχολογικά στοιχεία που αλληλοεπιδρούν στον επιπολιτισμό του ατόμου ή της ομάδας. Η θεωρία του επιπολιτισμού έχει ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως την αντιδραστική και συγκρουσιακή αλληλεπίδραση δύο τουλάχιστον αυτόνομων συστημάτων με

αποτέλεσμα την αλλαγή σε ένα από αυτά. Ενώ, η διαδικασία αποτελείται από τρεις φάσεις την επαφή, τη σύγκρουση και προσαρμογή του ατόμου, για αυτό εξετάζεται σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο σαν θεωρία. Όσον αφορά το ατομικό επίπεδο μελετάται η θέση του στην ομάδα πολιτισμού, οι συγκρούσεις και κρίσεις σε διαπροσωπικό και ενδο-ατομικό επίπεδο μέχρι την τελική του προσαρμογή. Ταυτόχρονα, το ομαδικό είναι πιο γενικό με ιστορικά στοιχεία, τους παράγοντες μετακίνησης, τη χρονική διάρκεια της επαφής, τη φύση της σύγκρουσης και την προσαρμογή της ομάδας.

Τα στοιχεία που διάκρισης των δύο επιπέδων σε ατομικό και ομαδικό δημιουργούν αλληλεξαρτώμενες τακτικές προσαρμογής σε αυτά με ασαφή όρια. Εξετάζει σαν μοντέλο τις ψυχολογικές αντιδράσεις στο άγχος του επιπολιτισμού, στις στάσεις, την ταυτότητα, την προσωπικότητα, το γνωστικό τύπο και τη γλώσσα. Ιδιαίτερα, η αφομοίωση (assimilation) περιλαμβάνει την τάση ταύτισης των ατομικών και συλλογικών συμπεριφορών του ατόμου ή της ομάδας στο νέο πολιτισμό της χώρας υποδοχής μέσω της απόρριψης της εθνικής τους ταυτότητας. Στο ομαδικό επίπεδο ουσιαστικά υπάρχουν διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά που έχουν την τάση της συγχώνευσης και σταδιακά υιοθετούνται ή εξαναγκάζονται να υιοθετηθούν όπως τα έθιμα, οι αξίες, ο τρόπος ζωής και η γλώσσα, δημιουργώντας μια νέα κοινωνική ομάδα (Μπεζεβέγκης, 2008). Η εναρμόνιση (integration) αναφέρεται στην διατήρηση και εμπλοκή της εθνικής ταυτότητας στο νέο πολιτισμό, αναπτύσσοντας τις πολυπολιτισμικές κοινωνίες και οδηγώντας το άτομο και την ομάδα σε μια ισορροπία. Η ταυτόχρονη ένταξη του ατόμου σε δύο ομάδες είναι εφικτή και προσφέρει πλεονεκτήματα στην προσαρμογή και την ψυχική του υγεία. Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες υιοθετούν μια θετική στάση ή/και ευνοϊκούς θεσμούς

απέναντι στις διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες στην επικράτεια τους μέσω της αναγνώρισης των ιδιαιτεροτήτων τους και της ισότιμης συμμετοχής τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Ο διαχωρισμός (separation) είναι το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή υπάρχει εμμονή και διατήρηση της εθνικής ταυτότητας με συνέπεια τον διαχωρισμό του από το σύνολο. Μπορεί το άτομο ή η ομάδα να μην επιθυμεί την επαφή με άλλους πολιτισμούς αλλά δεν είναι απαραίτητα και επιλογή τους ο διαχωρισμός. Καθώς η νέα κοινωνία μπορεί να τους ωθήσει σε αυτό μέσω της υιοθέτησης στάσεων αλλά πολιτικών διακρίσεων σε βάρος τους. Τέλος, η περιθωριοποίηση (marginalization) αφορά την απώλεια της πολιτιστικής και ψυχολογικής επαφής του κληρονομούμενου και του νέου πολιτισμού. Χάνεται το ενδιαφέρον για διατήρηση αλλά και δημιουργία σχέσεων με τις άλλες ομάδες, συχνά εξαιτίας του αποκλεισμού και των διακρίσεων που συμβαίνουν. Το άτομο οδηγείται στην απομόνωση και τη συστηματική περιθωριοποίηση, ακόμα και στη χώρα προέλευσης (Georgas & Papastyliou, 2021. Ward et al., 2001).

Η εναρμόνιση αποτελεί την πιο εύκολη στρατηγική προσαρμογής, ενώ η περιθωριοποίηση τη λιγότερο. Το μοντέλο του Berry είναι ευρέως αποδεκτό από την επιστημονική κοινότητα, καθώς άλλαξε την έννοια του και θύμισε ότι υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι επιπολιτισμού. Η επιλογή της τακτικής επιπολιτισμού παρουσιάζει έντονες ατομικές διακυμάνσεις αλλά και διαφορές μεταξύ των εθνικών ομάδων. Το είδος των δυο πολιτισμών που αλληλοεπιδρούν, τα χαρακτηριστικά του ατόμου και οι συνέπειες της σχέσης του ατόμου με το γηγενή πληθυσμό αποτελούν παράγοντες που επιδρούν στη στάση του (Berry, 2021). Για παράδειγμα, στην περίπτωση που υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των πολιτισμών, τα άτομα

ενδέχεται να επιλέξουν το διαχωρισμό και να αφοσιωθούν στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους (Berry, 2005).

Ο Berry (1997, 2001, 2003, 2005, 2006, 2008) με βάση τις διατάσεις για τη διατήρηση της επαφής των ομάδων και του πολιτισμού προσδιόρισε ανάλογες τακτικές που η κοινωνία μπορεί να υιοθετήσει σε σχέση με τον επιπολιτισμό. Σε αυτές ανήκει ο πολύ-πολιτισμός, στον οποίο επιτρέπεται η διατήρηση του κληρονομούμενου πολιτισμού και η ταυτόχρονη συμμετοχή στην κοινωνία. Το “melting-pot” που μοιάζει με την αφομοίωση και σημαίνει ότι οι πολιτισμικές ταυτότητες «λειώνουν» και οδηγούν σε μια καινούρια. Αντίθετα, υπάρχει η περιθωριοποίηση, στην οποία γίνεται προσπάθεια εφαρμογής στρατηγικών αφομοίωσης στις μεταναστευτικές ομάδες με ταυτόχρονο αποκλεισμό και ο διαχωρισμός, στον οποίο επιτρέπεται η διατήρηση του πολιτισμού της χώρας καταγωγής αλλά υποστηρίζεται ο παράλληλος αποκλεισμός τους. Συνεπώς, οι τακτικές που θα επιλέξει να υιοθετήσει η εκάστοτε κοινωνία υποδοχής θα καθορίσει και τις στρατηγικές επιπολιτισμού που θα επιλέξουν οι μετανάστες.

Το ευρύτερο εθνικό πλαίσιο φαίνεται να επιδρά στις στρατηγικές επιπολιτισμού, για παράδειγμα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία το άτομο ίσως επιλέγει ευκολότερα την εναρμόνιση ή αφομοίωση χάρη στην πολιτική της κοινωνίας. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις όπως η αποδοχή της σπουδαιότητας των διαφορετικών πολιτισμών, η έλλειψη διακρίσεων και προκαταλήψεων, οι αμοιβαίες θετικές στάσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες και η ευρεία ταύτιση των ατόμων αλλά των ομάδων με την κοινωνία που ανήκουν (Berry, 2006, 2001). Οι διαφορετικοί τρόποι επιπολιτισμού σύμφωνα με τον Berry δεν περιλαμβάνουν απαραίτητα ούτε την επιτυχή ένταξη ούτε την προσαρμογή στην κυρίαρχη ομάδα, είναι όμως μέρος

της επιπολιτισμικής διαδικασίας. Κυρίαρχο ρόλο έχει η ατομική επιλογή καθώς είναι ενεργή στην διαδικασία και αποφασίζει σκόπιμα την στρατηγική που θα ακολουθήσει. Συνήθως, υπάρχει μια συνεκτική προτίμηση στο σύνολο για μια στρατηγική, ενδέχεται όμως να υπάρχουν παραλλαγές με βάση την εκάστοτε περίπτωση. Στον ιδιωτικό βίο (στο σπίτι, την ευρύτερη οικογένεια, την εθνική κοινότητα) μπορεί να αναζητηθεί η πολιτισμική διατήρηση σε μεγαλύτερο βαθμό από το δημόσιο (στο χώρο εργασίας ή τη συμμετοχή στα κοινά) (Chirkov, 2009). Η κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα καθορίζει αρκετές φορές την τακτική που θα επιλεγεί καθώς κατά κάποιο τρόπο την επιβάλλει στη μη κυρίαρχη ομάδα. Με αυτό τον τρόπο διευκολύνει ή δυσχεραίνει την επιπολιτισμική διεργασία καθώς η προτίμηση διαφορετικής στρατηγικής ενδέχεται να είναι σημαντικός παράγοντας στρες (Horenczyk, 1996). Η γενικότερη κοινωνική στάση εξαρτάται από την αντιληπτική ικανότητα των μελών της για αυτή, αν υπάρχει ομοιογένεια ή όχι, την προηγούμενη εμπειρία με διαφορετικές ομάδες και την τακτική που ακολουθεί απέναντι στην ατομική και κοινωνική κινητικότητα (Motti-Stefanidi et al., 2012. Chrysochoou, 2004).

Υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που συνεκτιμώνται ώστε να αξιολογηθούν οι στρατηγικές επιπολιτισμού που επιλέγονται από τους μετανάστες (Berry, 1997). Η χώρα καταγωγής με τα ιδιαίτερα στοιχεία της, τα οικονομικά, δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της διαδραματίζουν κάποιο ρόλο στην επιλογή και το κίνητρο για την πολιτισμική διαφορά ή ομοιότητα της χώρας προορισμού. Σημαντική είναι και η επιπολιτισμική εμπειρία της ομάδας μετανάστευσης που ανήκει το άτομο αλλά και τα ίδια τα ατομικά του χαρακτηριστικά (Berry, 2006, 1997). Συνεπώς, οι παράγοντες αυτοί ορίζουν την ψυχολογική κοινωνική πραγματικότητα που βιώνεται

από το άτομο, και επιδρούν στα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης της ατομικής επιλογής στην επιπολιτισμική στρατηγική και την πολιτική που επιλέγεται από τη χώρα υποδοχής για την ένταξη μεταναστών (Bourhis et al., 1997).

Οι ψυχολογικός επιπολιτισμός αφορά τον τρόπο αντίληψης της εμπειρίας του ατόμου, τη σημασία που της δίνει και την αντιμετώπιση των ενδεχόμενων δυσκολιών που ανακύπτουν και ίσως επιφέρουν αλλαγές στη συμπεριφορά του. Ο Berry (2001) αναφέρει ότι όλες συμπεριφορές του ανθρώπου μπορεί να έχουν μια τέτοια αλλαγή, απλά η έκταση και ο ρυθμός της εξαρτώνται από το βαθμό πολιτισμικής διατήρησης του συνόλου που ανήκει το άτομο. Όπως αναφέρθηκε οι διεργασίες που έχουν σχέση με την προσαρμογή του ατόμου στις νέες συνθήκες είναι η απώλεια του προηγούμενου πολιτισμού και των συνηθειών του (culture shedding), η εκμάθηση του καινούριου πολιτισμού (culture learning) και η σύγκρουση που συμβαίνει μεταξύ τους (culture conflict). Η καλύτερη προσαρμογή επιτυγχάνεται με τις δύο πρώτες διεργασίες, ενώ η τελευταία εμπεριέχει μεγαλύτερη ή μέτρια δυσκολία για τα άτομα και προκαλεί επιπολιτισμικό στρες (Berry, 1997).

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την επιπολιτισμική διαδικασία και την προσαρμογή του ατόμου δεν είναι μόνο οι παραπάνω. Ο ηλικιακός παράγοντας δείχνει ότι οι νεότεροι προσαρμόζονται καλύτερα όταν έρχονται σε επαφή με το νέο πολιτισμό σε σχέση με τους μεγαλύτερους (Lee et al., 2013). Ο φυλετικός φανερώνει ότι οι άντρες φαίνεται να αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα σε σχέση με τις γυναίκες (Lee et al., 2013). Εξίσου σημαντικό είναι το μορφωτικό επίπεδο όπου το υψηλό έχει σχέση με την καλύτερη εργασία, ενώ η πρότερη γνώση της γλώσσας και του πολιτισμού της χώρας υποδοχής οδηγεί σε μια ομαλότερη μετάβαση. Το σημαντικότερο για την καλύτερη προσαρμογή είναι οι πολιτισμικές διαφορές ή

ομοιότητες μεταξύ των χωρών, όσο πιο κοινά χαρακτηρίστηκα υπάρχουν τόσο μικρότερη η σύγκρουση που βιώνει το άτομο (Ward, Bochner, & Furnham, 2001).

Η επιπολιτισμική διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα την προσαρμογή του ατόμου, με θετικό ή αρνητικό πρόσημο, μέσα από την οικονομική, κοινωνικό-πολιτισμική και ψυχολογική προοπτική. Ο τρόπος διαχείρισης της καθημερινότητας στη χώρα υποδοχής συντελούν στην κοινωνικό-πολιτισμική προσαρμογή του ατόμου και η σωματική και συναισθηματική ευημερία του στη ψυχολογική. Ταυτόχρονα, η ποιότητα προσαρμογής εξαρτάται από την ατομική επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού. Η καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή επιτυγχάνεται με την εναρμόνιση και η χειρότερη με το διαχωρισμό και την περιθωριοποίηση (Coatsworth et al., 2005). Οι συνθήκες της χώρας υποδοχής αποτελούν σημαντικό παράγοντα στην επιρροή που θα έχει η επιπολιτισμική στρατηγική στην ψυχολογική προσαρμογή, συνεπώς ανάλογα με τις στάσεις της χώρας υποδοχής μπορεί να βοηθήσει η αφομοίωση ή ο διαχωρισμός στην προσαρμογή (Vedder & Virta, 2005).

2.3 Επιπολιτισμικό στρες

Στη διάρκεια της επιπολιτισμικής διεργασίας το άτομο αντιδρά και αλλάζει με τη διαπολιτισμική επαφή. Η επαφή αυτή με το νέο πολιτισμό, ενδέχεται να προκαλέσει ιδιαίτερα στρεσογόνες αλλαγές στο άτομο με πιθανά αποτελέσματα στη ψυχική του υγεία. Μπορεί δηλαδή να εμφανίσει ή να αυξήσει τα επίπεδα κατάθλιψης και άγχους εξαιτίας της αβεβαιότητας του τρόπου επιβίωσης στις νέες συνθήκες. Σύμφωνα με τον Berry (1990) ως επιπολιτισμικό στρες ορίζεται η βιολογική και ψυχολογική αντίδραση των ατόμων σε στρεσογόνα γεγονότα ή καταστάσεις που ανακύπτουν από την επιπολιτισμική διαδικασία.

Η επαφή με ένα νέο πολιτισμό συνήθως ήταν ξαφνική και δυσάρεστη συναισθηματικά καθώς ματαιώνει τις προσδοκίες του ατόμου για τον καινούριο πολιτισμό και τον οδηγούσε σε αρνητική εκτίμηση του δικού του. Αρχικά, αυτό από τον Oberg (1960) οριζόταν ως επιπολιτισμικό σοκ. Ο όρος δηλαδή περιέγραφε τα έντονα συναισθήματα και το άγχος που δημιουργείται στους ανθρώπους όταν χρειάζεται να προσαρμοστούν σε ένα εντελώς διαφορετικό κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο από αυτό που κοινωνικοποιήθηκαν μαθαίνοντας τη νέα γλώσσα, τα διαφορετικά ήθη και έθιμα των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και άγνωστους κοινωνικούς νόμους και κανόνες. Όταν τα άτομα αντιμετωπίζουν διαφορετικές ιδέες, αξίες και συμπεριφορές από τις οικίες τους και χρειάζεται να αναθεωρήσουν τη στάση και τη συμπεριφορά τους, βιώνουν πολιτισμικό σοκ. Συγχέονται, αισθάνονται ότι χάνουν την ταυτότητα τους και αισθάνονται αδύναμοι εξαιτίας αυτής της διαδικασίας. Το πολιτισμικό σοκ χαρακτηρίζεται από μη εφαρμόσιμα και λειτουργικά οικεία πρότυπα συμπεριφοράς, μη αποδοχή των προσωπικών αξιών και ένα αίσθημα αποπροσανατολισμού που μπορεί να καταλήγει σε άγχος, εχθρότητα ή κατάθλιψη. Ενώ ταυτόχρονα, το άτομο απογοητεύεται από τις συνθήκες στη νέα χώρα λόγω της εξιδανίκευσης του κληρονομούμενου πολιτισμού, ίσως δε λειτουργούν οι τρόποι συνδιαλλαγής που χρησιμοποιούσε και αισθάνεται μια μονιμότητα αυτής της κατάστασης χωρίς περιθώρια βελτίωσης (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008).

Το αρνητικό πρόσημο που χαρακτηρίζει την έννοια του σοκ οδήγησε στην προτίμηση του όρου επιπολιτισμικό στρες στη βιβλιογραφία, καθώς με βάση τη πρότερη ορολογία συμπεραίνόταν ότι μόνο δυσκολίες μπορούσε να φέρει η πολιτισμική επαφή. Ο όρος στρες εμφανίστηκε στη βιβλιογραφία μέσα από τις έρευνες που έγιναν για τον τρόπο διαχείρισης των αρνητικών εμπειριών από τον άνθρωπο και τις

στρατηγικές αντιμετώπισης που χρησιμοποιεί ώστε να προσαρμοστεί. Οι επιπολιτισμικές εμπειρίες μπορεί να έχουν τόσο αρνητικό όσο και θετικό πρόσημο. Η επιπολιτισμική διεργασία, στην αρχή, μπορεί να βιώνεται ως σοκ, ειδικά αν έγινε ξαφνική μετάβαση εξαιτίας αρνητικών συμβάντων (π.χ. πόλεμος) (Lazarus & Folkman, 1984).

Ο Berry (2006, 1997) συνδέει τη θεωρία του στρες με την αντίδραση σε περιβαλλοντικούς παράγοντες, τα προβλήματα δεν έχουν πολιτισμική φύση, αλλά οφείλονται στην επιπολιτισμική διαδικασία και τη διαπολιτισμική επαφή. Συνεπώς, η σύγκρουση ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς της χώρας υποδοχής και καταγωγής έχει ως αποτέλεσμα το επιπολιτισμικό στρες. Η επίλυση αυτής της κατάστασης εξαρτάται από τη συμφωνία της επιπολιτισμικής στρατηγικής με τη χώρα υποδοχής, αν δεν υπάρξει το άτομο βιώνει το επιπολιτισμικό στρες.

Κατά τη διάρκεια της επιπολιτισμικής διεργασίας κάθε άτομο βιώνει το πολιτισμικό στρες σε διαφορετικό βαθμό καθώς εμφανίζεται σε συνάρτηση με άλλους παράγοντες. Ιδιαίτερα, τα άτομα εκτίθενται σε διαφορετικές επιπολιτισμικές εμπειρίες ως προς την ένταση και την ποιότητα, ο παράγοντας του άγχους εξαρτάται από το υποκειμενικό στοιχείο καθώς διαφορετική σημασία δίνεται στα γεγονότα από τον καθένα και είναι σημαντικά τα ατομικά χαρακτηριστικά στη δυνατότητα αντιμετώπισης καταστάσεων. Εξίσου όμως δυσλειτουργικά μπορεί να είναι τα κοινωνικό-πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής όπως το να υπάρχει ξενοφοβία και προκατάληψη (Μπράλας, 2013).

Όπως αναφέρθηκε η επαφή ανάμεσα σε άτομα με πολιτισμικές διαφορές φέρει αλλαγές και στις δύο πλευρές και είναι αποτέλεσμα της επιπολιτισμικής διαδικασίας.

Η μη ύπαρξη προηγούμενης επαφής με άλλους πολιτισμούς οδηγεί σε άμεση και έντονη πίεση για πολιτισμική αλλαγή σε κάποιες περιπτώσεις. Η ένταση που προκύπτει δεν σημαίνει πάντα κάτι αρνητικό, καθώς μπορεί να είναι εποικοδομητική για το άτομο και να το οδηγήσει στην ανάπτυξη και προσαρμογή, έστω και μέσω της σύγκρουσης (Μπράιλας, 2013).

2.4 Επιπολιτισμός και ασυνόδετοι ανήλικοι

Οι ασυνόδετοι ανήλικοι όπως έχει αναφερθεί ανήκουν σε μια αρκετά ευάλωτη ομάδα πληθυσμού, που βιβλιογραφικά ανήκουν στην κατηγορία των «αναγκαστικών μεταναστών». Ιδιαίτερα, έχουν εγκαταλείψει τη χώρα τους είτε αναγκαστικά είτε οικειοθελώς και έχουν κάνει ένα αρκετά δύσκολο ταξίδι γεμάτο εμπειρίες. Το ταξίδι δεν τελειώνει όμως μόνο εκεί καθώς όταν φτάνουν στη χώρα υποδοχής βρίσκονται σε μια διαδικασία μετάβασης μέσω της επιπολιτισμικής διεργασίας και προσαρμογής. Η διαδικασία δυσχεραίνεται διότι υπάρχουν παράγοντες απώθησης από την πατρίδα τους και όχι έλξης στην κοινωνία υποδοχής ενώ αιωρείται το ενδεχόμενο να μην αποκτήσουν το δικαίωμα παραμονής και εγκατάστασης στο νέο πλαίσιο (Oppedal & Toppelberg, 2016).

Ειδικότερα, με την άφιξη στη χώρα υποδοχής δημιουργούνται οι πρώτες εντυπώσεις στα ασυνόδευτα. Το γεγονός ότι κατάφεραν να διαφύγουν το μεγάλο κίνδυνο δε σημαίνει ότι δεν υπάρχει το άγχος για την εξέλιξη της ζωής τους. Σταδιακά γνωρίζουν το νέο πολιτισμό της χώρας υποδοχής, έρχονται σε επαφή με κάτι διαφορετικό για αυτούς και πιθανά βιώνουν μια σύγκρουση μέσα τους εξαιτίας των διαφορετικών αξιών, ιδανικών και εμπειριών. Η προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες πολιτισμικά και ψυχολογικά είναι απαραίτητη, καθώς θα έρθουν αντιμέτωποι με τη σύγκρουση του πολιτισμού της χώρας υποδοχής και καταγωγής. Οι ανήλικοι δείχνουν

να προσαρμόζονται πιο εύκολα, διότι έχουν μια πολιτισμική ικανότητα που τους βοηθά να αντικρούσουν την έκθεση σε συγκεκριμένους κινδύνους πολιτισμικής διαφωνίας (Oppedal & Toppelberg, 2016).

Ο Tartakovsky (2007) πιστεύει ότι η μείωση του επιπολιτισμικού στρες στους εφήβους μπορεί να επιτευχθεί μέσω της προηγούμενης προετοιμασίας για τη νέα συνθήκη ζωής σε ένα πλαίσιο που ευνοεί τη διαδικασία ενσωμάτωσης, οποιοσδήποτε όμως παράγοντας στρες εμφανιστεί μπορεί να έχει αντίθετα αποτελέσματα. Οι συνθήκες που θα συναντήσει ο ανήλικος στην κοινωνία υποδοχής συμβάλλουν σημαντικά στην εξέλιξη του στρες. Σε αυτά τα παιδιά όμως που συνήθως διαφεύγουν ξαφνικά πόσο ρεαλιστικό είναι το σενάριο της προηγούμενης προετοιμασίας. Σίγουρα, η ύπαρξη υποστηρικτικού πλαισίου στη χώρα υποδοχής, ειδικά από κατάλληλα εκπαιδευμένο επιστημονικό προσωπικό, ομοεθνείς ή/και ομήλικους τους, διευκολύνει την αντιμετώπιση της νέας συνθήκης και την αποφυγή του επιπολιτισμικού στρες.

Η καθημερινή συνεχή συσσώρευση αγχογόνων γεγονότων που σχετίζονται με το νέο πολιτισμικό τους πλαίσιο, την εξέλιξη της υπόθεσης τους, τις πολιτισμικές διαφορές και τις διακρίσεις που μπορεί να υφίστανται, επιβαρύνουν τη ψυχική υγεία του νέου (Oppedal, Reysamb & Heyederhal, 2005). Καθώς εκτός από τις τραυματικές εμπειρίες που φέρουν οι νέοι αντιμετωπίζουν ένα μοναδικό σύνολο στρεσογόνων προκλήσεων που έχουν σχέση με τη διαδικασία επανεγκατάστασης στη νέα χώρα. Εάν λάβουν άδεια παραμονής και αναγνωριστούν ως πρόσφυγες, ελαττώνεται ένα σημαντικό μέρος της αβεβαιότητας που φέρουν μαζί τους από την αναγκαστική τους φυγή. Με βασικό το ότι χρειάζεται να μάθουν μια νέα γλώσσα και κουλτούρα, ενώ ταυτόχρονα προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες ζωής (Lustig et al., 2004).

Ο επιπολιτισμός στην παρούσα περίπτωση σύμφωνα με το Berry (2021) εξαρτάται από τη στάση που θα ακολουθήσουν τα ασυνόδευτα, δηλαδή σε ποιο βαθμό υπάρχει επιθυμία να διατηρηθούν τα στοιχεία του πολιτισμού τους και ποια είναι η επιδιωκόμενη επαφή με τα άτομα της χώρας υποδοχής. Η τακτική που θα επιλεγεί από την κοινωνία υποδοχής θα διευκολύνει ή θα δυσχεράνει αυτή τη διαδικασία στα παιδιά. Με βάση τη στάση που θα υιοθετηθεί θα γίνει ο προσδιορισμός της στρατηγικής επιπολιτισμού που επέλεξαν τόσο τα ασυνόδευτα όσο και η χώρα υποδοχής. Στους διαφορετικούς τομείς της κοινωνικής ζωής τα ασυνόδευτα αλλά και η κοινωνία υποδοχής ενδέχεται να ακολουθούν διαφορετικές επιπολιτισμικές στρατηγικές με αποτέλεσμα να είναι αναγκαία η εξέταση του στις διαφορετικές πτυχές της κοινωνικής ζωής. Στη παρούσα εργασία θα εξετασθεί ο επιπολιτισμός από την οπτική των ασυνόδευτων ανηλίκων.

3. Μετατραυματικό στρες

3.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου

Η Post Traumatic Stress Disorder (PTSD) μεταφράζεται στα ελληνικά ως σύνδρομο διαταραχής μετατραυματικού άγχους και σύμφωνα με το Διαγνωστικό και Στατιστικό καταστατικό των Ψυχικών Διαταραχών (DSM- Diagnostic and Statistical of Mental Disorder) αποτελεί μια αγχώδη διαταραχή. Ιδιαίτερα, η διαταραχή μπορεί να αναπτυχθεί στο άτομο έπειτα από ένα ή περισσότερα γεγονότα που του προκαλούν σε υπέρμετρο βαθμό το αίσθημα της απειλής με αποτέλεσμα το ψυχικό τραύμα. Στα δραματικά γεγονότα που βίωσε ή επιβίωσε ή υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας φαίνεται να κυριάρχησε το αίσθημα της απειλής (π.χ. βασανιστήρια, σεξουαλική βία, απαγωγή κλπ.) (Walsh, 2006). Συνεπώς, το άτομο βιώνει συναισθηματικό στρες τέτοιας έντασης που είναι τραυματικό για τον εαυτό του και αναπτύσσει ένα ευρύ φάσμα

ψυχοπαθολογικών αντιδράσεων και συμπτωμάτων. Για την πλειοψηφία των ανθρώπων είναι παροδική η συμπτωματολογία, όμως αν επιμείνει ένα χαρακτηριστικό σύνολο για παραπάνω από ένα μήνα μετά το γεγονός, τότε μπορεί να έχει αναπτυχθεί η διαταραχή του μετατραυματικού στρες. Τέτοια συμπτώματα μπορεί να είναι η ευερεθιστότητα, το άγχος, η κατάθλιψη, η παθολογική αποφυγή ερεθισμάτων ανάκλησης, η αναβίωση κλπ. ((World Health Organization [WHO], 2018. UNHCR, 2015).

3.2 Συμπτώματα- κλινική εικόνα

Το σύνδρομο ενδέχεται να εμφανιστεί σε οποιοδήποτε άτομο δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη συναισθηματική ευαισθησία και ψυχική αστάθεια που το προκαλεί. Όμως υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες που μπορεί να αυξάνουν τις πιθανότητες να εμφανιστεί το σύνδρομο (WHO, 2018).

Ο οργανισμός προσπαθεί να αντιμετωπίσει μια κατάσταση απειλητική ή τραυματική για τη ζωή του. Συνεπώς, το σύνδρομο είναι μια αντίδραση «υγιής» και στοχευμένη. Τα συμπτώματα των ατόμων που υποφέρουν από PTSD δεν είναι εύκολο να διακριθούν καθώς μπορεί να παρουσιάζουν γενικά συμπτώματα από άλλες παθήσεις. Δηλαδή, μπορεί να έχουν προβλήματα ύπνου (π.χ. έλλειψη ύπνου, εφιάλτες), να είναι ευερέθιστα, να έχουν αγχώδη ή καταθλιπτική διάθεση και να έχουν πολλαπλά επιμέμοντα σωματικά συμπτώματα χωρίς κάποια προφανή σωματική αιτία (π.χ. ταχυκαρδία, πονοκέφαλος) (WHO, 2018).

Ο ειδικός χρειάζεται να κάνει περαιτέρω ερωτήσεις για να εντοπίσει τα χαρακτηριστικά κλινικά συμπτώματα της διαταραχής. Η αναβίωση των συμπτωμάτων αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό σύμπτωμα. Καθώς ακούσια βιώνουν

πτυχές του τραυματικού γεγονότος με οδυνηρό και έντονα παραστατικό τρόπο. Συμβαίνουν αναδρομές στο παρελθόν και το άτομο αισθάνεται και συμπεριφέρεται σα να είναι το γεγονός ένας εφιάλτης που επαναλαμβάνεται ή μια οδυνηρή εικόνα ή μια αισθητηριακή εντύπωση από το τραύμα. Προκαλείται έντονη θλίψη ή/ και αρνητικές ψυχολογικές αντιδράσεις από την υπενθύμιση της τραυματικής εμπειρίας. Άλλα συμπτώματα είναι η υπερβολική αντίδραση σε ξαφνικά ερεθίσματα, η εγρήγορση σε απειλή, η δυσκολία συγκέντρωσης, τα προβλήματα ύπνου και η αποφυγή τραυματικών αναμνήσεων. Ενώ μπορεί ακόμα να εμφανίζουν συναισθηματικό μούδιασμα δηλαδή να αισθάνονται απομονωμένοι από τον περίγυρο τους, να παραιτούνται από πρότερες σημαντικές δραστηριότητες (κοινωνική ζωή, δουλειά), να απωθούν στιγμές της τραυματικής εμπειρίας και αδυναμία ύπαρξης συναισθημάτων (NICE Clinical Guidelines, 2005).

Για να διαγνωσθεί η διαταραχή θα πρέπει τα συμπτώματα να είναι παρόντα για παραπάνω από ένα μήνα και να προκαλούν στο άτομο σημαντικά κλινική διαταραχή στην οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική ζωή του. Ακόμα ενδέχεται να είναι χρόνιας (διάρκεια συμπτωμάτων άνω των 3 μηνών), οξεία (μικρότερη των 3 μηνών) ή καθυστερημένης έναρξης (συμβαίνει τουλάχιστον μετά από 6 μήνες από τη έκθεση σε στρεσογόνο παράγοντα) (Roberts, 2005).

3.3 Το μετατραυματικό στρες και οι ασυνόδευτοι ανήλικοι

Όπως αναφέρθηκε οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ταξιδεύουν προς την Ευρώπη εξαιτίας πολιτικών, οικονομικών και προσωπικών λόγων αναζητώντας προστασία. Έχουν διαφύγει από τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούν στη χώρα καταγωγής για να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους και σε ορισμένες περιπτώσεις με στόχο την οικογενειακή επανένωση. Τα βιώματα τους μπορεί να είναι ο πόλεμος, κάθε μορφής

βία, ο διωγμός, η εκμετάλλευση και ο θάνατος οικογενειακών ή οικείων τους προσώπων. Σύμφωνα με διεθνείς έρευνες η αλληλεπίδραση αυτών των τραυματικών εμπειριών μεταξύ τους ενδέχεται να προκαλέσει διαταραχή μετατραυματικού στρες στα παιδιά .

Η πρώτη μελέτη για τη μετανάστευση και την ψυχική υγεία θεωρείται ότι έγινε το 1932 από τον Odegaard, όπου βρήκε στους Νορβηγούς μετανάστες αυξημένο το ποσοστό σχιζοφρένειας, σε σχέση με τους κατοίκους των ΗΠΑ. Στον ερευνητικό τομέα η σχέση της μετανάστευσης με την ψυχική υγεία των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο είναι επίμαχη (Moussavi et al., 2007). Οι έρευνες για την ψυχική υγεία των προσφύγων έχουν επικεντρωθεί στο PTSD (Molica, Sarajilic & Chernoff, 2001). Η πρώτη σκέψη κάποιου σχετικά με τους πρόσφυγες, από την ψυχολογική πλευρά, είναι το τραύμα και όχι η απώλεια της οικείας. Ωστόσο, η απώλεια της οικείας, είναι το μόνο κοινό σημείο που μοιράζονται οι πρόσφυγες, και όχι το τραύμα. Η έννοια του σπιτιού όμως δεν ανήκει στον τομέα της ψυχολογίας. Σύμφωνα με τον Walsh (2006), η έννοια πρόσφυγας ορίζει μια ομάδα ανθρώπων που έχει χάσει το σπίτι της και όχι που παρουσιάζει μια συγκεκριμένη ψυχολογική κατάσταση.

Έρευνα που διεξήχθη στη Νορβηγία και το Βέλγιο για την ψυχική υγεία 307 ασυνόδευτων ανήλικων έδειξε ότι οι 247 λαμβάνουν ως τραυματική εμπειρία το συνεχή κίνδυνο που βιώνουν καθημερινά. Η παραπάνω έρευνα καταδεικνύει την ευαλωτότητα και τον ήδη επιβαρυσμένο ψυχισμό των παιδιών πριν ακόμα φθάσουν στη χώρα υποδοχής. Συγκεκριμένα ως τραυματική εμπειρία οι 240 αναφέρουν το θάνατο οικογενειακών προσώπων, οι 221 τη σωματική κακοποίηση και οι 192 ότι ήταν μάρτυρες σε άσχημα γεγονότα. Ακόμα, 171 παιδιά βίωσαν τον πόλεμο και 146 τον οικογενειακό αποχωρισμό (Αραπάκος, 2016).

Η διαταραχή μπορεί να κλιμακώνεται στα παιδιά μέσω των τριών συνολικά σταδίων τραυματικής εμπειρίας. Τα στάδια αφορούν το ξεκίνημα από τη χώρα καταγωγής, τη μετάβαση στο νέο πλαίσιο και την εγκατάσταση στο νέο πλαίσιο. Ήδη από τη χώρα καταγωγής φέρουν αρκετά τραύματα εξαιτίας των βασανιστηρίων, της βίας και του πολέμου. Η απώλεια του υποστηρικτικού περιβάλλοντος, των φίλων και της σχολικής ζωής – αν υπήρχε – καταλήγει σε γενική δυσφορία και ανασφάλεια. Ακόμα, μπορεί να έχουν απώλεια μνήμης για μεγάλο χρονικό διάστημα εξαιτίας των δυσάρεστων γεγονότων (Fazel & Stein, 2002). Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους εκτίθενται σε κινδύνους απειλητικούς για τη ζωή τους, καθώς μπορεί να πέσουν θύματα διακινητών και λαθρεμπόρων στην προσπάθεια τους να έχουν μια ασφαλή διαφυγή από την χώρα καταγωγής. Στο μεταβατικό αυτό ταξίδι βιώνουν επιπλέον άγχος το οποίο μεγαλώνει κατά το τελικό στάδιο. Οι νέες συνθήκες διαμονής και οι δυσκολίες ένταξης στο νέο πλαίσιο δημιουργούν προβλήματα, αίσθημα παραίτησης και απογοήτευση. Ενώ πρέπει να αποδείξουν την αίτηση τους για την αναγνώριση ή μη του προσφυγικού καθεστώτος και την απόκτηση ασύλου. Η κρίσιμη αυτή περίοδος ορίζεται και ως «περίοδος δευτερογενούς τραύματος».

Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι έρχονται αντιμέτωποι με την απώλεια των οικείων τους, της γλώσσας, του σπιτιού και της κουλτούρας τους. Διαταράσσεται η ταυτότητα τους και πιστεύουν πως δεν ανήκουν πουθενά. Στο νέο πλαίσιο βιώνουν τη μοναξιά, τη ντροπή για τη διαφορετικότητα τους και το άγχος της αποδοχής. Μια μικρή ομάδα παιδιών έχει επιπλέον παράγοντα άγχους, καθώς χρειάζεται να προσφέρουν φροντίδα και υποστήριξη στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους, όπως είναι τα μικρότερα αδέρφια που ταξιδεύουν μαζί τους. Το παιδί επιβαρύνεται διότι αναλαμβάνει γονικό ή ενήλικο ρόλο εφόσον δεν υπάρχει η γονική φιγούρα στη ζωή τους. Το αίσθημα

ενοχής, η θλίψη, η απαισιοδοξία για το μέλλον, η θλίψη και οι αυτοκτονικές πράξεις αναδύονται στην επιφάνεια μαζί με τη διαταραχή του μετατραυματικού στρες (Αραπάκος, 2016).

Αποδιοργανωμένη ή διεγερμένη συμπεριφορά εμφανίζεται στα παιδιά με μετατραυματική διαταραχή και αναβιώνεται από τα παιδιά το τραυματικό γεγονός. Η αποφυγή σκέψεων, συναισθημάτων και συζητήσεων, που σχετίζονται με την τραυματική τους εμπειρία διακρίνει τα άτομα με PTSD. Ενώ μπορεί να έχουν υπερβολικές αντιδράσεις στο ξάφνιασμα, δυσκολίες συγκέντρωσης, εκρήξεις θυμού και να αποφεύγουν δραστηριότητες. Το αποτέλεσμα είναι το παιδί να απομακρύνεται και να «κλείνεται» στον εαυτό του (Κάκουρος & Μανιαδάκη, 2006).

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο και συμμετείχαν 150 ασυνόδευτοι ανήλικοι από το Αφγανιστάν επιβεβαιώνει τα παραπάνω. Μέσα από τις εμπειρίες τους σημειώθηκε ότι η διαβίωση σε ανθυγιεινές συνθήκες, τα περιβάλλοντα εγκλεισμού, ο αναστατωμένος ύπνος, η απώλεια όρεξης και η καθημερινότητα γεμάτη στερήσεις τους επιβαρύνουν (Mougne, 2010).

Επιπλέον παράγοντας ανασφάλειας είναι η καθυστέρηση ή η απόρριψη στη διαδικασία χορήγησης ασύλου σε συνδυασμό με το άγχος της επιστροφής στην πατρίδα τους. Τα νομικά ζητήματα και η εξέλιξη της υπόθεσης τους είναι μια αρκετά ψυχοφθόρα διαδικασία. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης από τις αρμόδιες Υπηρεσίες Ασύλου αναγκάζονται να αναβιώσουν και να αφηγηθούν με λεπτομέρειες την προσωπική τους ιστορία ώστε να τους πείσουν και να γίνει δεκτό το αίτημα τους. Όταν λάβουν απορριπτική απάντηση στο αίτημα τους έχουν αναβιώσει το τραύμα αλλά αισθάνονται απογοητευμένοι και αβοήθητοι (Κουνιάκης, 2017).

Οι διαδικασίες εντοπισμού και προστασίας που χρησιμοποιεί η ευρωπαϊκή ένωση διαταράσσει ακόμα περισσότερο τα ασυνόδευτα ανήλικα. Με το που εντοπιστούν από τις αρμόδιες αρχές μπαίνουν σε προστατευμένη φύλαξη μέχρι να μεταφερθούν στις κατάλληλες δομές. Τα κλειστά κέντρα κράτησης ή κρατητήρια αστυνομικών τμημάτων αποτελούν την προστατευμένη φύλαξη και ο χρόνος παραμονής τους είναι άγνωστος. Αντίστοιχα, οι δομές φιλοξενίας δεν επαρκούν, υπάρχουν ελάχιστες θέσεις, και στοχεύουν στην κάλυψη των βασικών τους αναγκών. Τα ζητήματα ψυχικής υγείας φαίνεται να παραγκωνίζονται παρόλο που όλο το σύστημα την επιβαρύνει (Πουλαράκης, 2017).

Παρουσιάζει διακυμάνσεις στους ασυνόδευτους ανήλικους η επιπόλαση των ψυχικών διαταραχών και του συνδρόμου PTSD. Συγκριτικά με το γενικό πληθυσμό οι πρόσφυγες και μετανάστες έχουν υψηλότερα ποσοστά επικράτησης επιπολασμού της διαταραχής του μετατραυματικού στρες. Επιβεβαιώνεται από έρευνα που έγινε σε νεοαφιχθέντα παιδιά προσφύγων όπου το 49%-69% παρουσιάζει σημαντικά επίπεδα άγχους ενώ έχει δραματική αύξηση όταν οικείοι τους έχουν πέσει θύματα βασανιστηρίων ή έχουν χωριστεί από τους γονείς τους. Η συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού εκδηλώνει ένα μωσαϊκό συμπτωμάτων που δεν ανήκει σε μια διαγνωστική κατηγορία. Ακόμα μία έρευνα παρακολούθησε για κάποια χρόνια 46 παιδιά προσφύγων από την Καμπότζη και έδειξε ότι το 47% παρουσίαζε συννοσηρότητα στη διάγνωση και ότι η συνεχής έκθεση σε τραυματικές εμπειρίες με την πάροδο του χρόνου αύξησε τα ποσοστά PTSD και κατάθλιψης (World Health Organization, 2018. Fazel & Stein, 2002).

Συνεπώς, η ψυχική υγεία των ασυνόδευτων ανηλικών είναι εκτεθειμένη σε πολλούς κινδύνους. Οι μέθοδοι αντιμετώπισης των προβλημάτων ψυχικής υγείας

περιλαμβάνουν συχνότερα τη νοσηλεία, σπάνια τη φαρμακευτική αγωγή και κυρίως τη διαμονή σε δομές φιλοξενίας. Η πρόγνωση της ψυχικής υγείας των παιδιών συνδέεται με το οικογενειακό τους περιβάλλον στην παρούσα περίπτωση όμως είναι απαραίτητο να γίν)ει από την κοινωνική υπηρεσία που αναλαμβάνει την επίβλεψη τους και τη διάθεση που έχουν τα ίδια για να λάβουν βοήθεια.

4. Ψυχική ανθεκτικότητα

4.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου

Τα τελευταία 50 χρόνια μελετάται ο όρος «ψυχική ανθεκτικότητα» στα αγγλικά «resilience» και υποδηλώνει μια διαδικασία δυναμική στην οποία το άτομο παρουσιάζει θετική προσαρμογή ή ικανότητα ανάκτησης ή διατήρησης της ψυχικής του υγείας σε πλαίσιο αντίξοων συνθηκών ή προκλήσεων (Condly, 2006. Glennie, 2010). Ιδιαίτερα, είναι η ικανότητα του ανθρώπου να ανακάμπτει δυνατότερος και με περισσότερα ψυχικά αποθέματα από τις αντιξοότητες. Η απάντηση στην πρόκληση και την κρίση είναι μια ενεργή διαδικασία αντοχής, ανάπτυξης και αυτό- ανόρθωσης.

Παρά το συνεχές ενδιαφέρον των ερευνητών για την ψυχική ανθεκτικότητα, δεν υπάρχει ένας κοινός λειτουργικός ορισμός της έννοιας καθώς επηρεάζεται από αρκετούς παράγοντες όπως τα χαρακτηριστικά του ατόμου, της οικογένειας και της κοινότητας (Herrman et al., 2011. Naglieri & LeBuffe, 2005). Είναι επαγωγική έννοια και περιλαμβάνει ανθρώπινες κρίσεις για το επιθυμητό και μη αποτέλεσμα καθώς ορίζει και την απειλή ή τον κίνδυνο (Luthar et al., 2000. Masten, 2001).

Το κάθε άτομο ανταποκρίνεται διαφορετικά στις εκάστοτε καταστάσεις, υπάρχει ετερογένεια ανταπόκρισης στις διαφορετικές συνθήκες και στις δυσκολίες ζωής. Τα άτομα που επιβιώνουν δεν είναι απαραίτητα και ανθεκτικά. Κάποιοι είναι

παγιδευμένοι στη θέση του θύματος όσο θεραπεύουν τις πληγές τους και εμποδίζουν την ανάπτυξη κατηγορίας και θυμού (Ward & Geeraert, 2015).

Αντίθετα, οι ιδιότητες της επιτρέπουν στο άτομο να θεραπευτεί από οδυνηρά τραύματα, να αναλάβει την ευθύνη της ζωής του και να συνεχίσει να ζει. Οι πρώτες μελέτες που έγιναν στο πεδίο επικεντρώθηκαν στα χαρακτηριστικά και τη διάθεση του ατόμου, όπως η νοημοσύνη, η ιδιοσυγκρασία, η αυτονομία, οι οποίες σίγουρα βοηθάνε αλλά δεν είναι απαραίτητες στην ανθεκτικότητα. Σύμφωνα όμως με τον Masten (2014, 2001) η ψυχική ανθεκτικότητα δε θα προκύπτει μέσα από τις ειδικές ή σπάνιες ιδιότητες, αλλά από την «καθημερινή μαγεία» (ordinary magic) των πόρων που έχουν στη διάθεση τους τα παιδιά, η οικογένεια, η κοινωνία και είναι μια δυναμική διεργασία (Ward & Geeraert, 2015).

4.2 Παράγοντες ανθεκτικότητας

Οι παράγοντες ανθεκτικότητας διαχωρίζονται σε κινδύνου που περιλαμβάνουν τραυματικά στρεσογόνα χαρακτηριστικά και προστατευτικούς που αφορούν τις θετικές εμπειρίες. Η ψυχική ανθεκτικότητα έχει σαν προϋπόθεση τόσο τον παράγοντα κινδύνου όσο και τον προστατευτικό παράγοντα που μειώνει την επίδραση του πρώτου. Κάποιοι παράγοντες επικινδυνότητας ορίζονται και ως αντίθετοι πόλοι των προστατευτικών, καθώς η έλλειψη των τελευταίων συνεπάγεται μια απειλή για την ψυχική υγεία του ατόμου. Ο Windle (2011) βασισμένος σε αυτή την προσέγγιση τους όρισε ως δύο άκρα της ίδιας μεταβλητής καθώς οι συνέπειες στο άτομο ήταν λίγες αρνητικές και καμία θετική.

Οι πιο σημαντικοί παράγοντες επικινδυνότητας είναι τα τραυματικά γεγονότα, η μεταναστευτική και προσφυγική εμπειρία, το αβέβαιο μέλλον, οι δυσλειτουργικές

οικογενειακές σχέσεις, η έλλειψη φίλων και υποστηρικτικού δικτύου και η εργασιακή ανασφάλεια. Τα παραπάνω αποτελούν προκλήσεις που χρειάζεται να αντιμετωπίσει το άτομο ώστε να διαψεύσει τις αρνητικές προσδοκίες του μέλλοντος (Windle, 2011).

Οι προστατευτικοί παράγοντες ανάλογα τον ερευνητή ορίζονται και ως μεταβλητές που μετριάζουν τις αρνητικές συνήθως επιδράσεις των αντίξοων συνθηκών ανάπτυξης. Ιδιαίτερα, είναι ειδικές δεξιότητες και ικανότητες του ατόμου και του περιβάλλοντος που αντισταθμίζουν τους παράγοντες επικινδυνότητας και προλαμβάνουν τη διαχείριση μιας κρίσης. Κάποιοι ατομικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες είναι η ανάπτυξη θετικών συναισθηματικών σχέσεων, η ύπαρξη ορίων και υψηλών προσδοκιών, η εκμάθηση δεξιοτήτων ζωής, η παροχή στήριξης και φροντίδας και οι ευκαιρίες για ουσιαστική συμμετοχή στη ζωή. Η ψυχική ανθεκτικότητα ακόμα προάγεται από την αυτοπεποίθηση, αυτοεκτίμηση, αυτοαποτελεσματικότητα και την ικανότητα διαχείρισης προβλημάτων (Lee et al., 2013).

4.3 Η μετατραυματική ανάπτυξη

Η μετατραυματική ανάπτυξη ορίζεται ως η θετική αλλαγή στην ψυχολογία του ατόμου που τη βιώνει σαν αποτέλεσμα του αγώνα τους στις δύσκολες καταστάσεις ζωής (Tedeschi & Calhou, 2004). Στην αγγλική ορολογία αναφέρεται ως post-traumatic growth. Τα τραυματικά γεγονότα όπως αναφέρθηκε παραπάνω έχουν αρνητικές συνέπειες στη σωματική και ψυχική υγεία ατόμου. Αυτό επιβεβαιώνεται από την πλειοψηφία των ερευνών που έχουν επικεντρωθεί στις αρνητικές συνέπειες του τραύματος ενώ έχουν γίνει ελάχιστες για τη θετική εξέλιξη του. Ένα μέρος της βιβλιογραφίας αναγνωρίζει ότι μετά την έκθεση σε τραυματικά γεγονότα το άτομο μπορεί να αντιληφθεί κάποιες θετικές αναδυόμενες συνέπειες από τον αγώνα του.

Καταφέρνει να βρει ένα τρόπο να διαχειριστεί το άγχος του, να ανακουφιστεί και να εξελιχθεί μέσα από αυτό.

Η μετατραυματική ανάπτυξη στα άτομα που βιώνουν τραυματικά γεγονότα εμφανίζεται κατά την προσπάθεια επεξεργασίας και προσαρμογής σε αυτά, παράλληλα βιώνουν τη δυσφορία που προκάλεσε η τραυματική εμπειρία. Το άτομο καταφέρνει να επιβιώσει, να αντέξει και να καταφέρει σημαντικά θετικές αλλαγές στη ζωή του έπειτα από το τραυματικό γεγονός (Tedeschi & Calhou, 2004).

Σύμφωνα με την έρευνα των Pat-Horencyk et al. (2010) οι άνθρωποι που έχουν βιώσει τραυματικές εμπειρίες, μπορούν να τις αντιμετωπίσουν με επιτυχία δίνοντας νόημα στο τραυματικό γεγονός και ενσωματώνοντας τις στις εμπειρίες τους. Μέσα από την αποτελεσματική επεξεργασία της τραυματικής εμπειρίας και την αποκατάσταση της λειτουργικότητας του τραυματισμένου ατόμου αναπτύσσεται η έννοια της ανθεκτικότητας. Το άτομο αναπτύσσει έναν νέο τρόπο ζωής που λειτουργεί στη νέα του πραγματικότητα, όπως αυτή εξελίσσεται έπειτα από την τραυματική εμπειρία.

Η διαδικασία της μετατραυματικής ανάπτυξης ξεκινάει από το γεγονός που το εκλαμβάνει το άτομο ως τραυματική εμπειρία και επιδρά στον τρόπο αντίληψης του κόσμου. Στη συνέχεια εφαρμόζονται στρατηγικές διαχείρισης των αρνητικών συναισθημάτων που τον κατακλύζουν και γίνεται μια γνωστική διεργασία. Τα χαρακτηριστικά του ατόμου (πχ. εξωστρέφεια, διαχείριση νέων εμπειριών), ο βαθμός επίδρασης του τραυματικού γεγονότος στο άτομο και η υποστήριξη που λαμβάνει από το περιβάλλον του, συμβάλλουν στην μετατραυματική ανάπτυξη. Είναι αρκετά σημαντικό το ότι βιώνουν δύσκολα συναισθήματα εξαιτίας της τραυματικής

εμπειρίας, που έχουν μια συμβολή στην εμφάνιση αλλά και τη διατήρηση της ανάπτυξης. Συνεπώς, διαφοροποιείται ο τρόπος αντίληψης, το νόημα, ο σκοπός του κόσμου, των γεγονότων και της ανθρώπινης ύπαρξης και καταλήγει σε μια μορφή ανάπτυξης που συνυπάρχει στη δύσκολη συναισθηματική κατάσταση του τραύματος (Tedeschi & Calhou, 2004).

Η μετατραυματική ανάπτυξη συμβαίνει σε τρεις καταστάσεις αλλαγής. Η πρώτη θετική αλλαγή έπειτα από ένα τραυματικό γεγονός είναι στην αυτοαντίληψη του ατόμου. Αρκετές έρευνες έδειξαν ότι η τραυματική εμπειρία τους βοήθησε να έχουν μια πιο θετική εικόνα για τον εαυτό τους εξαιτίας μια εσωτερικής δύναμης που δε γνώριζαν ότι έχουν (Affleck et al., 1985. Andreasen & Norris, 1972. Joseph, Wiliams & Yule, 1993). Όταν ο άνθρωπος βιώνει το τραύμα εφοδιάζεται με αυτοδυναμία και αποκτά αυτοπεποίθηση που γενικεύεται σε άλλες καταστάσεις ακόμα και μελλοντικά τραύματα. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους, τη σύνδεση και συμπόνια προς τα άλλα άτομα που βιώνουν δυσκολίες στη ζωή τους. Η τελευταία κατηγορία αφορά την αλλαγή στη φιλοσοφία ζωής σε σχέση με τις προτεραιότητες που θέτει και το βαθμό εκτίμησης της πνευματικότητας του (Calhoun & Tedeschi, 2006)

Σχετικά με τη μετατραυματική ανάπτυξη υπάρχουν ελάχιστες έρευνες στο προσφυγικό αλλά αρκετές στον τομέα της υγείας. Κρίνεται αναγκαίο να μελετηθεί παραπάνω καθώς οι πρόσφυγες και μετανάστες φέρουν αρκετές τραυματικές εμπειρίες που όμως δείχνει κάποιοι να ανακάμπτουν από αυτό.

5. Ερευνητικό κενό και αναγκαιότητα της έρευνας

Η σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα καλείται να αντιμετωπίσει την προσφυγική κρίση, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία. Οι έρευνες που έχουν γίνει στον προσφυγικό πληθυσμό, δεν επαρκούν, ιδιαίτερα στους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες. Αυτό συμβαίνει γιατί ο πληθυσμός δεν είναι σταθερός, υπάρχουν προβλήματα στην γλωσσική επικοινωνία και έλλειψη διάθεσης για συμμετοχή. Ακόμα περισσότερο στους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες η διαδικασία δυσχεραίνεται λόγω της ευαλωτότητας και της αρκετά γραφειοκρατικής διαδικασίας για την απόκτηση συναίνεσης συμμετοχής και πρόσβασης στις δομές φιλοξενίας.

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση έδειξε ότι οι έρευνες στον τομέα ψυχολογίας του προσφυγικού επικεντρώνονται στα προβλήματα ψυχικής υγείας και κυρίως στο μετατραυματικό στρες. Ελάχιστες έχουν γίνει στους ασυνόδευτους ανήλικους και επικεντρώνονται συνήθως στον εκπαιδευτικό τομέα. Ενώ, η ψυχολογία του επιπολιτισμού είναι μια σχετικά αχαρτογράφητη περιοχή στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, που έχει αρχίσει να αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια (Sam & Berry, 2006). Η θεωρητική επισκόπηση που προηγήθηκε προσπάθησε να πλαισιώσει τις έννοιες του επιπολιτισμού, του μετατραυματικού στρες και της ψυχικής ανθεκτικότητας, να καταγράψει τους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση τους καθώς και το πώς αλληλοεπιδρούν στο άτομο. Ακόμα εξέτασε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν, με στόχο την ευρύτερη κατανόηση των εννοιών. Στην Ελλάδα οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν στον γενικό πληθυσμό αλλοδαπών ή σε συγκεκριμένες εθνότητες είναι περιορισμένες και εστιάζουν σε δημογραφικά χαρακτηριστικά ή σε γενικότερα θέματα προσαρμογής και ένταξης. Συνεπώς, υπάρχει ερευνητικό κενό σχετικά με τα παραπάνω στον πληθυσμό των

προσφύγων. Στην παρούσα έρευνα λοιπόν, στόχος είναι η κάλυψη του κενού εξετάζοντας μάλιστα τις παραπάνω παραμέτρους στον πληθυσμό των ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων, κάτι που δεν έχει διερευνηθεί ξανά.

5.1 Σκοπός έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα έρευνα θα μελετήσει την υποκειμενική εμπειρία των ασυνόδευτων ανηλίκων, θα βασιστεί σε μια τεκμηριωμένη ποιοτική μέθοδο, την θεμελιωμένη θεωρία και θα διερευνήσει τη διαδικασία της αλλαγής. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη της επιπολιτισμικής διαδικασίας, του μετατραυματικού στρες και της μετατραυματικής ανάπτυξης, όπως την αντιλαμβάνονται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν προς διερεύνηση είναι τα εξής:

- Ποιες είναι οι αλλαγές που υφίστανται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι στην προσαρμογή τους σε νέες καταστάσεις;
- Ποια τακτική επιπολιτισμού χρησιμοποιούν;
- Ποια συμπτώματα μετατραυματικού στρες εμφανίζουν οι ασυνόδευτοι ανήλικοι;
- Ποιοι παράγοντες ψυχικής ανθεκτικότητας βοηθούν τους ασυνόδευτους ανήλικους;
- Ποια η μετατραυματική ανάπτυξη των ασυνόδευτων ανηλίκων;

Ερευνητικό πλαίσιο

6. Μέθοδος

Τα κριτήρια που πρέπει να ληφθούν υπόψη από τον ερευνητή για την επιλογή του είδους της έρευνας που θα διεξάγει είναι ο χαρακτήρας του ερευνητικού

προβλήματος και τα ερωτήματα που θέτει για να το προσεγγίσει. Τα δύο είδη της έρευνας είναι η ποσοτική και η ποιοτική. Η επιλογή της κατάλληλης μορφής γίνεται με τη βοήθεια των ερωτημάτων, του προβλήματος και της βιβλιογραφίας (Creswell, 2011). Τα δύο είδη διαφέρουν ως προς τον σκοπό της έρευνας. Συγκεκριμένα, στην ποσοτική έρευνα στόχος είναι να εντοπιστεί και να εξηγηθεί η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις μεταβλητές και να γίνει περιγραφή της τάσης με σκοπό της γενίκευση του αποτελέσματος. Για αυτό το δείγμα είναι μεγάλο. Αντίθετα, η ποιοτική έρευνα εμβαθύνει στη λεπτομέρεια και κατανοεί το φαινόμενο που εξετάζεται με μικρότερο δείγμα (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2005).

Στην προκειμένη περίπτωση, επιλέχθηκε η αξιοποίηση της ποιοτικής μεθόδου ως της καταλληλότερης για την επίτευξη του σκοπού της έρευνας και την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων που τέθηκαν. Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι η μελέτη της επιπολιτισμικής διαδικασίας, του μετατραυματικού στρες και της μετατραυματικής ανάπτυξης των ασυνόδευτων ανηλίκων. Δεδομένου των δυσκολιών επικοινωνίας με το δείγμα που επιλέχθηκε προς μελέτη αλλά και τη φύση του θέματος, επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος. Με βάση αυτό η ποιοτική έρευνα θα βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα τα βιώματα των παιδιών, τα νοήματα που αποδίδουν στα πράγματα και τη σχέση που έχουν μεταξύ τους. Ακόμα, προσφέρει βάθος και δίνει έμφαση σε λεπτομέρειες με μια ολιστική προσέγγιση (Ιωσιφίδης, 2008).

Η φύση των ερωτημάτων της έρευνας και οι ανοιχτού τύπου ερωτήσεις που χρησιμοποιεί στις συνεντεύξεις η ποιοτική έρευνα δίνει το περιθώριο στους συμμετέχοντες να εκφράσουν ανοιχτά και με λεπτομέρεια τις βιωμένες εμπειρίες τους, διευκολύνοντας έτσι τη μελέτη τόσο της επιπολιτισμικής διαδικασίας όσο και

της μετατραυματικής ανάπτυξης των ασυνόδευτων ανηλίκων (Morrow, 2007). Παράλληλα, η ποιοτική μέθοδος διερευνά ενδελεχώς τη διαδικασία που συμβαίνει σε κοινωνικά και ψυχολογικά φαινόμενα. Η μελέτη της επιπολιτισμικής διαδικασίας και της μετατραυματικής ανάπτυξης, ταυτόχρονα με την επεξεργασία των εμπειρικών βιωμάτων των συμμετεχόντων, οδηγεί τον ερευνητή στην επαγωγική διαδικασία της ανακάλυψης και συνδιαμόρφωσης της θεωρίας που αναδύεται από τα ίδια τα δεδομένα.

Σύμφωνα με τον Τσιώλη (2014) η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογίας από τον ερευνητή αναγνωρίζει και τον ίδιο ως ερευνητικό εργαλείο, καθώς φιλτράρει και συμμετέχει στην παραγωγή των δεδομένων, τα οργανώνει και τα αναλύει, παράγοντας έτσι την καινούρια γνώση. Η διαδικασία της έρευνας εξελίσσεται και συνδιαμορφώνεται με την αλληλεξάρτηση της εμπειρικής διερεύνησης και της θεωρητικής επεξεργασίας. Με βάση την επαγωγική λογική η θεωρία χτίζεται σταδιακά και έχει ως βάση τις λεπτομερείς αφηγήσεις των συμμετεχόντων. Η μελέτη του θέματος γίνεται λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο του φαινομένου που διερευνάται και έχει ανοιχτή στάση κατά τη διαμόρφωση του ερευνητικού σχεδιασμού.

Η ανάλυση των δεδομένων στην παρούσα έρευνα θα γίνει με την θεμελιωμένη θεωρία (Grounded theory). Ο Glaser και ο Strauss (1967) ανέπτυξαν μια ερευνητική μέθοδο που φέρνει τον ερευνητή μέσα και κοντά στον πραγματικό κόσμο εξασφαλίζοντας έτσι ότι τα αποτελέσματα είναι «θεμελιωμένα» στον κοινωνικό κόσμο των ανθρώπων που μελετήθηκαν. Ιδιαίτερα, η ερμηνευτική και δομική φύση της μελέτης βοηθά την ενδελεχή και συστηματική διερεύνηση της επιπολιτισμικής διαδικασίας, του μετατραυματικού στρες και ανάπτυξης των ασυνόδευτων ανηλίκων με βάση τα βιώματά τους. Η συγκεκριμένη μέθοδος είναι αρκετά συστηματική και

οργανωτική στη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων καθώς ακολουθεί μια συστηματική σειρά διαδικασιών και βημάτων που οδηγούν μέσω της επαγωγικής μεθόδου στη διαμόρφωση της θεωρίας του φαινομένου που διερευνάται. (Charmaz, 2006).

Η θεμελιωμένη θεωρία προσφέρει μια ελευθερία στον ερευνητή που στοχεύει στη δημιουργία μιας θεωρίας που θα αναδυθεί με βάση τα δεδομένα που σύλλεξε, ενώ μελετά αλληλεπιδράσεις που επέρχονται με φυσικό τρόπο. Επιτρέπεται στον ερευνητή να είναι δημιουργικός και ελεύθερος στις αποφάσεις που λαμβάνει σε κάθε βήμα της διαδικασίας. Τα εργαλεία που χρησιμοποιεί η θεμελιωμένη θεωρία, όπως είναι τα διαγράμματα, τα υπομνήματα, η ανοιχτή, η επιλεκτική και η αξονική κωδικοποίηση, διαμορφώνουν τη θεωρία με δημιουργικό τρόπο, προσφέροντας ταυτόχρονα δομή και επιστημονική εγκυρότητα (Birks & Mills, 2011).

Όπως προαναφέρθηκε, ο βασικός στόχος της παρούσας έρευνας είναι η ενδελεχής περιγραφή της υποκειμενικής εμπειρίας των ασυνόδευτων ανηλίκων που έχουν ενταχθεί σε μια νέα συνθήκη ζωής, η διερεύνηση των αλλαγών που υφίστανται καθώς και την ενδεχόμενη ύπαρξη μετατραυματικού στρες και ανάπτυξης. Η θεμελιωμένη θεωρία δίνει τα εργαλεία για να οργανωθούν τα δεδομένα που αναδύονται με επιστημονικό τρόπο και ταυτόχρονα με ελευθερία που συγκατασκευάζει τη θεωρία της αλλαγής με αποκλειστική βάση τις εμπειρίες των συμμετεχόντων (Τσιώλης, 2016).

6.1 Η συλλογή των δεδομένων

Στην θεμελιωμένη θεωρία τα δεδομένα συλλέγονται με αφετηρία το ερευνητικό ενδιαφέρον και την επιστημονική θέση του ερευνητή ενώ ο στόχος είναι η

διαμόρφωση μιας θεωρίας που θα αντληθεί από τα δεδομένα. Τα δεδομένα του ερευνητή δεν επιλέγονται με βάση την προ υπάρχουσα θεωρία, αλλά την ανάγκη εύρεσης στοιχείων που εξηγούν και συνδέουν το φαινόμενο που τον απασχολεί. Η διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων διεξάγεται και εξελίσσεται ταυτόχρονα. Ο ερευνητής αποφασίζει και διαμορφώνει το δείγμα της έρευνας, το οποίο προσαρμόζεται ταυτόχρονα με την επεξεργασία των δεδομένων.

Στη θεμελιωμένη θεωρία χρησιμοποιείται η σκόπιμη δειγματοληψία, όπου γίνεται με βάση συγκεκριμένα κριτήρια που επιτρέπουν στον ερευνητή να συγκροτήσει ένα δείγμα από συμμετέχοντες με κοινό σημείο αναφοράς τις εμπειρίες τους σε σχέση με το υπό μελέτη φαινόμενο (Charmaz, 2006). Στη συγκεκριμένη μελέτη οι συμμετέχοντες έδωσαν πληροφορίες για το προς διερεύνηση θέμα και μπόρεσαν να αναδείξουν τα στοιχεία για τη διαμόρφωση των κατηγοριών.

Τα κριτήρια ορίζονται από τον ερευνητή ταυτόχρονα με την εξέλιξη της ανάλυσης των δεδομένων και συνεπώς τη διαμόρφωση των κατηγοριών. Οι περιπτώσεις αναζητούνται για να αποσαφηνιστούν ή να αναπτυχθούν περισσότερο οι συνεχώς εξελισσόμενες κατηγορίες που διαμορφώνονται στη διάρκεια της ανάλυσης των δεδομένων.

Δεν υπάρχει προκαθορισμένος αριθμός συμμετεχόντων από την αρχή της διαδικασίας ενώ η δειγματοληψία γίνεται σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, ταυτόχρονα με την ανάλυση. Η δειγματοληψία βοηθά την εύρεση νέων περιπτώσεων, την ανακάλυψη και διαμόρφωση νέων ιδεών, οι οποίες θα διαμορφώσουν και θα συμπυκνώσουν τις κατηγορίες που θα ανακύψουν από την κωδικοποίηση και θα εμπλουτίσουν την

τελική θεωρία μέχρι η δειγματοληψία να φτάσει στον θεωρητικό κορεσμό (Charmaz, 2006).

6.2 Οι συμμετέχοντες

Ο σκοπός της ποιοτικής έρευνας δεν είναι η γενίκευση των αποτελεσμάτων, όπως στην ποσοτική, αλλά μια σε βάθος διερεύνηση και κατανόηση του θέματος που μελετάται. Αυτό επιτυγχάνεται με την σκόπιμη επιλογή των υποκειμένων της έρευνας και της τοποθεσίας που βοηθούν την έκβαση της έρευνας. Στη συγκεκριμένη έρευνα έγινε σκόπιμη δειγματοληψία. Στη διαδικασία αυτή ο ερευνητής επιλέγει εκ των προτέρων τα υποκείμενα και τις τοποθεσίες, ώστε να συγκεντρώσει τις πληροφορίες που χρειάζεται στην έρευνα (Creswell, 2002). Η πρότερη εργασία της ερευνήτριας, ως εκπαιδευτικός, σε Δομή Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων, βοήθησε στον εντοπισμό του απαραίτητου δείγματος. Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν (10) ασυνόδευτοι ανήλικοι, κυρίως από την Αφρική (5), από το Αφγανιστάν (2), το Πακιστάν (2) και την Παλαιστίνη(1) . Οι συμμετέχοντες κατοικούν στην Αθήνα είτε σε δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων είτε σε διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαβίωσης. Για νομικούς λόγους τα παιδιά είχαν μόλις ενηλικιωθεί ώστε να μην υπάρχει θέμα με τις άδειες, καθώς λόγω Covid-19 ήταν αρκετά χρονοβόρο και δύσκολο να δοθεί άδεια από την εισαγγελία (κηδεμόνας ανηλίκων).

Συνεντευξιαζόμενοι	Ηλικία	Χώρα καταγωγής	Τύπος Διαμονής	Χρόνια στην Ελλάδα
Σ1	18	Σομαλία	Δομή Φιλοξενίας	4
Σ2	18	Λαϊκή	Διαμέρισμα	2

		Δημοκρατία Κογκό	Ημιαυτόνομης Διαβίωσης	
Σ3	18	Πακιστάν	Διαμέρισμα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης	4
Σ4	18	Καμερούν	Διαμέρισμα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης	9 μήνες
Σ5	18	Γκάμπια	Διαμέρισμα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης	1 χρόνο και 6 μήνες
Σ6	18	Παλαιστίνη	Δομή Φιλοξενίας	3
Σ7	18	Πακιστάν	Διαμέρισμα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης	3
Σ8	18	Αφγανιστάν	Δομή Φιλοξενίας	Σχεδόν 2
Σ9	18	Νέα Γουινέα	Διαμέρισμα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης	1
Σ10	18	Αφγανιστάν	Διαμέρισμα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης	1 χρόνο και 4 μήνες

Πίνακας 1. Δημογραφικά στοιχεία Συνεντευζιαζόμενων

6.3 Τα ερευνητικά εργαλεία και η διαδικασία συλλογής των δεδομένων

Στην παρούσα εργασία το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων είναι η ημι-δομημένη συνέντευξη. Ο ερευνητής μπορεί να αντλήσει χρήσιμες πληροφορίες στη συνέντευξη, καθώς τις ελέγχει ο ίδιος μέσω των κατάλληλων ερωτήσεων (Creswell, 2002). Τα ερωτήματα που θα τεθούν ανοιχτά, και επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να μιλήσουν ελεύθερα για την εμπειρία τους με δικά τους λόγια. Ακόμα, όπου χρειάζεται δίνονται διευκρινίσεις και συλλέγονται παραπάνω πληροφορίες με επιπλέον ερωτήσεις για περισσότερη κατανόηση. Οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις μας δίνουν τη δυνατότητα να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τον κόσμο μέσα από τα μάτια του άλλου (Kvale, 2006).

Η ημι-δομημένη συνέντευξη, έχει σαν βάση έναν οδηγό συνέντευξης, κατασκευασμένο από τον ίδιο τον ερευνητή, στη βάση της θεωρητικής προσέγγισης του ερευνώμενου θέματος. Οι ερωτήσεις έχουν βασιστεί στον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή, δίνοντας κατεύθυνση στη συνέντευξη. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης έχει τη δυνατότητα να προσαρμόσει, να αφαιρέσει ή και να προσθέσει ερωτήματα ακολουθώντας τη ροή της. Με αυτό τον τρόπο καταφέρνει να επικεντρωθεί σε θέματα που προκύπτουν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων και ζητά διευκρινήσεις για διευκολύνοντας την έρευνα, ενώ κατανοούνται σε βάθος οι αντιλήψεις των ερωτώμενων (Παρασκευοπούλου - Κόλλια, 2008).

Ο οδηγός συνέντευξης που ετοιμάστηκε για την παρούσα έρευνα περιλάμβανε ερωτήσεις που εξετάζουν τον επιπολιτισμό, το μετατραυματικό στρες και την ψυχική

ανθεκτικότητα των παιδιών. Οι ερωτήσεις για τον επιπολιτισμό βασίστηκαν στις θεωρητικές θέσεις της των Ward και Kennedy (1994) και του Berry (2021) αναφορικά με τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού του Berry. Για τις άλλες δύο παραμέτρους, την ύπαρξη συμπτωμάτων μετατραυματικού στρες και την μετατραυματική ανάπτυξη, οι ερωτήσεις κατασκευάστηκαν με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, ώστε να εξεταστεί ο παράγοντας μετατραυματικού στρες, ανάπτυξης και ψυχικής ανθεκτικότητας στα ασυνόδευτα.

Οι ερωτήσεις ήταν μικρής έκτασης και με απλό λεξιλόγιο, για να είναι κατανοητές από τα παιδιά. Η κάθε συνέντευξη είχε διάρκεια περίπου 30-40 λεπτά και διεξάχθηκε δια ζώσης.

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε το διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου 2021. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για το πλαίσιο εκπόνησης της έρευνας, τα ζητήματα εμπιστευτικότητας και τη διασφάλιση της ανωνυμίας τους, υπογράφοντας συγκατάθεση. Πριν τη διεξαγωγή της κάθε συνέντευξης, δίνονταν οι απαραίτητες πληροφορίες για την ηχογράφηση της διαδικασίας με σκοπό την απομαγνητοφώνηση των λεγόμενων τους για τη διεξαγωγή της έρευνας. Οι συνεντεύξεις έγιναν, χωρίς διερμηνέα, στην αγγλική γλώσσα καθώς οι συμμετέχοντες ήταν εξοικειωμένοι με τη γλώσσα. Ο χώρος διεξαγωγής ήταν το πάρκο (αποφεύχθηκαν οι κλειστοί χώροι λόγω Covid-19), καθώς υπήρχε δυνατότητα φυσικής παρουσίας. Στη διάρκεια της συνέντευξης το κλίμα ήταν φιλικό και υπήρχε σχέση εμπιστοσύνης με την ερευνήτρια. Ακόμα, διατηρήθηκε η ανωνυμία των συνεντευξιζόμενων για να αισθάνονται ασφαλείς με την επιλογή τους να συμμετέχουν στην έρευνα (Robson, 2010).

Όσον αφορά την ανάλυση δεδομένων έγινε με βάση τη μεθοδολογία της θεμελιωμένης θεωρίας. Αρχικά, έγινε απομαγνητοφώνηση και καταγραφή των συνεντεύξεων. Ταυτόχρονα με τη διαδικασία της απομαγνητοφώνησης έγινε η μετάφραση τους από τα αγγλικά, με στόχο την σύνταξη του τελικού κειμένου στην ελληνική γλώσσα. Για κάθε μετάφραση έγινε μια ακόμα ακρόαση του ηχογραφημένου υλικού με ταυτόχρονη ανάγνωση του μεταφρασμένου κειμένου, για να διασφαλιστεί και να ελεγχθεί η όσο το δυνατόν ακριβέστερη απόδοση της ουσίας των λεγόμενων τους.

Στη συνέχεια έγιναν επαναλαμβανόμενες αναγνώσεις για την εμπέδωση των απαντήσεων και την πληρέστερη κατανόηση τους. Πραγματοποιήθηκε δηλαδή, η προκαταρκτική διερευνητική ανάλυση, όπου γίνεται εξέταση όλων των δεδομένων, ώστε να δημιουργηθεί μια πρώτη εικόνα για αυτά. Τα δεδομένα καταγράφονται σε σημειώσεις με βάση τις σκέψεις και τις ιδέες που δημιουργήθηκαν κατά την πρώτη ανάγνωση του κειμένου.

Έπειτα, η ερευνήτρια κατονόμασε, ταυτοποίησε και κωδικοποίησε τα δεδομένα. Η κωδικοποίηση των δεδομένων είναι μια σύνθετη διαδικασία και γίνεται σταδιακά μέσω ενός δυναμικού και ευέλικτου διαλόγου με μια αμφίδρομη σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα νοήματα που δίνει ο ερευνητής και τα ίδια τα δεδομένα. Η διαδικασία αυτή οδηγεί στη δημιουργία κατηγοριών και συσχετισμών που θα καταλήξουν σε μια νέα ιδέα (βλ. **Γράφημα 2**).

Η κωδικοποίηση στην παρούσα μελέτη έγινε σε τρία στάδια. Της ανοιχτής κωδικοποίησης όπου έγινε λεπτομερής μελέτη του κειμένου δημιουργώντας τις πρώτες έννοιες και σχηματίζοντας τις κατηγορίες. Στη συνέχεια, στην κατά άξονα

κωδικοποίηση οι αρχικές κατηγορίες έγιναν πιο πυκνές και επιλέχθηκαν οι απαραίτητοι άξονες για τη συσχέτιση των κατηγοριών. Οι κατηγορίες ομαδοποιήθηκαν σε τρεις κύριες κατηγορίες υψηλής αφαίρεσης, οι οποίες δημιουργούν το σκελετό του θεωρητικού πλαισίου που οδηγεί στην επιλεκτική κωδικοποίηση. Η τελευταία καταλήγει στην οικοδόμηση ενός συνεκτικού θεωρητικού σχήματος γύρω από την κεντρική κατηγορία των ασυνόδευτων ανηλίκων. Η σύνταξη των υπομνημάτων γίνεται σε όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και βοηθά στη σταδιακή διαμόρφωση των σκέψεων και των εννοιών που αναδύονται στην ανάλυση των δεδομένων (Creswell, 2002).

Οι τελικοί κοινοί κώδικες, οργανώθηκαν σε θεματικές ενότητες, που απαντούν τα βασικά ερωτήματα της έρευνας. Κατά τη διαδικασία αυτή έγινε και η επιλογή των δεδομένων, τα οποία αναλύθηκαν μέσω της καταγραφής αυτούσιων αποσπασμάτων των συνεντεύξεων.

6.4 Αξιοπιστία, εγκυρότητα και δεοντολογικά ζητήματα της έρευνας

Η αξιοπιστία της έρευνας με ποιοτική προσέγγιση διασφαλίζεται μέσα από το σαφή ρόλο του ερευνητή και τις κατανοητές και απλές ερωτήσεις που έγιναν στους συμμετέχοντες. Οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν, για να μη χαθεί καμία πληροφορία από τις απαντήσεις.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας είναι αξιόπιστα και έγκυρα. Η εγκυρότητα εξασφαλίζεται μέσα από τις ανοιχτές ερωτήσεις και την ειλικρίνεια, οι οποίες δεν κατεύθυναν τους συμμετέχοντες. Οι συνεντευξιαζόμενοι μπόρεσαν να εκφραστούν ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς. Ταυτόχρονα, εντοπίστηκαν οι απαραίτητες

βιβλιογραφικές πηγές που συμφωνούν με τα ευρήματα, η κατάλληλη μεθοδολογία και δείγμα για να μπορέσουν να απαντηθούν τα ερωτήματα της έρευνας.

Μια ποιοτική έρευνα έχει ως βάση πέντε βασικούς κώδικες δεοντολογίας, οι οποίοι τηρούνται στην παρούσα έρευνα. Αρχικά, τα παιδιά που επιλέχθηκαν ως δείγμα ενημερώθηκαν για το θέμα της έρευνας. Ακόμα, τους γνωστοποιήθηκε ότι για τις ανάγκες της έρευνας οι συνεντεύξεις θα ηχογραφηθούν και ενημερώθηκαν για το πως θα χρησιμοποιηθούν. Μετά την απαραίτητη ενημέρωση υπέγραψαν τη φόρμα συγκατάθεσης για τη συμμετοχή τους στη διαδικασία. Επίσης, βεβαιώθηκαν από την ερευνήτρια ότι θα τηρηθεί η ανωνυμία τους, ότι δεν κινδυνεύει η σωματική ή ψυχική τους ακεραιότητα με τη συμμετοχή τους και ότι μπορούν αν θελήσουν να αποχωρήσουν οποιαδήποτε στιγμή και να διακόψουν τη συμμετοχή τους. Ακόμα, δεν αποκρύφθηκε κανένα στοιχείο αναφορικά με την έρευνα και ενημερώθηκαν ότι δεν αποσκοπεί σε κάποιο κέρδος η διαδικασία, πέρα από την εκπόνηση της μεταπτυχιακής εργασίας (Τσιώλης, 2014).

7. Ευρήματα

Στο παρακάτω κεφάλαιο γίνεται καταγραφή και ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από τις απαντήσεις που δόθηκαν από τους ασυνόδευτους ανηλίκους που μένουν σε δομές φιλοξενίας και διαμερίσματα ημι-αυτόνομης διαβίωσης. Η ανάλυση έγινε με βάση τους άξονες που ορίστηκαν από τα δεδομένα της έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα, ώστε η παρουσίαση των αποτελεσμάτων να γίνει πιο κατανοητή. Για τους σκοπούς της ανάλυσης παρατίθενται κάποια αυτούσια αποσπάσματα των λεγόμενων τους. Προκειμένου να τηρηθεί η ανωνυμία, κάθε συμμετέχοντας αναφέρεται με αριθμό (όπου Σ-Συνεντευξιαζόμενος και οι αριθμοί δηλώνουν τη σειρά καταγραφής της συνέντευξης. Α-Αγόρι και αριθμός η ηλικία).

Οι αρχικοί άξονες που εντοπίζονται χωρίζονται σε τρεις συστάδες θεμάτων με υποκατηγορίες. Αυτές είναι α) ο επιπολιτισμός και συγκεκριμένα οι αλλαγές που υφίστανται οι νέοι α1) στις βασικές ανάγκες, α2) στη γλώσσα, α3) τη θρησκεία, α4) στις στάσεις προς την έσω και έξω ομάδα και α5) στις προσδοκίες για το μέλλον· β) μετατραυματικού στρες και β1) τραυματικό γεγονός β2) συμπτώματα β3) παράγοντας άγχους· γ) η μετατραυματική ανάπτυξη.

- Οι αλλαγές που υφίστανται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι στην προσαρμογή τους σε νέες καταστάσεις

Όσον αφορά τις απόψεις των ασυνόδευτων ανηλίκων για τις αλλαγές που υφίστανται στις νέες καταστάσεις, θα γίνει μια ομαδοποίηση, ώστε να παρουσιαστεί όσο το δυνατόν καλύτερα η δικιά τους οπτική.

➤ Βασικές ανάγκες

Οι βασικές ανάγκες περιλαμβάνουν τη στέγη, την τροφή και την ένδυση. Ιδιαίτερα, τα παραπάνω δεν αποτελούν δεδομένα αγαθά για τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα.

Η πλειοψηφία τους έχει βιώσει άσχημες συνθήκες διαβίωσης ακόμα και την αστεγία σε αρκετές στιγμές της ζωής τους, πριν φτάσουν στην Ελλάδα αλλά και μετά την άφιξη τους, μέχρι να πλαισιωθούν σε κάποια δομή. Οι συγκεκριμένοι, έχουν μείνει για κάποιο διάστημα σε δομή φιλοξενίας του κέντρου της Αθήνας και τώρα είτε παραμένουν εκεί είτε έχουν τεθεί σε καθεστώς ημι- αυτόνομης διαβίωσης σε διαμερίσματα της περιφέρειας Αττικής. Τονίζουν ότι το παραπάνω πλαίσιο δεν είναι το ιδανικό για αυτά αλλά είναι καλύτερο από το δρόμο ή οποιαδήποτε άλλη συνθήκη. Η ύπαρξη στέγης τους δίνει μια ασφάλεια για το μέλλον καθώς τους πλαισιώνουν

άτομα που θα τους βοηθήσουν και υποστηρίξουν στις κρίσιμες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν.

«Αρχικά, πήγα στην Τουρκία πριν έρθω στην Ελλάδα. Ήμουν 16 ετών όταν έφυγα από το σπίτι μου. Πήγα στην Κωνσταντινούπολη όπου έμεινα για 8 μήνες, τον πρώτο μήνα δεν είχα λεφτά ούτε γνωστούς και έμεινα σε παγκάκια, μετά δούλεψα σε ένα εργοστάσιο με παπούτσια για να επιβιώσω και να μαζέψω χρήματα για να έρθω στην Ελλάδα... Ευτυχώς στην Ελλάδα δεν έμεινα στο δρόμο, άλλαξα δύο δομές και τώρα μένω σε ένα διαμέρισμα, έχω ένα σπίτι», Σ4-Α-18

«Στην Ελλάδα έφτασα με τα αδέρφια μου και τον πατέρα μου νόμιμα, είχαμε διαβατήρια και για κάποιο λόγο τα πέταξε, πριν μας ελέγξουν, από το παράθυρο. Από εκείνη τη στιγμή ξεκινάνε τα δύσκολα. Μας έδωσαν ένα διαμέρισμα στο και μέναμε όλοι μαζί. Αναγκάστηκα να κάνω άσχημα πράγματα για να έχουμε φαγητό και να φροντίσω τα αδέρφια μου, ο πατέρας μου έπινε πολύ και μας χτύπαγε. Ήταν καλύτερα όταν μας χώρισαν, τώρα στη δομή νοιώθω ασφάλεια αλλά μου λείπουν τα αδέρφια μου, μας χώρισαν.» Σ6-Α-18

«Γουινέα, αεροπλάνο για Ιράν, με τα πόδια (και λίγο οδικώς) από Ιράν μέχρι τα παράλια της Τουρκίας. Ήρθα στην Ελλάδα μέσω μιας φουσκωτής βάρκας. Έφτασα στη Λέσβο, δεν ξεχνώ την ημερομηνία. Οι συνθήκες ήταν πραγματικά χάλια στον καταυλισμό, κάποια στιγμή μας μετέφεραν σε ένα ξενοδοχείο στη Μυτιλήνη, που ήταν ευτυχώς καλά. Έμεινα 18 μήνες στο νησί, ήταν σαν φυλακή... Έπειτα ήρθα στη δομή και γνώρισα ανθρώπους που με βοήθησαν και με στήριζαν» Σ9-Α-18

Το φαγητό φαίνεται ότι είναι ένας τρόπος σύνδεσης με την πατρίδα τους, έχουν μεγαλώσει με αυτό και τους ξυπνάει αναμνήσεις από τα παιδικά τους χρόνια. Έχουν

τη διάθεση να δοκιμάσουν άλλες κουζίνες αλλά κυρίως προτιμούν τα δικά τους φαγητά.

«Ω Θεέ μου! Αγαπώ το φαγητό! Μου αρέσουν πολύ τα σομαλικά φαγητά...έχουμε πολύ καλό φαγητό. Η μαμά μου είναι η καλύτερη μαγείρισσα...στη δομή δε φτιάχνουν τέτοια αλλά πηγαίνω στους φίλους μου και τρώμε όλοι μαζί. Στη Σομαλία το φαγητό είναι σημαντική στιγμή για την οικογένεια, τρώμε όλοι μαζί...» Σ1-A-18

«Το φαγητό δεν είναι καθόλου δεδομένο για εμένα, πριν μείνω στη δομή έκανα να φάω μέρες, πήγαινα σε συσσίτιά...το ελληνικό φαγητό είναι ωραίο αλλά προτιμώ τα πακιστανικά...τώρα που δουλεύω στην κουζίνα σε ένα μαγαζί έμαθα να φτιάχνω μπέργκερ και σαλάτες...» Σ3-A-18

«Από τα ελληνικά φαγητά μου αρέσει το σουβλάκι, όμως προτιμώ την κουζίνα μας. Εδώ όμως δεν είναι εύκολο να βρεις όλα τα υλικά, η κουζίνα μας είναι αρκετά χορτοφαγική. Στο σπίτι μαγείρευε η γιαγιά μου γιατί η μητέρα μου δούλευε στα χωράφια αλλά τρώγαμε όλοι μαζί μετά τη δουλεία.» Σ4-A-18

Τέλος, η ένδυση είναι κάτι που τους αφορά καθώς αποτελεί ένα τρόπο έκφρασης, είναι η ταυτότητάς τους. Φαίνεται ότι η πλειοψηφία δίνει ιδιαίτερη προσοχή σε αυτό το κομμάτι, τους αρέσει να ακολουθούν και αυτοί τον τρόπο που ντύνονται τα παιδιά της ηλικίας τους. Οι ενδυματολογικές τους επιλογές είναι και ένα κριτήριο ένταξης στο σχολείο και στην κοινωνία, οι περισσότεροι δε θέλουν να ξεχωρίζουν. Όλοι όμως θέλουν να αισθάνονται άνετα με αυτό που φοράνε και δεν έχουν αλλάξει ιδιαίτερα τον τρόπο που ντύνονται.

«Τα ρούχα που φοράω είναι χρησιμοποιημένα αλλά διαλέγω ότι με κάνει να νοιώθω καλύτερα. Τα παιδιά της ηλικίας μου στο Κογκό και στην Ελλάδα φοράνε ρούχα που

είναι στη μόδα, ειδικά οι Κογκολέζοι. Στην Ελλάδα νοιώθω άνετα με αυτά που φοράω, δεν ξεχωρίζω στο σχολείο...τα παιδιά εδώ με βάζουν πιο εύκολα στην παρέα τους.» Σ2-A-18

«...στην Ελλάδα νοιώθω ότι είμαι ελεύθερος να φοράω ότι θέλω...στο Πακιστάν δεν είχα επιλογή.» Σ3-A-18

«Οι συνομήλικοί μου στην Γκάμπια και εδώ αγαπάνε τις μάρκες, ντόνονται παρόμοια...εκεί βέβαια δεν υπάρχουν χρήματα για να ψωνίζεις ότι θέλεις. Εμένα μου αρέσει να φοράω ρούχα που μου ταιριάζουν και χρώματα...ακολουθώ τη μόδα με τους φίλους μου.» Σ5-A-18

➤ Γλώσσα

Η γλώσσα προσδιορίζεται ως ένα εργαλείο κοινωνικής αλληλεπίδρασης, το οποίο διευκολύνει την απόκτηση και μετάδοση πληροφοριών. Ωστόσο, φαίνεται ότι η έλλειψη γνώσης της γλώσσας της χώρας υποδοχής και εκμάθησης της κατά την παραμονή τους στη χώρα φαίνεται να δημιουργεί προβλήματα στη διαδικασία ένταξης των προσφύγων και στο σύνολο. Η γλωσσική επάρκεια συνεπάγεται καλύτερη προσαρμογή στη χώρα υποδοχής και περισσότερα οφέλη όσον αφορά το άτομο. Επιτρέπει στους πρόσφυγες και μετανάστες την πρόσβαση σε χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με φορείς υποστήριξης, την αγορά εργασίας αλλά και την κοινωνική συμβίωση τους με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Berry et al., 2021). Από τις συνεντεύξεις φαίνεται ότι η πλειοψηφία των παιδιών μιλάει εν μέρει ελληνικά για να μπορεί να επικοινωνεί και να εξυπηρετεί βασικές του ανάγκες. Όλοι μιλάνε με τους φίλους τους τη μητρική τους γλώσσα ή τα αγγλικά, αν δεν έχουν

κοινή γλώσσα. Τα ελληνικά τους φαίνονται αρκετά δύσκολα, αλλά γνωρίζουν ότι χρειάζεται να τα μάθουν εφόσον θα μείνουν στη χώρα.

«Η γλώσσα που επιλέγω εξαρτάται από το άτομο με το οποίο συναναστρέφομαι, επειδή έχω κάποιους φίλους που δεν μιλούν καθόλου αγγλικά, μιλάμε γαλλικά...τα ελληνικά ήταν από τα πράγματα που επέμεινα να μάθω, μου είναι απαραίτητα αφού θα ζήσω εδώ. Οπότε και ελληνικά καταλαβαίνω αλλά ντρέπομαι να μιλήσω.» Σ4-A-18

«Από τη στιγμή που ήρθα το πρώτο πράγμα έκανα ήταν να πάω σχολείο, είχα στο μυαλό μου ότι έπρεπε να μιλήσω ελληνικά πριν από οτιδήποτε άλλο. Έδωσα υπόσχεση στον εαυτό μου ότι σε ένα χρόνο θα μιλάω ελληνικά καλά. Μετά από ένα χρόνο, το κατάφερα, τώρα καταλαβαίνω και μιλάω ελληνικά. Το θέμα μου ήταν ότι δεν ήθελα κανείς να μεταφράζει για εμένα και να λέει αυτά που θέλω, ήθελα να μπορώ να τα κάνω μόνος μου...».Σ5-A-18

«Επειδή δυσκολευόμουν στα ελληνικά, για το σχολείο μετέφραζα όλα τα μαθήματα στα γαλλικά που είναι η 2^η μου γλώσσα για να τα καταλάβω και μετά τα αποστήθιζα στα ελληνικά. Παράλληλα έβλεπα ελληνικές σειρές στο youtube για να συνηθίσω τη γλώσσα... έδωσα πανελλήνιες...θα συνεχίσω να κάνω ελληνικά για να ξαναδώσω.» Σ9

«Αυτή τη στιγμή μιλάω 5 γλώσσες αγγλικά, ισπανικά, πορτογαλικά, γαλλικά και τώρα ελληνικά. Πέρυσι είχα απογοητευτεί και αποφασίσει να εγκαταλείψω κάθε προσπάθεια να μάθω ελληνικά, ένοιωθα ότι εγώ τα ήθελα αλλά αυτά όχι για αυτό και δεν μπορούσα να τα μάθω. Όμως συνέχισα την προσπάθεια και τώρα μιλάω, μου είναι απαραίτητα ειδικά στο σχολείο. Όταν επιλέγω τι θα μιλήσω εξαρτάται από το πως αισθάνεται το άτομο απέναντι μου. Θα μιλήσουμε στη γλώσσα που νοιώθει καλύτερα...δεν μιλάω άπταιστα ελληνικά αλλά προσπαθώ...» Σ2-A-18

➤ Θρησκεία

Η θρησκεία είναι ένας από τους παράγοντες που συμβάλλουν στην επιπολιτισμική διαδικασία και στη διαδικασία ένταξης του ατόμου στην κοινωνία. Στις σύγχρονες κοινωνίες επικρατεί θρησκευτική ετερότητα καθώς υπάρχουν διαφορές στις πρακτικές και τα πιστεύω από άτομο σε άτομο. Ενώ, οι αντιλήψεις των νέων απέναντι στη θρησκεία φαίνεται να μεταβάλλονται αρκετά τα τελευταία χρόνια και να οδηγούνται προς την αμφισβήτηση της. Η σχέση των συνεντευξιαζόμενων με τη θρησκεία φαίνεται ότι έχει μεταβληθεί από το ταξίδι έως και σήμερα. Η πλειοψηφία τους προέρχεται από μουσουλμανικές χώρες, όπου έχουν συγκεκριμένες θρησκευτικές πρακτικές καθολικές προς όλους. Μόνο ένα παιδί ήταν χριστιανός, ενώ ακόμα ένα θα ήθελε να βαπτιστεί καθώς πιστεύει ότι έτσι θα είναι αποδεκτός από την ελληνική κοινωνία. Όμως φαίνεται ότι πλέον αμφισβητούν αρκετά την πίστη τους και την ύπαρξη του Θεού και αυτό οφείλεται αρκετά στα βιώματα τους, ενώ έχουν έναν πιο κριτικό τρόπο σκέψης απέναντι στο ρόλο της.

«Η θρησκεία είναι για μένα μια επιλογή, αν θέλεις να την ακολουθήσεις εξαρτάται από εσένα...αυτή την περίοδο πιστεύω ξανά, όταν ήρθα ήμουν πολύ θυμωμένος με το Θεό.

Τώρα, ξέρω ότι είμαι μόνο εγώ και κανείς δεν μπορεί να με βοηθήσει αν δε θέλω εγώ να βοηθήσω τον εαυτό μου.» Σ7-A-18

«...Ήμουν μέσα στη θάλασσα. Έπρεπε να ανασάνω! Δεν μπορούσα να πάω ούτε μπροστά ούτε πίσω, ήμουν στο ίδιο σημείο. Το μόνο που έβλεπα γύρω μου ήταν νερό...πίστεψα ότι τα επόμενα λεπτά δε θα ζω. Είπα την τελευταία μου προσευχή...από τότε δεν απευθύνθηκα ξανά στο Θεό...δεν υπάρχει για εμένα.» Σ8-A-18

«Ήμουν μουσουλμάνος, τον πρώτο καιρό που ήμουν εδώ προσευχόμουν καθημερινά ακολουθούσα το ραμαζάνι και όλες τις σημαντικές ημέρες για εμάς... όμως τώρα δεν πιστεύω σε τίποτα. Τώρα δεν πιστεύω σε τίποτα, σκέφτομαι να γνωρίσω τη θρησκεία που υπάρχει εδώ και να βαπτιστώ χριστιανός, δεν ξέρω τι χρειάζεται να κάνω. Και αν τελικά το κάνω θα είναι για να γνωρίσω καλύτερα τον τρόπο ζωής στην Ελλάδα και να γίνω μέλος της κοινωνίας.» Σ10-A-18

«Η θρησκεία είναι ένας τρόπος ελέγχου τον ανθρώπων που χρησιμοποιούσαν και χρησιμοποιούν οι πολιτικοί. Δε διστάζουν να το κάνουν, προκαλώντας και τον φόβο στους ανθρώπους, ακόμα μπορεί να σκοτώσουν για να πετύχουν το σκοπό τους. Για εμένα η θρησκεία και η πίστη είναι σαν φυλακή και για να είμαι ειλικρινής δεν ξέρω αν πιστεύω ακόμα σε κάτι.» Σ1-A-18

➤ Στάσεις προς την έσω και έξω-ομάδα

Οι σχέσεις των ασυνόδευτων ανηλίκων με τον περίγυρο τους, τόσο τους ομοεθνείς όσο και τους άλλους πολιτισμούς, καθορίζουν την ένταξη τους στην χώρα υποδοχής. Από την άφιξη τους στη χώρα έρχονται σε επαφή με άτομα από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, καθώς μένουν σε πολυπολιτισμικές δομές φιλοξενίας και συνδιαλέγονται με αρκετό κόσμο, η στάση τους σε όλη αυτή τη διαδικασία δημιουργεί και τις προϋποθέσεις για μια ήπια σταδιακή διαδικασία ένταξης (Brown, 2004). Γίνεται αντιληπτό ότι εφόσον οι σχέσεις αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται λειτουργούν με ένα κοινωνικοποιητικό ρόλο, τα μέλη που την αποτελούν μπορούν να αποτελέσουν παράγοντα κινητοποίησης ή και το ανάποδο για τους υπολοίπους (Temitope & Christy, 2015).

Ως έσω-ομάδα ορίζονται τα άτομα που ανήκουν στον στενό τους κύκλο, κυρίως τους φίλους τους, διότι δεν έχουν την οικογένεια στο κοντινό τους περιβάλλον. Η πλειοψηφία των παιδιών έχει τη διάθεση να γνωρίσει, να συνεργαστεί, να αποδεχτεί και να αναπτύξει σχέσεις με αλλοεθνείς. Το γεγονός ότι ήρθαν στη χώρα μόνοι τους σε σχετικά μικρή ηλικία είναι που τους βοήθησε να είναι πιο διαλλακτικοί απέναντι στο «ξένο». Από την αρχή του ταξιδιού τους ήταν ξεκάθαρο ότι έπρεπε να συνεργαστούν με άλλα άτομα για να τα καταφέρουν αλλά και όταν εντάχθηκαν σε ένα πιο ασφαλές πλαίσιο διαμονής στη χώρα υποδοχής ανέπτυξαν φιλίες με άτομα από άλλες χώρες. Η διαφορά στη γλώσσα δε στάθηκε εμπόδιο στη διαδικασία επικοινωνίας και δημιουργίας δεσμών φιλίας. Ενώ το κοινό τους σημείο ότι έχουν χάσει τους οικείους τους είναι που βοήθησε να κατανοήσει ο ένας τον άλλο και να αναπτυχθεί μια σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ τους. Το αίσθημα της αποδοχής που εκλαμβάνουν από τα κοντινά τους άτομα, δημιουργεί ένα θετικό κλίμα αλληλεπίδρασης.

«Οι φίλοι μου είναι από την Ελλάδα, το Μπαγκλαντές, το Αφγανιστάν και το Πακιστάν, κάποιοι είναι από το σχολείο και τη δομή που έμενα...δεν έχω πολλούς φίλους από τη χώρα μου, οι πακιστανοί κάνουν παρέα μόνο μεταξύ τους, δε θέλουν το διαφορετικό...εμένα δε με αποδέχονται γιατί είμαι ομοφυλόφιλος, για αυτό νοιώθω πιο κοντά στα άτομα που με δέχονται όπως είμαι. Στο παρελθόν μου είχαν επιτεθεί για αυτό...δεν ήταν εύκολο να είμαι εγώ στο Πακιστάν και εδώ...είδα όμως εδώ ότι οι επιλογές μου δεν με εμποδίζουν να έχω φίλους.» Σ7-A-18

«Έχω μόνο ένα φίλο από το Πακιστάν, οι άλλοι νομίζουν ότι είμαι τρελός και δε με πλησιάζουν. Και εγώ ήθελα να μένω μόνος μου και να παίζω μουσική. Νομίζω ότι είναι πως δεν ξέρω πως να κάνω φίλους, δεν είχα ποτέ πριν...στη δομή πηγαίνω μαζί

με τα άλλα παιδιά και παίζουμε ποδόσφαιρο ή επιτραπέζια, προσπαθώ...αλλά ξέρεις εγώ είμαι τρελός. Δεν μπορούν να με καταλάβουν...τον τελευταίο καιρό που είμαι καλύτερα προσπαθώ να γίνω φίλος και με άλλα άτομα.» Σ6-A-18

«...με τους φίλους μου μιλάω γαλλικά, ελληνικά και λίγο αγγλικά...αυτή τη στιγμή δεν έχω κανένα κοντά μου που να συνδεόμαστε με δεσμούς αίματος ή με κάποιο άλλο τρόπο, αλλά μπορώ να πω ότι μπορώ να αποκτήσω οικογένεια. Έχω ανθρώπους δίπλα μου τώρα που τους λέω οικογένεια, γιατί για εμένα δεν είναι ο δεσμός αίματος πια, αλλά το πόσο κοντά σου είναι κάποιος.» Σ9-A-18

Σαν έξω-ομάδα αντιλαμβάνονται τα άτομα που βρίσκονται εκτός δομής (ομοεθνείς και αλλοεθνείς), δηλαδή το γενικότερο περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Οι σχέσεις αλληλεπίδρασης των ασυνόδευτων ανηλίκων με την έξω-ομάδα ενδεχομένως επηρεάζουν τις προσδοκίες τους για το μέλλον. Οι απαντήσεις τους μπορούν να αποκαλύψουν τις επιρροές ασκεί ή έξω-ομάδα στις προσδοκίες τους αλλά αναφέρονται και στον βαθμό στον οποίο είναι δεκτική στις αλλαγές και στο ξένο κάνοντας σύγκριση με την αντίστοιχη συνθήκη στη χώρα τους. Ταυτόχρονα, εκφράζουν και τη στάση τους απέναντι στον κόσμο. Αντιμετωπίζουν τους ανθρώπους με τον ίδιο τρόπο είτε είναι συμπατριώτες τους είτε όχι, τονίζουν ότι δεν μπορείς να τους κατηγοριοποιείς και να τους χαρακτηρίζεις με στερεοτυπικούς όρους. Ενώ ανήκουν στις ευπαθείς ομάδες πληθυσμού, όπου εκτός της προσφυγικής τους ιδιότητας μπορεί να αντιμετωπίσουν τη φτώχεια και την αίσθηση της αδυναμίας, αναγνωρίζουν ότι η κοινωνία δύσκολα προσφέρει βοήθεια, οποιαδήποτε αλλαγή συμβεί στην κατάσταση εξαρτάται από τους ίδιους.

«*Νομίζω ότι είναι το ίδιο, πιστεύω ότι όπου και να πας θα γνωρίσεις καλούς και κακούς ανθρώπους. Μπορώ να πω ότι όλοι είναι καλοί αλλά πάντα εκεί θα είναι και οι κακοί...δεν είναι όλοι το ίδιο, όπου και να πας θα συναντήσεις ανθρώπους... Πιστεύω ότι είναι κάτι που έχει να κάνει με την εκπαίδευση, την οποία παίρνεις από το σπίτι σου από μικρή ηλικία...δεν έχει σημασία η καταγωγή αλλά ο χαρακτήρας...αν είχα την ευκαιρία, την άδεια ή τα μέσα θα άλλαζα τον κόσμο προς το καλύτερο και θα βοηθούσα τους ανθρώπους...μπορείς να αλλάξεις τον κόσμο και να τον κάνεις καλύτερο, απλά δε μας το επιτρέπουν.» Σ4-Α-18*

«*...δε θα πω ότι όλοι είναι καλοί ή όλοι είναι κακοί, θα πω ότι όλοι είναι άνθρωποι και όλοι οι άνθρωποι έχουν τις στιγμές τους...η ζωή είναι πολύ δύσκολη για όλους, αλλά είναι στα χέρια μας. Αν δουλέψεις σκληρά, διαβάσεις και κάνεις καλά πράγματα για τον εαυτό σου και για τους άλλους, μια μέρα θα σου το ανταποδώσει η μοίρα. Αυτό δεν είναι δύσκολο να το κάνουν οι άνθρωποι είναι και το πιο ασφαλές, όμως κανείς δεν το κάνει! Βάζουν εμπόδια στον εαυτό τους και στους άλλους και κάνουν τη ζωή τους δύσκολη.» Σ3-Α-18*

«*Όλοι οι άνθρωποι είναι καλοί, αλλά όπου υπάρχει το καλό υπάρχει και το κακό. Αυτό είναι το προφανές...δεν υπάρχει κάποιο μέρος στον κόσμο που θα είναι όλα τέλεια ή άσχημα. Στην Ελλάδα μου αρέσει που οι άνθρωποι δεν κρίνουν αυτό που κάνεις, δε θα σου δώσουν συμβουλές αν δεν το επιθυμείς. Στο Αφγανιστάν πάντα θα σου πουν την άποψη τους και θα πρέπει να απολογηθείς για αυτό που έκανες...όλος ο κόσμος θα έπρεπε να έχει ειρήνη αλλά αυτό δε θα συμβεί ποτέ. Οι άνθρωποι που ελέγχουν τον κόσμο δε θα αφήσουν τους πάντες να έχουν ειρήνη. Αν υπήρχε παντού ειρήνη, δε θα είχαν τη δύναμη που έχουν σήμερα.» Σ8-Α-18*

➤ Προσδοκίες για το μέλλον

Όσον αφορά τις προσδοκίες τους για το μέλλον έχουν τη διάθεση να εργαστούν, αλλά τα όνειρα τους σε σχέση με το παρελθόν έχουν αλλάξει. Οι πιθανότητες να τελειώσουν το σχολείο και να σπουδάσουν στη χώρα τους ήταν άπιαστο όνειρο, εδώ χάρη στη δωρεάν εκπαίδευση και πρόσβαση στο πανεπιστήμιο αισθάνονται ότι μπορούν να τα καταφέρουν. Γνωρίζουν ότι είναι αρκετά δύσκολο να μάθουν τόσο καλά τη γλώσσα αλλά δεν σταματούν την προσπάθεια. Οι μισοί εξαιτίας των βιωμάτων τους στρέφονται στις ανθρωπιστικές επιστήμες (π.χ. κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι) ενώ οι υπόλοιποι ενδιαφέρονται για πιο πρακτικά-χειρωνακτικά επαγγέλματα (π.χ. ηλεκτρολόγος, πιλότος). Ενώ, ένας από τους συμμετέχοντες έχει κάνει μια προσπάθεια δίνοντας πανελλήνιες με επιτυχία, όμως εξαιτίας ενός λάθους στο μηχανογραφικό δεν μπήκε στη σχολή που ήθελε. Αυτή η διάθεση να συνεχίσουν την εκπαίδευση τους είναι και το κίνητρο τους για να ολοκληρώσουν το σχολείο και την προσπάθεια, παρά τις ματαιώσεις. Ορισμένοι σχεδιάζουν το μέλλον τους στην Ελλάδα καθώς ήδη έχουν κάνει μια νέα αρχή εδώ και δε θα ήθελαν να ξεκινήσουν ξανά από το μηδέν, ενώ άλλοι θέλουν να φύγουν στην Ευρώπη με κάθε τρόπο διότι δε βλέπουν κανένα μέλλον.

«Είμαι μαθητής στο ΕΠΑΛ, τώρα πάω στη Γ' με ειδικότητα ηλεκτρολόγου. Τα απογεύματα δουλεύω...θα ήθελα πολύ να τελειώσω το σχολείο και να συνεχίσω να δουλεύω σαν ηλεκτρολόγος...όλα αυτά που κάνω είναι για να καταφέρω να μείνω εδώ, να είμαι ανεξάρτητος ώστε να συντηρώ τον εαυτό μου» Σ5-Α-18

«Προς το παρόν σκέφτομαι σοβαρά να τελειώσω τη Γ' Λυκείου στο ΕΠΑΛ με κατεύθυνση τουριστικά και θα δω πως θα πάει. Επίσης, κάνω μαθήματα στην ΕΛΙΞ και

ισπανικά με υποτροφία στο ισπανικό ινστιτούτο για να δώσω εξετάσεις για πτυχίο. Αν ήμουν στο Κονγκό δε θα ήταν το ίδιο, θα είχα τους γονείς μου δίπλα μου. Θα με ανάγκαζαν να πάω στο Λύκειο και να τελειώσω, αλλά δε θα με άφηναν να συνεχίσω στο Πανεπιστήμιο, θα έπρεπε να δουλέψω και να φέρω λεφτά στο σπίτι...εδώ απλά θέλω να κάνω μια δουλειά που δεν απαιτεί σωματική δύναμη. Μπορώ για αρχή να γίνω μεταφραστής γιατί μιλάω γλώσσες και είναι μια δουλειά που επιτρέπεται να κάνουν οι πρόσφυγες. Κάποια μέρα ίσως καταφέρω να γίνω και ψυχολόγος...είμαι κοντά στο σχέδιο μου να μείνω εδώ, δεν έχω διάθεση να μετακομίσω σε άλλη χώρα και να ξεκινήσω από το μηδέν και πάλι.» Σ2-A-18

«Τώρα που δουλεύω μου είναι δύσκολο να συνεχίσω το σχολείο, αλλά θα το προσπαθήσω γιατί θέλω να γίνω κοινωνικός λειτουργός ή ψυχολόγος. Ξέρω ότι είναι πολύ δύσκολο να τα καταφέρω γιατί δεν ξέρω τόσο καλά τη γλώσσα! Αν δεν μπορέσω θα γίνω διερμηνέας.» Σ7-A-18

«Στην οικογένεια μου όλοι πρέπει να συνεχίσουν το σχολείο μέχρι το Πανεπιστήμιο. Τα αδέρφια μου στη Σομαλία έχουν διδακτορικό, έτσι πρέπει και εγώ. Θέλω να γίνω μηχανολόγος μηχανικός...δεν ξέρω πως θα τα καταφέρω...πρέπει να είμαι καλός στο σχολείο και να παίρνω καλούς βαθμούς. Πρώτα από όλα όμως πρέπει να βγάλω χρήματα για να προσέχω τον αδερφό μου...αν φύγω στην Ευρώπη για εμένα όλα θα είναι πιο εύκολα, εδώ δεν έχω μέλλον.» Σ1-A-18

- Τα συμπτώματα μετατραυματικού στρες που εμφανίζουν οι ασυνόδευτοι ανήλικοι

➤ Τραυματικό γεγονός

Οι ερωτήσεις που έγιναν στη συνέντευξη επικεντρώθηκαν στα συμπτώματα του μετατραυματικού στρες και όχι τόσο το τραυματικό γεγονός. Ωστόσο, τέσσερις συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στο τραυματικό γεγονός, το οποίο συνέβη είτε στη χώρα καταγωγής και αποτέλεσε την αφορμή για να φύγουν, είτε έγινε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, είτε όταν βρισκόντουσαν στη χώρα υποδοχής. Δεν έγιναν παραπάνω ερωτήσεις για το γεγονός για να μην υπάρξει κάποια πίεση ως προς την ψυχολογική τους κατάσταση.

«Γεννήθηκα στη Γουινέα της Δυτικής Αφρικής, μια χώρα με απολυταρχικό καθεστώς, διαφθορά και εγκληματικότητα. Όταν ήμουν μικρός οι γονείς μου δολοφονήθηκαν και ο αδελφός μου αγνοείται πολλά χρόνια. Με μεγάλωσαν οι παππούδες μου, ώσπου μια μέρα τους δολοφόνησαν μπροστά μου. Έφυγα από τη χώρα με το θείο μου και έφτασα στο καμπ στη Μόρια, όπου ο θείος μου με άφησε σε δομή ασυνόδευτων ανηλίκων και εξαφανίστηκε...από τότε είμαι μόνος μου.» Σ9-A-18

«Στην Ελλάδα ήρθα με μια πλαστική βάρκα, από αυτές που φουσκώνουν με αέρα. Ήταν επικίνδυνα και μια από τις πιο δύσκολες στιγμές της ζωής μου. Βρέθηκα πιο κοντά από ποτέ στο θάνατο. Έχω βρεθεί σε πολλές δύσκολες στιγμές στη ζωή μου όπως αυτή αλλά ποτέ δεν φοβήθηκα. Θυμάμαι να με σημαδεύουν με το όπλο και να μου λένε ‘αν κουνηθείς θα σε σκοτώσω’. Δεν φοβήθηκα, γιατί έπρεπε να φτάσω στην Ελλάδα από την Τουρκία. Ήμουν μέσα στη θάλασσα. Έπρεπε να ανασάνω. Δεν μπορούσα να πάω ούτε μπροστά ούτε πίσω, ήμουν στο ίδιο σημείο. Το μόνο που έβλεπα γύρω μου ήταν

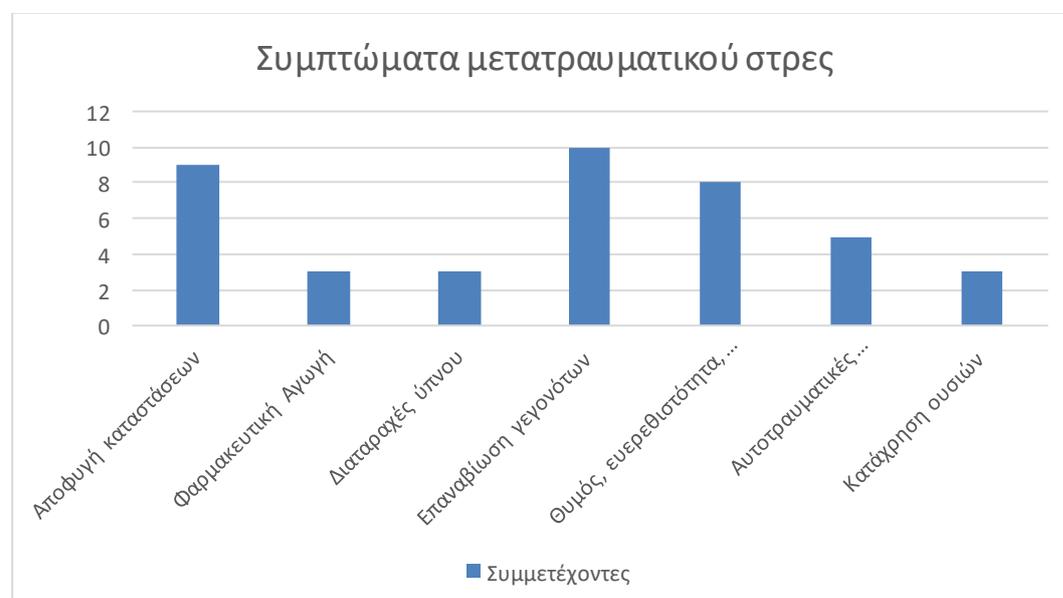
νερό. Τίποτα άλλο. Κάποιοι κατάφεραν να ειδοποιήσουν τις Αρχές...Εγώ πίστευα ότι στα επόμενα λεπτά δε θα ζω. Είπα την τελευταία μου προσευχή. Κανονικά, μας είπαν ότι το ταξίδι θα κρατούσε 3 ώρες, αλλά για 8 ώρες ήμασταν στη μέση του πουθενά 25 άτομα, χωρίς φαγητό, χωρίς νερό...τίποτα.» Σ4-A-18

«Ξεκίνησα με την οικογένεια μου και τη γιαγιά μου να φύγουμε από το Αφγανιστάν, ήταν νύχτα. Εγώ δεν ήξερα τίποτα, νόμιζα ότι πηγαίναμε βόλτα...όταν φτάσαμε στα σύνορα, άκουσα πυροβολισμούς και το μπαμπά μου, να μου λέει τρέχα...δεν κοίταξα πίσω μου, μόνο όταν δεν άκουγα τα μπαμ... ήμουν μόνος μου...άρχισα να κλαίω, πίστευα πως πέθαναν, μια οικογένεια που πέρασαν και αυτοί τα σύνορα με πρόσεχε...δεν τους ήξερα...φτάσαμε στην Ελλάδα, θυμάμαι μόνο να περπατάω, δεν ήξερα τι μέρα είναι, τι ώρα...ήμουν μόνος μου, η οικογένεια μου δε ζούσε και δεν έκανα τίποτα για αυτό. Με πήγαν στις φυλακές στην Αμυγδαλέζα, ήμουν ο πιο μικρός εκεί (10 χρονών)...έμεινα εκεί 3 μήνες...δεν είχα νέα από τους δικούς μου...όταν πήγα στη δομή προσπάθησα να βρω το θείο μου στο facebook, μου είπε ότι ζουν όλοι...είχαν περάσει 6 μήνες που πίστευα ότι έχουν πεθάνει» Σ10-A-18

«Ζούσαμε σε ένα χωριό στο Πακιστάν. Η οικογένεια μου άνηκε στις ανώτερες της περιοχής. Ο αδερφός μου είχε παντρευτεί μια κοπέλα από αγάπη και μέναμε όλοι μαζί. Η οικογένεια της όμως δεν ήθελε αυτό το γάμο και συνέχεια μας απειλούσαν. Θυμάμαι ήταν 10 Ιουλίου, είχε πολύ ζέστη εκείνη τη μέρα, με τη μητέρα μου είχαμε πάει να πάρω ρούχα για το σχολείο, η υπόλοιπη οικογένεια ήταν σπίτι. Όταν γυρίσαμε πίσω είδαμε πολύ κόσμο έξω από το σπίτι και ακούσαμε πυροβολισμούς...τρέξαμε μέσα ήταν όλοι νεκροί, μια σφαίρα χτύπησε και εμένα στο κεφάλι (σηκώνει τα μαλλιά του και δείχνει το σημάδι). Όταν ξύπνησα έμαθα πως ήμουν ο μόνος που επιβίωσε...» Σ7-A-18

➤ Συμπτώματα μετατραυματικού στρες

Όλοι οι συμμετέχοντες έχουν εμφανίσει ή εμφανίζουν συμπτώματα μετατραυματικού στρες κυρίως το πρώτο διάστημα παραμονής τους στη χώρα. Τα συμπτώματα είχαν διάρκεια τουλάχιστον 6 μήνες. Αρκετοί ανέφεραν ότι τους ενοχλούν οι απότομοι δυνατοί θόρυβοι καθώς αναβιώνουν τραυματικές εμπειρίες, ενώ ορισμένοι αποφεύγουν την επαφή με τη θάλασσα διότι αισθάνονται ότι πνίγονται. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να αναφερθεί η συννοσηρότητα με κατάθλιψη, κάποιοι έχουν λάβει αντικαταθλιπτική αγωγή στο παρελθόν και συνεχίζουν να επισκέπτονται τον ψυχίατρο. Όλοι όμως ανέφεραν συμπτώματα επαναβίωσης του γεγονότος, αλλά μόνο στους τρεις εξακολουθούν μέχρι σήμερα κυρίως με εφιάλτες. Ακόμα, σχεδόν όλοι ανέφεραν συμπτώματα υπερδιέγερσης με θυμό, ευερεθιστότητα, επιθετική συμπεριφορά. Οι μισοί μάλιστα είχαν αυτοτραυματικές συμπεριφορές στο παρελθόν, με αυτοκτονικούς ιδεασμούς. Τέλος, ελάχιστοι ανέφεραν κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ για να μη σκέφτονται.

Πίνακας 2: Συμπτώματα μετατραυματικού στρες

«Φοβάμαι να μπω στη θάλασσα, όταν τη βλέπω ξαφνικά όλα μαυρίζουν και δεν μπορώ να ανασάνω» Σ9-A-18

«Πριν 6 μήνες άρχισα να παίρνω αντικαταθλιπτικά χάπια, μια φορά το μήνα πηγαίνω στο Κέντρο Ψυχικής Υγείας στην πλατεία Αττικής. Και στο παρελθόν είχα κάνει μια προσπάθεια με αγωγή, αλλά σταμάτησα τα χάπια γιατί το μυαλό μου δε δούλευε, κοιμόμουν όλη μέρα, με έκαναν τρελό ... τότε, τραυμάτιζα τον εαυτό μου (δείχνει τα χέρια του)» Σ6-A-18

«Από τότε που έφυγα κάθε μέρα έχω εφιάλτες...τις περισσότερες φορές κάθομαι και σκέφτομαι ότι είμαι πρόσφυγας και έχω όλες τις δυσκολίες. Σκέφτομαι το μέλλον και το τι θα μου συμβεί. Μερικές φορές σκέφτομαι ότι είναι καλύτερα να τελειώσω τη ζωή μου εδώ, μετά δε θα υποφέρω άλλο. Αυτές οι σκέψεις είναι πάντα στο μυαλό μου. Έρχονται κάθε πρωί όταν ξυπνάω, πως θα είναι άλλη μια ίδια μέρα που επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά, το ίδιο ...τον προηγούμενο καιρό είχα απομονωθεί αρκετά, δεν ήθελα να δω κανένα, έβγαινα από το σπίτι μόνο αν υπήρχε συγκεκριμένος λόγος ...μια φορά τις πρώτες μέρες στη δομή έβγαλα το κοπίδι της ζύστρας μου και άρχισα να...ξέρεις...στα χέρια μου, τότε ζήτησα βοήθεια.»Σ2-A-18

«Βλέπω άσχημα όνειρα με την οικογένεια μου...Μου έχουν συμβεί πολλά άσχημα πράγματα και είμαι μόνος μου πια. Πάντα κάνω τα λάθος πράγματα, δε θα έπρεπε να είμαι έτσι...από τη δομή στη Θεσσαλονίκη άρχισα να πίνω αλκοόλ για να ξεχνάω και να μη θυμάμαι. Όταν πίνω δεν καταλαβαίνω τι κάνω, προσπαθώ να είμαι μένω μόνος για να μη με βλέπουν.» Σ8-A-18

➤ Παράγοντας άγχους

Ένας σημαντικός παράγοντας άγχους και στρες στη συγκεκριμένη ομάδα είναι και η εξέλιξη της υπόθεσης τους. Τέσσερεις μόνο έχουν λάβει προσφυγικό άσυλο στη χώρα, οι υπόλοιποι αναμένουν τις συνεντεύξεις τους. Η θετική ή αρνητική απάντηση είναι που θα καθορίσει και το μέλλον τους, καθώς θα τους δώσει μια νέα πατρίδα αν είναι θετική. Αντίθετα, η αρνητική σημαίνει επιστροφή στο παρελθόν και στην ανασφάλεια σε ένα περιβάλλον που δεν μπορεί να τα στηρίξει και ουσιαστικά τα έδιωξε. Γνωρίζουν ότι ένα μέλλον στο εξωτερικό είναι καλύτερο από το να παραμείνουν στην Ελλάδα για αυτό προσδοκούν να γίνουν δεκτή σε κάποια άλλη χώρα νόμιμα και να βελτιώσουν τη ζωή τους. Ορισμένοι σκέφτονται αν δε γίνουν δεκτοί να διαφύγουν ακόμα και με παράνομα μέσα.

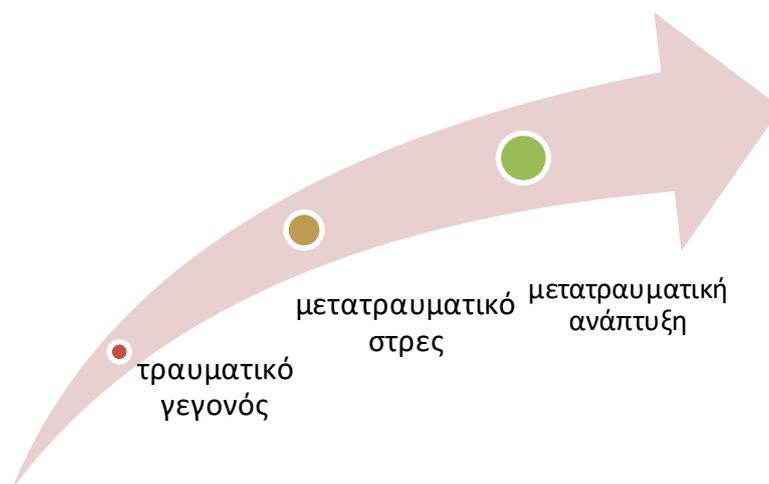
«Με αγχώνει πάρα πολύ το μέλλον μου...σκέφτομαι τη ζωή μου και τις προσδοκίες μου. Όλοι έχουν προσδοκίες και όταν βλέπεις ότι δεν τις πλησιάζεις, δεν είσαι πουθενά στον ορίζοντα, δεν βλέπεις καμιά πιθανότητα να βρεθείτε στη μέση, τότε ναι σου δημιουργείται μεγάλο άγχος...έχω να περάσω από μια συνέντευξη που δεν ξέρω πότε θα γίνει, θα καθορίσει την υπόθεση μου αν θα πάρω άσυλο...δεν ξέρω τι θα συμβεί...δεν ξέρω αν θα είναι αρνητική. Σκέφτομαι συνέχεια τι θα συμβεί αν δεν πάρω την απάντηση που θέλω...» Σ4-A-18

«Είμαι εδώ μόνος μου με τον μικρό μου αδερφό είναι 10 χρονών, πρέπει να φροντίσω αυτόν και εμένα. Αφού δεν μπορώ να πάω στη θεία μου στην Αγγλία δεν ξέρω τι θα μας συμβεί. Η μελλοντική απόφαση για την υπόθεση μας θα καθορίσει και τη ζωή μας, αν είναι θετική θα μας βοηθήσει να σκεφτούμε μια νέα αρχή με ασφάλεια. Δεν θέλω να

μείνουμε στην Ελλάδα...οπουδήποτε στην Ευρώπη θα είναι καλύτερα για μας, είμαι σίγουρος για αυτό.» Σ1-A-18

«Πιστεύω ότι το μέλλον μου δεν είναι στην Ελλάδα...γιατί η κυβέρνηση ακόμα και αν μου δώσει θετική απάντηση στην υπόθεση μου δε θα με στηρίζει. Σε κάθε περίπτωση θα μείνω μόνος μου είτε είναι θετική είτε αρνητική, μετά τα 18 δε νοιάζεται κανένας για μας. Αν είναι θετική και με δεχτούν στη Γερμανία, θα με υποστηρίξουν, εκεί θα μπορώ να πάω στο κολέγιο, να τελειώσω τις σπουδές μου και να κάνω κάτι κοντά στα όνειρα μου. Για εμένα το μέλλον δεν είναι εδώ...» Σ3-A-18

- Η μετατραυματική ανάπτυξη των ασυνόδευτων ανηλίκων

Γράφημα 1. Η ανάπτυξη του τραύματος

Έπειτα από το τραυματικό γεγονός έρχεται μια αλλαγή στη ζωή του ατόμου που το υπέστη. Συγκεκριμένα, στο άτομο συμβαίνει μια συναισθηματική και γνωστική επεξεργασία της τραυματικής εμπειρίας που το βοηθά στην προσαρμογή του στα νέα δεδομένα της ζωής του. Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι βρίσκονται πλέον σε ένα περιβάλλον που τους επιτρέπει να κάνουν μια θετική αλλαγή στη ζωή τους. Ως κίνητρο λειτουργεί το γεγονός ότι βρίσκονται σε μια χώρα μόνοι τους, όπου πρέπει να

επιβιώσουν και να αυτονομηθούν. Το κάθε παιδί επιλέγει κάτι διαφορετικό για να ανακουφιστεί και να διαχειριστεί το άγχος του. Τρεις συμμετέχοντες αναφέρουν την ύπαρξη οικογενειακών μελών στη χώρα, τα οποία δεν μπορούν να υποστηρίξουν τον εαυτό τους, με αποτέλεσμα να αναλαμβάνουν τα ίδια την φροντίδα τους. Μόνο δύο στους δέκα ανέφεραν ότι εξακολουθούν να έχουν επικοινωνία με την οικογένεια τους που βρίσκεται στην πατρίδα τους όπου η επαφή αυτή τους δίνει τη δύναμη να συνεχίσουν με την ελπίδα για οικογενειακή επανένωση κάποια στιγμή. Άλλοι αναφέρουν ότι τους βοήθησαν οι ευκαιρίες που τους παρουσιάστηκαν εκπαιδευτικά ή επαγγελματικά ώστε να κάνουν κάτι που τους αρέσει και να βιοπορίζονται από αυτό. Η ανακάλυψη των κλίσεων τους και η ενασχόληση τους με κάτι ενδιαφέρον που τα παρακινεί να σηκωθούν από το κρεβάτι και να βγουν από το σπίτι βοηθάει στη μετατραυματική ανάπτυξη. Όλα αναφέρουν ότι η αλλαγή βοήθησε να δουν το μέλλον τους με αισιοδοξία.

«Το άγχος μου είναι εκεί κάθε μέρα αλλά είναι και ένα κίνητρο για να συνεχίσω να προσπαθώ για το καλύτερο για εμένα! Πρέπει να εκμεταλλευτώ κάθε ευκαιρία που μου παρουσιάζεται και να μη σκέφτομαι αυτά που μου συνέβησαν. Γιατί αν το κάνω, η ζωή μου σταματάει, δε θα τα καταφέρω να συνεχίσω...πρέπει να συνεχίσω να προσπαθώ για το καλύτερο για εμένα, γιατί μόνο έτσι θα βελτιώσω τη ζωή μου...έχω καταφέρει με πολλή προσπάθεια να μάθω ελληνικά, να πάω σχολείο και να γίνω ηλεκτρολόγος. Κάθε μέρα σκέφτομαι ότι αν προσπαθήσω θα γίνουν όλα καλύτερα για εμένα...τόρα δουλεύω σε αυτό που μου αρέσει, πληρώνομαι και θέλω να πάω σε δικό μου σπίτι.» Σ5-A-18

«Όταν ήρθα στη δομή άρχισα να ζωγραφίζω ξανά...δεν ήθελα να δει κανένας τα σχέδια μου, ήταν μόνο για εμένα. Με αυτό τον τρόπο εκφράζομαι, χωρίς να κάνω κακό στον εαυτό μου. Ακόμα και σήμερα για εμένα είναι ένας τρόπος να μένω ήρεμος, ανά

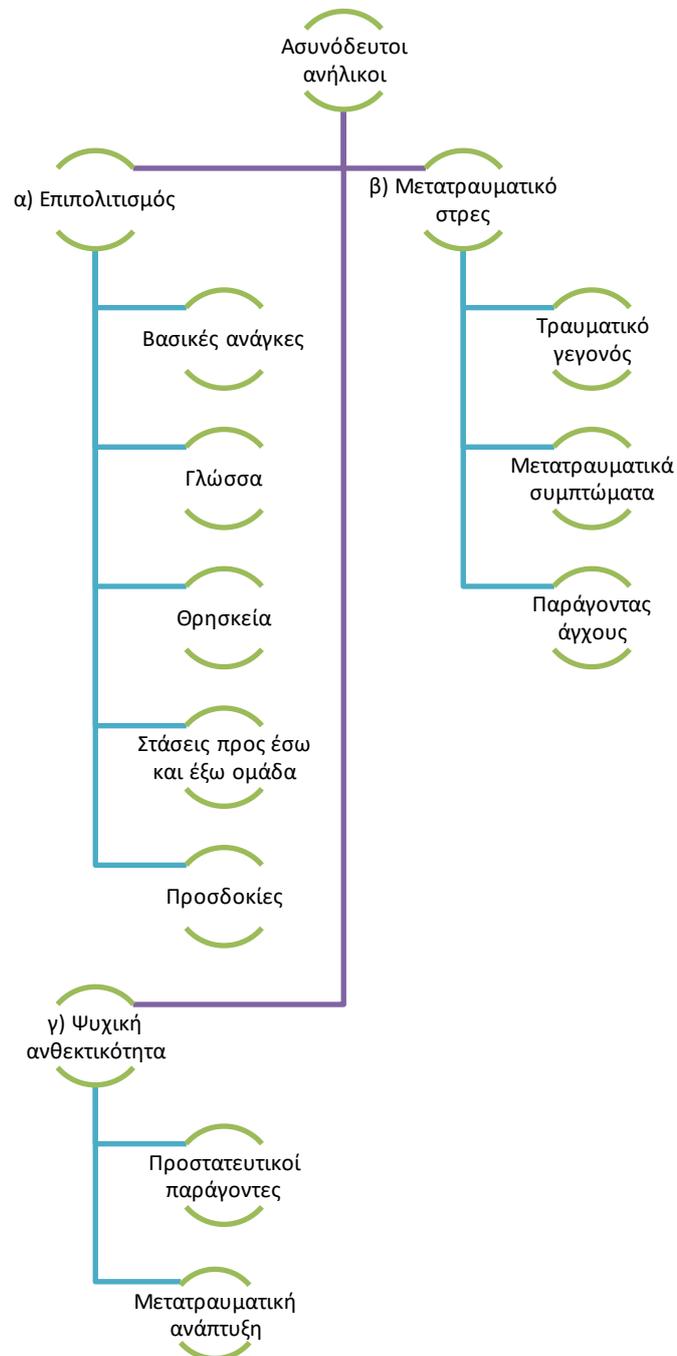
διαστήματα κλείνομαι στον εαυτό μου και απομονώνομαι ακούγοντας μουσική και ζωγραφίζοντας... πρέπει να τελειώσω το σχολείο και να βρω δουλειά για να αναλάβω τη φροντίδα της μητέρας μου και της αδερφής μου.» Σ2-A-18

«Δουλεύω για να καταφέρω να επιβιώσω, είμαι σε μια εταιρεία καθαρισμού που ανήκει στον αντιπρόεδρο της ομάδας και καθαρίζω εστιατόρια... Αυτή είναι η ρουτίνα μου. Κάθε μέρα βρίσκεις τρόπους να επιβιώσεις και ελπίζεις να σου συμβούν καλύτερα πράγματα στο μέλλον. Οπότε βρίσκεις απλά ένα τρόπο να επιβιώσεις... το όνειρο μου είναι να παίζω μπάλα. Ίσως μια μέρα γίνω και επαγγελματίας και αλλάξει η ζωή μου έτσι. Μέχρι χθες ήμουν ένας ακόμα πρόσφυγας σε ένα καμπ που κανείς δεν πρόσεχε, τώρα ανήκω κάπου σε μια ομάδα... κάποιος ενδιαφέρεται για εμένα.» Σ4-A-18

«Όταν έμαθα ότι έχασα τον πατέρα μου είχα ανθρώπους δίπλα μου που με βοήθησαν να το διαχειριστώ. Έπρεπε να το διαχειριστώ για τον αδερφό μου... κατάλαβα ότι χρειάζομαι ανθρώπους δίπλα μου να μοιράζομαι το άγχος μου... όταν δεν είμαι καλά προσπαθώ να μιλήσω σε κάποιον για αυτό γιατί με ανακουφίζει... μου συνέβησαν πολύ άσχημα πράγματα αλλά πέρασαν πρέπει να τα αφήσω πίσω, το μέλλον μου θα είναι θετικό άλλωστε πρέπει πάντα να είμαι δυνατός για εμένα και τον αδερφό μου αυτό είναι και το κίνητρο μου να συνεχίσω.» Σ1-A-18

8. Σύνοψη: Διαμόρφωση κατηγοριών

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας διαμόρφωσαν τις παρακάτω υποκατηγορίες με τρεις κύριες κατηγορίες οι οποίες παρουσιάζονται συνοπτικά στο παρακάτω σχεδιάγραμμα.

Γράφημα 2. Η διαμόρφωση των κατηγοριών της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας

9. Συμπεράσματα- Συζήτηση

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να συμβάλει στην κατανόηση των ασυνόδευτων ανηλίκων, που βρίσκονται σε δομές φιλοξενίας και σε διαμερίσματα ημι-αυτόνομης διαβίωσης στην Αθήνα, τόσο στην επιστημονική βιβλιογραφία, όσο και στο επαγγελματικό πλαίσιο ατόμων που εργάζονται με τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα. Από την ανάλυση των ευρημάτων προκύπτουν διαφορετικά συμπεράσματα. Τα συμπεράσματα αναδύονταν σε όλη τη διάρκεια ανάλυσης των δεδομένων και μεταβαλλόταν συνεχώς όσο προχωρούσε η διαδικασία. Οι συλλογισμοί είναι αποτέλεσμα της συνεχούς επεξεργασίας και αλληλεπίδρασης του υλικού (συνεντεύξεις, κατηγοριοποιήσεις, αφηρημένων εννοιών κ.α.) και έχουν σα βάση τη θεμελιωμένη θεωρία που αναδύθηκε.

Στις επόμενες παραγράφους θα γίνει αναφορά στα συμπεράσματα που προέκυψαν μελετώντας τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας. Παρουσιάζονται και αναλύονται αυτά που επιβεβαιώνουν τη θεωρία αλλά και τις υποθέσεις της έρευνας.

Η ποιοτική ανάλυση διαμόρφωσε ένα θεωρητικό μοντέλο της επιπολιτισμικής διαδικασίας σε ατομικό επίπεδο στις ψυχολογικές αλλαγές που τους συμβαίνουν και στην ενδεχόμενη προσαρμογή τους στο νέο περιβάλλον. Συγκεκριμένα, μελετήθηκαν οι αλλαγές στο ντύσιμο, στις διατροφικές συνήθειες, στον τρόπο επικοινωνίας, τη θρησκεία και οι στάσεις τους προς την έσω και έξω ομάδα και κατά πόσο ήταν επιτεύξιμες ή μη, προκαλώντας τους επιπολιτισμικό στρες. Στη διαδικασία επιπολιτισμού υπάρχουν διακυμάνσεις ως προς τον τρόπο που γίνονται δέκτες της. Με βάση το μοντέλο του Berry (2021) και τις στρατηγικές επιπολιτισμού ο τρόπος επιπολιτισμού των ασυνόδευτων ανηλίκων εξαρτάται από το πώς αντιμετωπίζουν την πολιτισμική διατήρηση και τη συμμετοχή και επαφή στη νέα κοινωνία.

Η Ward (2015) παρατήρησε ότι αναδεικνύονται δύο αλληλένδετες μορφές προσαρμογής που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα την ψυχολογική και κοινωνικο-πολιτισμική, αυτές είναι με απλά λόγια το «αισθάνομαι καλά» και το «τα πηγαίνω καλά» στο νέο περιβάλλον. Ιδιαίτερα, η αντιμετώπιση των προβλημάτων με επιτυχία και οι θετικές αλληλεπιδράσεις με άτομα της ευρύτερης κουλτούρας της χώρας υποδοχής, μπορεί να βελτιώσει τα αισθήματα ικανοποίησης και ευημερίας του ατόμου. Η προσαρμογή κοινωνικο-πολιτισμικά ακολουθεί μια ανοδική πορεία προσαρμογής, όπου τα προβλήματα στην επιπολιτισμική διαδικασία μειώνονται σταθερά και έχουν μεγαλύτερη μεταβλητότητα στην πάροδο του χρόνου. (Ward & Geeraert, 2015. Ward, 2001, Van de Vijver & Phalet, 2004).

Η θεωρία που αναδείχθηκε έδειξε ότι οι ερωτώμενοι διατηρούν την αρχική τους κουλτούρα αναπτύσσοντας ταυτόχρονα καθημερινές αλληλεπιδράσεις με τις άλλες ομάδες της κοινωνίας υποδοχής. Με αυτό τον τρόπο οι συμμετέχοντες επηρεάζονται θετικά στην κοινωνική επαφή με τους γηγενείς, τα συναισθήματα τους και την αναδόμηση της εθνοπολιτισμικής και ατομικής τους ταυτότητας στη νέα κατάσταση (Παπαστυλιανού, 2000).

Η άφιξη σε μια δυτική χώρα με διαφορετικό πολιτισμό αποτελεί μια πρόκληση για αυτούς τους ανθρώπους που αναγκάζονται να ζήσουν σε μια κοινωνία που δεν τους προσφέρει τα απαραίτητα για να επιβιώσουν. Το νεαρό της ηλικίας τους αλλά και το γεγονός ότι δεν υπήρχε κάποιο υποστηρικτικό πλαίσιο από την πατρίδα τους που να τους επηρεάζει, είναι που τους έκανε και πιο διαλλακτικούς στις νέες συνθήκες ζωής. Η ενσωμάτωση τους στο νέο περιβάλλον είναι δύσκολη, σημαντικός παράγοντας είναι η πρόσβαση που έχουν στην κοινωνία, αν πηγαίνουν σχολείο, αν βρίσκονται σε κάποιο καμπ απομακρυσμένο από το σύνολο, αν γίνονται αποδεκτοί από το σύνολο,

αν συμμετέχουν στα κοινά, αν εργάζονται και άλλα. Σημαντικό ρόλο στα συγκεκριμένα παιδιά παίζει το γεγονός ότι βρίσκονται στην Αθήνα και η ύπαρξη υποστηρικτικού δικτύου από άτομα που νοιώθουν κοντά τους, συμβάλλοντας στην ομαλότερη ενσωμάτωση τους.

Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν τη θέση των των Orpedal και Torpeltberg (2016) η οποία υποστηρίζει ότι οι ανήλικοι δείχνουν να προσαρμόζονται πιο εύκολα, διότι έχουν μια πολιτισμική ικανότητα που τους βοηθά να αντικρούσουν την έκθεση σε συγκεκριμένους κινδύνους πολιτισμικής διαφωνία.

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας και τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έγινε οι συμμετέχοντες βρίσκονται πιο κοντά στην τακτική της εναρμόνισης. Ιδιαίτερα, αναφέρουν ότι διατηρούν βασικά στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας, προτιμούν φαγητά της χώρας τους, χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα όταν απευθύνονται σε ομοεθνείς, τηρούν ορισμένα έθιμα και εθνικές εορτές της πατρίδας τους. Ωστόσο, ταυτόχρονα υιοθετούν συμπεριφορές και αξίες του νέου πολιτισμού, μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα, φοιτούν σε ελληνικό σχολείο, ανάλογα με το πρόσωπο που συνδιαλέγονται χρησιμοποιούν και τη γλώσσα που θα διευκολύνει την επικοινωνία τους και επιθυμούν να σπουδάσουν. Όσον αφορά τη θρησκεία έχουν μια διαλλακτική σχέση πιο κοντά στην αμφισβήτηση του ρόλου της. Ενώ οι στάσεις τους προς την έσω και έξω ομάδα είναι κοινές, δε διαχωρίζουν τους ανθρώπους, τους αποδέχονται και επιδιώκουν τη συναναστροφή μαζί τους με στόχο την ομαλότερη ένταξη στο σύνολο. Σημαντικός παράγοντας στην επιλογή της συγκεκριμένης στρατηγικής είναι ότι όταν έφτασαν στη χώρα ήταν μικροί σε ηλικία, πιο διαλακτικοί, τοποθετήθηκαν σε πολυπολιτισμικές δομές φιλοξενίας, δεν είχαν κάποιο προστατευτικό δίκτυο να

τους επηρεάζει αρνητικά προς τη νέα κουλτούρα και να τους πιέζει να διατηρήσουν τη δικιά τους.

Σύμφωνα με το Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο (DSM-5), η διάγνωση της μετατραυματικής διαταραχής προϋποθέτει το βίωμα ή τη μαρτυρία ενός τραυματικού ή σωματικά απειλητικού γεγονότος. Κάθε άνθρωπος βιώνει διαφορετικά και ξεχωριστά το τραυματικό γεγονός και τις συνέπειες του, οι οποίες εξαρτώνται από ένα συνδυασμό παραγόντων. Όσα βίωσαν οι ασυνόδευτοι που συμμετείχαν στην έρευνα, είναι αρκετά σημαντικά και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στη ζωή τους. Το πλαίσιο διαμονής και προστασίας των ασυνόδευτων προβλέπει συστηματική ψυχολογική υποστήριξη, συνεπώς σε περίπτωση υποτροπιασμού κατά τη διάρκεια ή ύστερα της συνέντευξης, θα λάμβαναν την απαραίτητη βοήθεια.

Μόνο τέσσερεις θέλησαν να αναφερθούν στο γεγονός και αφορούσε παρελθοντικά βιώματα όπου για τους δύο αποτέλεσαν την αφορμή να φύγουν από τη χώρα τους, ενώ για τους άλλους δύο συνέβησαν στο ταξίδι. Το γεγονός παρατηρείται υποκειμενικά όπως έγινε αντιληπτό από το θύμα και οι ψυχοσυναισθηματικές αντιδράσεις του ατόμου είναι τέτοιες ώστε να ανταποκρίνονται τόσο στην ιδιοσυγκρασία του όσο και στο γεγονός.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι τα ευρήματα της μελέτης επιβεβαιώνουν τη βιβλιογραφική ανασκόπηση για το μετατραυματικό στρες. Τα συμπτώματα μετατραυματικού στρες που εντοπίστηκαν είχαν τουλάχιστον διάρκεια έξι μηνών και εμφανίστηκαν από το πρώτο διάστημα παραμονής στη χώρα. Ενώ, εξελίσσονται σταδιακά και με μοναδικό τρόπο για τον καθένα. Οι συμμετέχοντες τις έρευνας αναφέρουν ότι υποβάλλονται σε διαρκείς τραυματικές εμπειρίες που δεν έχουν μόνο

σχέση με το παρελθόν αλλά και με παροντικά γεγονότα στη χώρα υποδοχής. Ο φόβος και το άγχος που εντοπίστηκε αφορά περισσότερο το μέλλον τους καθώς μετά την ενηλικίωση είναι μόνοι τους χωρίς κανένα υποστηρικτικό δίκτυο. Σύμφωνα με τον Πουλαράκη (2017), οι ασυνόδευτοι ανήλικοι με την άφιξη τους στην Ευρώπη κρατούνται σε καθεστώς προστατευτικής φύλαξης που επιβαρύνει την ψυχική τους υγεία αλλά και τα ήδη υπαρκτά τους προβλήματα. Συνεπώς, επιβεβαιώνεται η θέση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (2018) ότι συγκριτικά με το γενικό πληθυσμό οι ασυνόδευτοι ανήλικοι έχουν υψηλότερα ποσοστά επικράτησης επιπολασμού της διαταραχής του μετατραυματικού στρες (WHO, 2018. Fazel & Stein, 2002).

Σε κάθε περίπτωση είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η έκθεση σε τραυματικά γεγονότα δεν οδηγεί απαραίτητως στην εγκαθίδρυση μετατραυματικού στρες στη ζωή του ατόμου. Ακόμα και αν υπάρχει εκδήλωση των βασικών συμπτωμάτων της διαταραχής όπως flashbacks, εφιάλτες, επιθετικότητα και θυμό δε συνεπάγεται ότι το άτομο έχει διαγνωστεί με αυτήν. Η διάγνωση των προβλημάτων ψυχικής υγείας στους ανήλικους πρέπει να είναι πολύ προσεκτική. Οποιαδήποτε ενέργεια πρέπει να είναι ολιστική με βάση το ατομικό και οικογενειακό ιστορικό του ανηλίκου αλλά και την παροντική του κατάσταση (Χριστοδούλου & Abou-Saleh, 2016).

Η έρευνα αναδεικνύει επίσης ότι ψυχική ανθεκτικότητα εξαρτάται από ατομικούς, οικογενειακούς και παράγοντες της κοινότητας (Motti-Stefanidi et al., 2021. Mansen, 2014). Ωστόσο, ο οικογενειακός παράγοντας στη συγκεκριμένη ομάδα εκλείπει, οι μισοί μόνο ανέφεραν τον παράγοντα οικογένεια, οι υπόλοιποι δυστυχώς δεν έχουν καμία επικοινωνία είτε από επιλογή είτε επειδή δεν υπάρχει κανένας πίσω. Σημαντικοί προστατευτικοί παράγοντες όπως αναφέρουν είναι η σύνδεση με τους άλλους, η επικοινωνία με τους φίλους και το υποστηρικτικό δίκτυο καθώς

λειτουργούν σαν πρόσωπα αναφοράς στους ασυνόδευτους, η ανάγκη τους να φροντίσουν τον εαυτό τους και η προσήλωση τους σε κάποιο στόχο αλλά και η ενασχόληση τους με κάποια δραστηριότητα (βλ. Ευρήματα- Η μετατραυματική ανάπτυξη των ασυνόδευτων ανηλίκων).

Το συμπέρασμα της αυξητικής διάθεσης της μετατραυματικής ανάπτυξης προς την ψυχική ανθεκτικότητα συνέβη σε τρεις καταστάσεις αλλαγής. Ιδιαίτερα, η πρώτη θετική αλλαγή είναι στην αυτοαντίληψη τους, η τραυματική εμπειρία τους βοήθησε να έχουν μια πιο θετική εικόνα για τον εαυτό τους εξαιτίας μια εσωτερικής δύναμης που τους δίνει κίνητρο να συνεχίσουν την κάθε μέρα. Αναφέρουν ότι ύστερα από όλα αυτά έχουν εφοδιαστεί με αυτοδυναμία και αυτοπεποίθηση που γενικεύεται και σε άλλες καταστάσεις της ζωής τους. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις σχέσεις που ανέπτυξαν με τους άλλους ανθρώπους κυρίως τους φίλους τους, τη σύνδεση και συμπόνια προς τα άλλα άτομα που βιώνουν δυσκολίες στη ζωή τους. Η κοινωνική στήριξη που λαμβάνουν ενδυναμώνει τη θέληση τους για ζωή και αναπτύσσει τις δυνατότητες και ικανότητες τους καθώς αισθάνονται την αποδοχή, το ενδιαφέρον από τους άλλους και την πεποίθηση ότι θα τους βοηθήσουν σε κρίσιμες στιγμές. Η τελευταία κατηγορία αφορά την αλλαγή στη φιλοσοφία ζωής σε σχέση με τις προτεραιότητες που θέτει και το βαθμό εκτίμησης της πνευματικότητας του. Έθεσαν καινούριους στόχους για το μέλλον τους με προτεραιότητα το βέλτιστο συμφέρον τους.

Ακόμα και οι σκέψεις και επιθυμίες των συμμετεχόντων ποικίλουν για το μέλλον τους και λειτουργούν ενισχυτικά στην μετατραυματική ανάπτυξη. Όλοι αναφέρουν την πρόθεση τους να τελειώσουν το σχολείο θέτοντας σε προτεραιότητα τη μόρφωση τους. Η επίτευξη των επαγγελματικών τους στόχων λειτουργεί και σα κίνητρο ώστε

να ξεπεράσουν τις δυσκολίες τους και να κυνηγήσουν το όνειρο τους με κάθε τρόπο. Δε θα ήθελαν όλοι να παραμείνουν στην Ελλάδα, πιστεύουν ότι το μέλλον τους είναι σε κάποια ευρωπαϊκή χώρα καθώς εκεί θα μπορούσαν να ενσωματωθούν καλύτερα στην κοινωνία και να επιβιώσουν χάρη στα υποστηρικτικά προγράμματα των χωρών για τους πρόσφυγες (βλ. Ευρήματα- Προσδοκίες για το μέλλον). Σύμφωνα με αναφορές τους αλλά και τη βιβλιογραφική ανασκόπηση η Ελλάδα δεν έχει κάποιο πλάνο για την ενσωμάτωση τους, όσοι τα καταφέρνουν είναι χάρη στη διάθεση τους να προσπαθήσουν. Όσοι επιλέγουν να μείνουν στη χώρα δε θέλουν να μουν ξανά στη διαδικασία του ξεκινάω τη ζωή μου από το μηδέν για αυτό προσπαθούν να βρουν μια εργασία όσο πιο κοντά γίνεται στο όνειρο τους αλλά και στην πραγματικότητα τους.

Αποκτά μεγάλο ενδιαφέρον η διαπίστωση από τα ευρήματα της έρευνας ότι υπάρχει μετατραυματική ανάπτυξη παρά τη μετατραυματική διαταραχή (βλ. Ευρήματα- Η μετατραυματική ανάπτυξη των ασυνόδευτων ανηλίκων). Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, η Ψυχική Υγεία είναι μια κατάσταση ευημερίας στην οποία το άτομο συνειδητοποιεί τις ικανότητες του, διαχειρίζεται τα συνήθη άγχη του, μπορεί και εργάζεται παραγωγικά και έχει την ικανότητα να συμβάλει θετικά στην κοινωνία που ζει (Galderisi et al., 2015). Για τη μετατραυματική ανάπτυξη χρειάζεται ένας εσωτερικός αγώνας που σίγουρα φέρνει θετικά αποτελέσματα στη μετέπειτα ζωή του ατόμου.

Η παρούσα έρευνα προσπαθεί να συμπληρώσει το κενό που υπάρχει στην έρευνα και στην θεωρία για την πληθυσμιακή ομάδα των ασυνόδευτων ανηλίκων, προσθέτοντας μια ακόμη μελέτη στο πεδίο της επιπολιτισμικής διαδικασίας και της μετατραυματικής ανάπτυξης. Αποτέλεσε επίσης μια προσπάθεια κατανόησης των

παραγόντων που βοηθούν τη θετική εξέλιξη της ευάλωτης ομάδας των ασυνόδευτων, με στόχο τη διαμόρφωση μια θεωρίας που επιβεβαιώνει τη μετατραυματική ανάπτυξη του ατόμου. Ακόμα συμβάλλει στη διαμόρφωση μια ολοκληρωμένης εικόνας της κατάστασης των ασυνόδευτων ανηλίκων αναδεικνύοντας τις συνθήκες διαβίωσης, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν αλλά και τις προσδοκίες που έχουν για το μέλλον.

9.1 Περιορισμοί της έρευνας

Επισημαίνεται πως η γενίκευση των αποτελεσμάτων στο γενικό πληθυσμό δεν ήταν στόχος της παρούσας μελέτης. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ασυνόδευτων ανηλίκων που ήταν πρόθυμοι να συμμετάσχουν μπορεί να διαφέρουν ως προς τα αντίστοιχα του γενικού πληθυσμού. Ταυτόχρονα υπήρχε αδυναμία πραγματοποίησης των συνεντεύξεων σε άμεση συνεργασία με ψυχολόγο για την παροχή υποστήριξης στους ασυνόδευτους όταν αναφέρονταν στα τραυματικά γεγονότα. Το γεγονός ότι το δείγμα είχε μόλις ενηλικιωθεί δεν αναιρεί το καθεστώς ότι όσο ήταν ανήλικοι ήταν ασυνόδευτοι. Ο βασικός στόχος ήταν να κατανοηθεί σε βάθος η υποκειμενική εμπειρία των συμμετεχόντων με στόχο τη διαμόρφωση μιας θεωρίας που θα ήταν θεμελιωμένη στα δεδομένα. Επίσης, κατασκευάζονται ερευνητικές υποθέσεις για επιπλέον διερεύνηση, όπως και την ανάδειξη νέων ερωτημάτων που θα συμβάλλουν στη βελτίωση της κατανόησης των ασυνόδευτων ανηλίκων.

9.2 Προτάσεις για το μέλλον

Με βάση τα συμπεράσματα της έρευνας αλλά και τα ερωτήματα που ανέκυψαν, προκύπτουν ορισμένες προτάσεις όσον αφορά τον τομέα της έρευνας, με στόχο την κατανόηση αλλά και βελτίωση του ήδη υπάρχοντος συστήματος. Η παρούσα μελέτη επιβεβαιώνει την πλειοψηφία των ερευνητικών της ερωτημάτων που με τη σειρά τους συνάδουν σε σημαντικό βαθμό με τις διαθέσιμες βιβλιογραφικές πηγές ή άλλες

έρευνες. Συνεπώς, μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω έρευνα στους ασυνόδευτους ανηλίκους, είτε εξετάζοντας τους ευρύτερα με ποσοτική μεθοδολογία είτε κάνοντας εις βάθος έρευνα σε συγκεκριμένους παράγοντες που θεωρείται ότι επηρεάζουν την ψυχική τους υγεία και τους καθιστούν ευάλωτους.

Χάρη σε αυτό θα μπορούσαν να καταγραφούν κάποιες προτάσεις για τη διεξαγωγή μελλοντικών ερευνητικών μελετών. Όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση η προσφυγική κρίση έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις και δεδομένης της κατάστασης στην οικονομία, την πολιτική αλλά και στο περιβάλλον που επικρατεί σε πολλές χώρες από τις οποίες προέρχεται το μεγάλο προσφυγικό κύμα προς την Ελλάδα, αναμένεται ότι ο αριθμός των ατόμων με παρόμοια βιώματα και συμπτώματα θα αυξάνει διαρκώς. Το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί οι δομές και υποδομές της χώρας συνεχίζουν να μην είναι κατάλληλα προετοιμασμένες ώστε να χειριστούν αυτό το πληθυσμό και να υποστηρίξουν αυτούς τους ανθρώπους.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας και τη βιβλιογραφική ανασκόπηση οι συνθήκες στις οποίες βρίσκονται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι δεν είναι οι καλύτερες ούτε τους παρέχονται όσα προβλέπονται. Το ευρωπαϊκό και διεθνές νομικό πλαίσιο δημιουργεί ένα ικανοποιητικά προστατευτικό καθεστώς, όταν αυτό πράγματι εφαρμόζεται. Υπάρχουν συμβάσεις που προστατεύουν επαρκώς τους ασυνόδευτους ανηλίκους αλλά σε πολλές χώρες όπως η Ελλάδα αντιμετωπίζονται ως ενήλικες αλλοδαποί που προσπαθούν να εισέλθουν παράνομα. Χρειάζεται να μελετηθεί η μεταχείριση και προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων. Οι κακές συνθήκες διαβίωσης στα κέντρα υποδοχής, ο μικρός αριθμός θέσεων κατάλληλης διαμονής σε σχέση με τους ανηλίκους, η απουσία Επιτρόπων, η ακατάλληλη κράτηση και η αναμονή για μια οικογενειακή επανένωση ή μετεγκατάσταση στην Ευρώπη που ίσως δε γίνει και ποτέ,

δεν δημιουργούν το κατάλληλο κλίμα για ενσωμάτωση. Οι μελέτες στα παραπάνω καίρια ζητήματα θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια βελτίωση και αλλαγή της κατάστασης με στόχο το βέλτιστο συμφέρον των προσφύγων.

Η Ελλάδα και οι υπόλοιπες χώρες εισόδου στην Ευρώπη, χρειάζεται να δημιουργήσουν ένα προστατευτικό καθεστώς και να προσαρμόζονται συνεχώς στα ζητήματα που ανακύπτουν από τις ροές ειδικά για τους ασυνόδευτους ανηλίκους. Εξίσου σημαντικό είναι να ελέγχεται συχνά και το προσωπικό που εργάζεται με τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, να είναι καταρτισμένο και να έχει τις κατάλληλες δεξιότητες ώστε να διαχειρίζεται όλες τις καταστάσεις. Συνεπώς, η κατάσταση που επικρατεί καθιστά τους ασυνόδευτους ανηλίκους ευάλωτους μπροστά στο κράτος αλλά και σε οποιαδήποτε θέλει να εκμεταλλευτεί την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει. Χρειάζονται επίσημα στοιχεία για τις οικογενειακές επανενώσεις και μετεγκαταστάσεις στην Ευρώπη και κατά πόσο το νέο περιβάλλον είναι ασφαλές και επαρκεί.

Κλείνοντας, εξαιρετικό ενδιαφέρον θα παρουσίαζε και η διενέργεια ερευνητικής μελέτης για το αν μετά την ενηλικίωση των ασυνόδευτων ανηλίκων το σύστημα τους καλύπτει. Ιδιαίτερα, με βάση τις αναφορές τους παρέχεται στέγη και επίδομα για 6 ακόμα μήνες. Ύστερα από αυτό το διάστημα αν δεν έχουν καταφέρει να βρουν μια δουλειά με επαρκές εισόδημα επιστρέφουν στο δρόμο ή σε κάποιο καμπ και κάποιοι εξαφανίζονται. Συχνά υπόκεινται σε εργασιακή ή σεξουαλική εκμετάλλευση ή γίνονται υποκείμενα μικρό-παρανομιών για να εξασφαλίσουν ακόμα και ένα μικρό χρηματικό ποσό. Όλα αυτά οφείλονται στην ανεπάρκεια διαχείρισης του μεγάλου προσφυγικού όγκου και πολύ περισσότερο των ασυνόδευτων ανηλίκων. Συνεπώς, χρειάζεται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι να εξεταστούν ύστερα από ένα χρόνο

ενηλικίωσης και αφότου σταματήσει το επίδομα οικονομικής ενίσχυσης που λαμβάνουν.

10. Αναστοχασμός της Ερευνήτριας

Η παρούσα έρευνα κλείνει με την ανάγκη μου να εκφράσω την προσωπική μου εμπειρία, σκέψεις και συναισθήματα σε σχέση με την εργασία. Η πραγματικότητα είναι πως το συγκεκριμένο θέμα προέκυψε από το αντικείμενο της εργασίας μου που ήταν άμεσα συνδεδεμένο με το προσφυγικό ζήτημα όπως αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Εργαζόμουν ως εκπαιδευτικός σε δομή φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων στην Αθήνα και συμμετέχω σε εθελοντικά προγράμματα διδασκαλίας ελληνικών κατά τα τελευταία 4 χρόνια, με αποτέλεσμα να έχω προσωπική εμπειρία της καθημερινότητας και των δυσκολιών της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας.

Η μελέτη του συγκεκριμένου θέματος, τόσο βιβλιογραφικά, όσο και ερευνητικά, είχε πολύ μεγάλο ενδιαφέρον. Η προσφυγική κρίση αφορά τους πάντες, είτε υπάρχει άμεση εμπλοκή σε αυτή είτε όχι και είναι θέμα που πάντα θα επηρεάζει τη χώρα.

Η εργασία μου ως εκπαιδευτικός σε δομή φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων με κάνει αυτομάτως μέρος του τελευταίου προσφυγικού κύματος. Εξ' αυτού θεώρησα μεγάλη ευκαιρία μέσω αυτής της εργασίας να εξερευνήσω ένα θέμα που αφορά εμένα προσωπικά, την κοινωνία και να το ερευνήσω σε βάθος, αναδεικνύοντας τη μεγάλη σημασία που έχει. Ο καθορισμός των ερευνητικών ερωτημάτων έγινε με βάση την εμπειρία μου και την αλληλεπίδραση με τα παιδιά, ενώ καθώς μελετούσα το προσφυγικό θεωρητικά εντόπιζα κοινά σημεία με τις αναφορές τους, κατέληξα σε αυτό που πραγματικά με ενδιαφέρει να μελετήσω.

Από τη συγκεκριμένη εργασία αποκόμισα πολλαπλά κέρδη. Εμπλούτισα τις γνώσεις μου λεπτομερώς, δεδομένου της πληθώρας των πληροφοριών και της συνεχούς μεταβλητότητας των δεδομένων, ήταν πολύ ενδιαφέρον για μένα εκτός από το πρακτικό μέρος που ήδη γνώριζα, να μελετήσω και το θεωρητικό μέρος αυτού του φλέγοντος ζητήματος.

Τα βιώματα από την εργασιακή μου εμπειρία μου δημιούργησαν κάποιες δυσκολίες στη διαδικασία. Ο ρόλος μου μέσα στη δομή δεν ήταν καθαρά επαγγελματικός, αναπτύχθηκαν σχέσεις εμπιστοσύνης με τα παιδιά καθώς λειτουργούσα σαν πρόσωπο αναφοράς για αυτά εξαιτίας της καθημερινής και συνεχούς αλληλεπίδρασης μαζί τους. Η δομή δε συνεργαζόταν με κάποιο επόπτη ψυχικής υγείας για την υποστήριξη του προσωπικού, με αποτέλεσμα μετά από κάποια τραυματικά γεγονότα για εμένα να απευθυνθώ σε ειδικό και να ξεκινήσω ψυχοθεραπεία. Αυτό ήταν που με βοήθησε να αποστασιοποιηθώ από την πρότερη μου εμπειρία και να πραγματοποιήσω την έρευνα.

Η εύρεση του δείγματος δεν ήταν δύσκολη, καθώς μέσω της εργασίας μου είχα έρθει σε επαφή με άλλες δομές φιλοξενίας που μου πρότειναν ασυνόδευτους που ήταν διαθέσιμοι και πρόθυμοι να βοηθήσουν. Μέσα από τη διαδικασία των συνεντεύξεων ήρθα σε επαφή με τους ασυνόδευτους ανηλίκους για άλλη μια φορά, αυτή τη φορά έχοντας το ρόλο του ερευνητή. Κάθε συνέντευξη ήταν μια διαφορετική σημαντική ιστορία με προσωπικά βιώματα και αναφορές σε δύσκολες στιγμές της ζωής τους. Η αναφορές τους στο τραύμα και στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν με κατέβαλαν συναισθηματικά, όχι κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αλλά κατά τη διαδικασία της απομαγνητοφώνησης, καθώς εκείνη τη στιγμή συνειδητοποιούσα όσα μου ανέφεραν. Τη δυσκολία αυτή στη διαδικασία την αντιμετώπισα με τη βοήθεια της ψυχοθεραπεύτριας μου και δε στάθηκε εμπόδιο στη δεοντολογία μου ως ερευνήτρια.

Πρωτόγνωρη δυσκολία ήταν το εμπόδιο της καραντίνας λόγω Covid- 19, όπου για κάποιο διάστημα έπρεπε να παγώσει όλη η διαδικασία και να οργανωθεί ξανά. Παρόλα αυτά αλλάζοντας την τοποθεσία των συνεντεύξεων κατέστη εφικτή η έρευνα (έγιναν σε ανοιχτό χώρο και τηρήθηκαν τα πρωτόκολλα προστασίας). Δεν επιθυμούσα οι συνεντεύξεις να γίνουν μέσω κάποιας εφαρμογής τηλεπικοινωνιών, διότι πίστευα ότι θα δυσκόλευε τους συμμετέχοντες και τη διαδικασία. Επίσης, σε συνεννόηση με την καθηγήτρια συμφωνήθηκε το δείγμα να έχει μόλις ενηλικιωθεί ώστε να μην καθυστερήσει και άλλο η διαδικασία με τις άδειες συμμετοχής στην έρευνα. Η πρόσφατη ενηλικίωση τους δεν αναιρούσε το καθεστώς ότι ήταν ασυνόδετοι ανήλικοι στο παρελθόν.

Εν κατακλείδι, δεν μπορώ να είμαι σίγουρη αν αυτή η μελέτη θα έχει την ερευνητική αξία που στόχευα εξ 'αρχής. Ελπίζω όμως ότι θα περάσει ένα μήνυμα στους εργαζόμενους και στο σύνολο των ειδικών που ασχολούνται με τα ασυνόδετα ανήλικα. Ελπίζω ότι οι συνθήκες αντιμετώπισης τους θα εξανθρωπιστούν με στόχο το βέλτιστο συμφέρον τους. Ήταν μια όμορφη εμπειρία που με γέμισε και με προκάλεσε, η ίδια σαν εκπαιδευτικός μελέτησα και έμαθα νέα πράγματα που θα μου είναι χρήσιμα στο μέλλον αποκτώντας μια άλλη σκοπιά απέναντι στο ζήτημα.

Βιβλιογραφία

Affleck, G., Tennen, H., & Gershman, K. (1985). Cognitive adaptations to high-risk infants: the search for mastery, meaning, and protection from future harm. *American Journal of Mental Deficiency*.

Affouneh, S. J. (2007). How sustained conflict makes moral education impossible: some observations from Palestine. *Journal of Moral Education*, 36 (3), 343-356

Agency, T. U. (2001). Europe: new Roadmap to improve the situation of unaccompanied and separated refugee and migrant children. Global. Ανάκτηση από <https://www.unhcr.org/news/press/2017/7/59634ac74/europe-new-roadmapimprove-situation-unaccompanied-separated-refugee-migrant.html>

Agency, T. U. (2001). Europe situation. Global. Ανάκτηση από <https://www.unhcr.org/europe-emergency.html>

Agency, T. U. (2001). Protection. Global. Διαθέσιμο στο: <https://www.unhcr.org/protection.html>

Agency, T. U. (2001). Refugees. Διαθέσιμο στο: <https://www.unhcr.org/>

Agency, T. U. (2001). Refugees. Global. Διαθέσιμο στο: <https://www.unhcr.org/refugees.html>

Agency, T. U. (2001). Shelter. Global. Διαθέσιμο στο: <https://www.unhcr.org/shelter.html>

Agency, T. U. (2001). The Global Compact on Refugees. Global. Διαθέσιμο στο: <https://www.unhcr.org/theglobalcompactonrefugees.html?query=the%20global%20compact%20on%20refugees>

Αίτημα (2017). *ΣΤΗΝ ΑΝΑΜΟΝΗ Αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα. Όψεις της διαδικασίας ασύλου.* Διαθέσιμο στο: http://www.asylumineurope.org/sites/default/files/resources/aitima_on_h_old.pdf (09/12/2020).

Ajdukovic, M., & Ajdukovic, D. (1998). Impact of displacement on the psychological well-being of refugee children. *International Review of Psychiatry*, 10, 186–195.

Αμίτσης, Γ. (2001). *Αρχές Οργάνωσης και Λειτουργίας του Συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας*. Αθήνα: Παπαζήση.

Andreasen N.J., Norris A.S. (1972). Long-term adjustment and adaptation mechanisms in severely burned adults. *The Journal of nervous and mental disease*. 154(5), 352-362

Αραπάκος, Λ. (2016) «Η ψυχική υγεία των ασυνόδευτων παιδιών», Πάτρα: Σ.Ο.Ψ.Υ Διαθέσιμο στο: <http://sopsipatron.gr/unaccompanied-minors/#> (18/11/2021)

Baltes, P. B. (1987). Theoretical propositions of life-span developmental psychology: On the dynamics between growth and decline. *Developmental psychology*, 23(5), 611.

Berry, J. W. (2008). Globalization and acculturation. *International Journal of Intercultural Relations*, 32, 328-336.

Berry, J.W. (2006). Contexts of Acculturation In D. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 27-43). Cambridge: University Press.

Berry, J.W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 697-712.

Berry, J.W. (2003). Conceptual approaches to acculturation. In K.M. Chun, P.B. Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 17-38). Washington, DC: American Psychological Association.

Berry, J.W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57, 615-631.

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46, σελ. 5-68.

- Berry, J.W. (1990). Psychology of acculturation. In J. Berman (Eds.), *Cross-cultural perspectives: Nebraska symposium on motivation* (pp. 457-488). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Berry, J. W. (1980). Acculturation as varieties of adaptation. In A. Padilla (Ed.), *Acculturation: Theory, models and findings* (pp. 9–25). Boulder: Westview.
- Berry, J. W. (1970). Marginality, Stress and Ethnic Identification in an Acculturated Aboriginal Community. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(3), 239–252.
- Berry, J.W., Kim, U., Minde, T. & Mok, D. (1987). Comparative studies of acculturative stress. *International Migration Review*, 21, 491-511.
- Berry, J. W., Kim, U., Power, S., Young, M., & Bujaki, M. (1989). Acculturation attitudes in plural societies. *Applied Psychology*, 38, 185–206.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Breugelmans, S. M., Chasiotis, A., Sam, D. L. (2021). Επιπολιτισμός. Στο Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμική Ψυχολογία Έρευνα και Εφαρμογές* (σσ. 451-490). Gutenberg.
- Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Segall, H.M. & Dasen, P.R. (2002). *Cross-cultural psychology*. Cambridge University Press.
- Berry, J.W., & Sam, D.L. (1997). Acculturation and adaptation. In J.W. Berry, M.H.
- Bean, T. M., Eurelings-Bontekoe, E., & Spinhoven, P. (2007). Course and predictors of mental health of unaccompanied refugee minors in the Netherlands: One year follow-up. *Social Science & Medicine*, 64(6), 1204–1215. .
- Birks, M., & Mills, J. (2011). Essentials of grounded theory. *Grounded theory: a practical guide*, 11-26.
- Bourhis, R. Y., Moïse, L. C., Perreault, S., & Senécal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social-psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 369–386

Burnam, A., Hough, R.L., Karno, M., Escobar, J.I. & Telles, C. A. (1987). Acculturation and lifetime prevalence of psychiatric disorders among Mexican Americans in Los Angeles. *Journal of Health and Social Behavior*, 28, 89-102.

Calhoun, G. L. & Tedeschi, R. G. (2006). The foundations of posttraumatic growth: an expanded framework. In L. G. Calhoun & R. G. Tedeschi (Eds.), *Handbook of posttraumatic growth research and practice* (pp. 3-23). Mahwah, New Jersey, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers

Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative research*. London: Sage Publications Ltd.

Chirkov, V. (2009). Critical psychology of acculturation: What do we study and how do we study it, when we investigate acculturation? *International Journal of Intercultural Relations*, 33, 94–105.

Christodoulou, G. and Abou-Saleh, M. (2016) “Greece and the refugee crisis: mental health context”, *BJPsych International*, 13, (4), σελ.: 89-91.

Chrysochoou, X. (2003). *Cultural diversity: Its social psychology*. Oxford, UK: Basil Blackwell.

Coatsworth, J. D., Maldonado-Molina, M., Pantin, H., & Szapocznik, J. (2005). A person-centered and ecological investigation of acculturation strategies in Hispanic immigrant youth. *Journal of Community Psychology*, 33 (2), σελ. 157–174.

Coelho, E. (2007). *Διδασκαλία και μάθηση στα πολυπολιτισμικά σχολεία*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Condy, J. (2006). The development of an enabling self-administered questionnaire for enhancing reading teachers' professional pedagogical insights.

Creswell, J. W. (2011). Αναγνώριση ενός ερευνητικού προβλήματος. Στο Χ. Τζορμπατζούδης (Επιμ.), *Η έρευνα στην εκπαίδευση: Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. (σ.2-80) Αθήνα: Ίων.

Cuellar, I., Nyberg, B., Maldonado, R.E., & Robers, R.E. (1997). Ethnic identity and acculturation in a young adult Mexican origin population. *Journal of Community Psychology*, 25(6), 535-549.

De Haene, L., Grietens, H., & Verschueren, K. (2007). From symptom to context: a review of the literature on refugee children's mental health. *Hellenic Journal of Psychology*, 4, 233-256.

Derluyn, I., & Broekaert, E. (2007). Different perspectives on emotional and behavioural problems in unaccompanied refugee children and adolescents. *Ethnicity & Health*, 12(2), 141–162. doi:10.1080/13557850601002296

Διεθνής Αμνηστία (2017α). *Η «πολιτική της δαιμονοποίησης» γεννά πόνο και διχασμό*. Διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/news/press/article/20678/i-politiki-tisdaimonopoiisis-genna-pono-kai-dihasmο> (9/1/2021).

Διεθνής Αμνηστία (2016). *Βασικές ερωτήσεις και απαντήσεις για τα δικαιώματα προσφύγων & μεταναστών*. Διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/blog/20206/vasikes-erotiseis-kai-apantiseis-giata-dikaiomata-prosfygon-metanaston> (9/1/2021).

EASO (2020). *Έκθεση της EASO για το άσυλο 2020: Ετήσια έκθεση για την κατάσταση του ασύλου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Σύνοψη)*. DOI 10.2847/990691. Διαθέσιμο στο: [EASO-Asylum-Report-2020-Executive-Summary-EL.pdf](#) (01/02/2021)

Ελληνική Δημοκρατία, Υ.Μ. (2021). Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης. Αθήνα. Διαθέσιμο στο: [Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου \(migration.gov.gr\)](http://www.migration.gov.gr)

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης ΕΚΚΑ (2021). [GR_EKKA Dashboard_2021215\(1\).pdf](#)

Erikson, E. H. (1968). *Identity youth and crisis*. New York, NY: W.W.Norton & Company, Inc.

Fazel, M., & Stein, A. (2002). The Mental Health of Refugee Children. *Arch Dis Child*, 87, 366-370.

Ferrara P. Corsello G. , Sbordone A. , Nigri L., Caporale O., Ehrich J. & Pettoello-Mantovani M. (2016). The “Invisible Children”: Uncertain Future of Unaccompanied Minor Migrants in Europe. *The Journal of Pediatrics*, Volume 169, 332 - 333.e1
 Διαθέσιμο στο: [https://www.jpeds.com/article/S0022-3476\(15\)01299-8/fulltext](https://www.jpeds.com/article/S0022-3476(15)01299-8/fulltext)
 (02/01/2021)

Galderisi S, Heinz A, Kastrup M, Beezhold J, Sartorius N. Toward a new definition of mental health. *World Psychiatry*. 2015 Jun;14(2):231-3. doi: 10.1002/wps.20231. PMID: 26043341; PMCID: PMC4471980.

Geert E. Smid , Gerty J. L. M. Lensvelt-Mulders , Jeroen W. Knipscheer , Berthold P. R. Gersons & Rolf J. Kleber (2011) Late-Onset PTSD in Unaccompanied Refugee Minors: Exploring the Predictive Utility of Depression and Anxiety Symptoms, *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40:5, 742-755, DOI: 10.1080/15374416.2011.597083

Georgas, J., & Papastylianou, D. (2021). Acculturation and ethnic identity: The remigration of ethnic Greeks to Greece. In *Key issues in cross-cultural psychology* (pp. 114-127). Garland Science.

Glazer, N. (1993). *Is Assimilation Dead? The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530, 122-136

Glennie, J. (2010). Coping and Resilience. *Noncognitive skills in the classroom: New Perspectives on Educational Research* (pp.169-194) Publisher: RTI Press

Guarnaccia, P. J., & Lopez, S. (1998). The mental health and adjustment of immigrant and refugee children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America* , 7, 537–553.

Ηνωμένα Έθνη (1951). *Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων. Συλλογή Συμβάσεων* No. 2545, Τόμος 189, Σελ. 137. Διαθέσιμο στο: <https://www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2018/01/04-symvasiprotokollo.pdf> (10/03/2021)

Herman, D. B., Conover, S., Gorroochurn, P., Hinterland, K., Hoepner, L., & Susser, E. S. (2011). Randomized trial of critical time intervention to prevent homelessness

after hospital discharge. *Psychiatric services (Washington, D.C.)*, 62(7), 713–719.
https://doi.org/10.1176/ps.62.7.pss6207_0713

Horenczyk, G. (1996). Migrant identities in conflict: Acculturation attitudes and perceived acculturation ideologies. Στο G. Breakwell, & E. Lyons (Επιμ.), *Changing European Identities*. London: Pergamon.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες

Jabbar, S. A., & Zaza, H. I. (2014). Impact of conflict in Syria on Syrian children at the Zaatari refugee camp in Jordan. *Early Child Development and Care*, 184 (9-10), 1507-1530.

Joseph S., Williams R., Yule W. (1993). Changes in outlook following disaster: The preliminary development of a measure to assess positive and negative responses. *Journal of Traumatic Stress*. 6(2), 271-279

Κάκουρος, Ε. και Μανιαδάκη, Κ. (2006) *Ψυχοπαθολογία Παιδιών και Εφήβων: Αναπτυξιακή Προσέγγιση*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός

Keles, S., Friberg, O., Idsøe, T., Sirin, S., & Oppedal, B. (2015). *The longitudinal relation between daily hassles and depressive symptoms among unaccompanied refugee minors in Norway*. Manuscript submitted for publication.

Kim, Y. Y. (2001). *Becoming Intercultural: An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation*. SAGE Publications.

Kroger, J., Martinussen, M., & Marcia, J. E. (2010). Identity status change during adolescence and young adulthood: A meta-analysis. *Journal of Adolescence*, 33(5), 683–698. Διαθέσιμο στο: <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.11.002>.

Κουνιάκης, Φ. (2017) «Η αντανάκλαση των συνθηκών διαβίωσης στη χώρα υποδοχής στην ψυχική υγεία των προσφύγων», Ψυχική υγεία των προσφύγων στη μέγγενη της συμφωνίας ΕΕ-Τουρκίας και της Ευρώπης-Φρούριο, Συντονισμός για το Προσφυγικό-Μεταναστευτικό: Σωματείο Φοιτητικών Συλλόγων και Συλλογικοτήτων, Αθήνα, 25 Ιουνίου 2017, σελ.: 45-50.

- Kvale, S. (2006). Dominance through Interviews and dialogues. *Qualitative Inquiry*, 12(3), 480–500. <http://doi.org/10.1177/1077800406286235>.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Lee, J. H., Nam, S. K., Kim, A., Kim, B., Lee, M. Y., & Lee, S. M. (2013). Resilience: A Meta-Analytic Approach. *Journal of Counseling & Development*, 91(3), 269-279.
- Lustig, S. L., Kia-Keating, M., Knight, W. G., Geltman, P., Ellis, H., Kinzie, J. D., Saxe, G. N. (2004). Review of child and adolescent refugee mental health. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 43(1), 24–36. doi:10.1097/00004583-200401000-00012
- Lutha, S. S., & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: implications for interventions and social policies. *Development and psychopathology*, 12(4), 857–885. <https://doi.org/10.1017/s0954579400004156>
- Μαρβάκης, Α., Παρσανόγλου, Δ. & Παύλου, Μ. (2001). *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159–187). New York: John Wiley & Sons.
- Marcia, J. E., Waterman, A. S., Matteson, D. R., Archer, S. L., & Orlofsky, J. L. (1993). *Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research* (1st ed.). New York, NY: Springer Verlag.
- Masten, A.S. (2014), Global Perspectives on Resilience in Children and Youth. *Child Dev*, 85: 6-20. <https://doi.org/10.1111/cdev.12205>
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>

Mollica, R.F., Sarajlic N. & Chernoff M. (2001). Longitudinal study of psychiatric symptoms, disability, mortality, and emigration among Bosnian refugees. *JAMA The Journal of the American Medical Association* 286(5):546-54

Morrow, S. L. (2007). Qualitative research in counseling psychology: Conceptual foundations. *The Counseling Psychologist*, 35(2), 209-235.

Mougne, C. (2010) *Trees only move in the wind: a study of unaccompanied Afghan children in Europe*, Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees Policy Development and Evaluation Service.

Motti-Stefanidi, F., Berry, J., Chrysoschoou, X., Sam, D. L., & Phinney, J. (2012). Positive immigrant youth adaptation in context: Developmental, acculturation, and social psychological perspectives. Στο A. S. Masten, K. Liebkind, & D. Hernandez (Επιμ.), *Capitalizing on migration: The potential of immigrant youth*. Cambridge, UK: Cambridge University Press

Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V. and He, J. (2021), Immigrant Youth Resilience: Theoretical Considerations, *Empirical Developments, and Future Directions*. *J Res Adolesc*, 31: 966-988. <https://doi.org/10.1111/jora.12656>

Mousavi, S. M., Montazeri, A., Mohagheghi, M. A., Jarrahi, A. M., Harirchi, I., Najafi, M., & Ebrahimi, M. (2007). Breast cancer in Iran: an epidemiological review. *The breast journal*, 13(4), 383-391.

Μπεζεβέγκης, Η. & Παυλόπουλος, Β. (2008). Επιπτώσεις της μετανάστευσης: Προσαρμογή των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 94-106). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Μπράϊλας, Α. Β. (2013). *Η Δυνητική Μαθησιακή Κοινότητα: Κοινωνιο-Ψυχολογικές, Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Παράμετροι* (Διδακτορική Διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Naglieri, J. A., Goldstein, S., & LeBuffe, P. (2010). Resilience and Impairment: An Exploratory Study of Resilience Factors and Situational Impairment. *Journal of*

Psychoeducational Assessment, 28(4), 349–356. <https://doi.org/10.1177/0734282910366845>

NICE Clinical Guidelines, (2005) No. 26. Post-Traumatic Stress Disorder: The Management of PTSD in Adults and Children in Primary and Secondary Care, National Collaborating Centre for Mental Health (UK). Leicester (UK): Gaskell; 2005

Oberg, K. (1960). Acculturative stress: adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7, σελ. 377-182.

Oppedal, B., & Idsøe, T. (2015). The role of social support in the acculturation and mental health of unaccompanied minor asylum seekers. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56(2), 203–211. doi: 10.1111/sjop.12194

Oppedal, B., Guribye, E., & Kroger, J. (2017). Vocational identity development among unaccompanied refugee minors. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 145-159.

Oppedal, B., Røysamb, E., & Heyerdahl, S. (2005). Ethnic group, acculturation, and psychiatric problems in young immigrants. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 646–660. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00381.

Oppedal, B., & Toppelberg, C. (2016). Culture competence: A developmental task of acculturation. In J. W. Berry & D. L. Sam (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology revised* (pp. 71–92). Cambridge, UK: Cambridge University Press

Παπαμιχαήλ, Γ. (2003). *Μάθηση και Κοινωνία. Η εκπαίδευση στις θεωρίες της γνωστικής ανάπτυξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

Παπαναστασίου, Κ. & Παπαναστασίου, Ε. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Λευκωσία: Ιδιωτική.

Παπαστυλιανού, Α. (2000). Ψυχοκοινωνική Προσαρμογή σε Αγγλόφωνους, Πόντιους, Βορειοηπειρώτες μαθητές στην Ελλάδα. Παιδί και Έφηβος. *Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, τ. 2(1), 112 – 132.

Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε. Α. (2008). Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις. *Open Education – The Journal for Open and*

Distance Education and Educational Technology, Volume 4. Number 1, 2008/Section one.

Pastoor, L. d. (2013). The decisive role of school in the lives of unaccompanied refugee minors in Norway. *Siirtolaisuus-Migration Supplement*, 32-40

Pat-Horenczyk, R., Baum, N., Schiff, M., Brom, D., Benbenishty, R. & Astor, R. (2010). Do adolescents know when they need help in the aftermath of war? *Journal of Traumatic Stress*

Phinney, J.S. (2003). Ethnic identity and acculturation. In K.M. Chun, P.B. Organista & G. Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 63-81). Washington, DC: American Psychological Association.

Phinney, J. S. (1989). Stages of ethnic identity development in minority group adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 9(1-2), 34-49. Διαθέσιμο στο: <http://dx.doi.org/10.1177/0272431689091004>.

Portes, A., & Rumbaut, R.G. (2001). *Legacies: The story of the second generation*. Berkeley: University of California Press.

Πουλαράκης, Σ., (2017). ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. *Περιοδική έκδοση νομολογίας, νομοθεσίας, αρθρογραφίας & επικαιρότητας της Ένωσης Δικαίου Αλλοδαπών και Μετανάστευσης (ΕΔΑΜ)*. Τεύχος 3/2017

Πουλαράκης, Σ. (2017) «Για την ψυχική υγεία των ασυνόδευτων παιδιών», *Η εφημερίδα των συντακτών*, στο <http://www.efsyn.gr/arthro/giatinpsyhiki-ygeia-ton-asyndeuyton-paidion>

Πρόσφυγες, Ύ. Α. (2001). *Οι πρόσφυγες του κόσμου 2000 - Πένηντα Χρόνια Ανθρωπιστικής δράσης*. (Χ. Ξενάκη, Επιμ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Redfield, R., Linton, R., and Herskovits, M.J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Journal of Psychiatry*, 145, 1351-1357.

Roberts, A., (2005). *Crisis Intervention Handbook*. 3 rd edition. Oxford: Oxford University Press.

Robson, C. (2010). έρευνα του πραγματικού κόσμου. *Athens: Gutenberg. [Robson, C. (1993). Real World Research. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.]*.

Safdar, S., Lay, C. & Struthers, W. (2003). The process of acculturation and basic goals: Testin a multidimensional individual difference acculturation model with Iranian immigrants in Canada. *Applied Psychology: An International Review*, 52, 555-579.

Sam, D. L., & Berry, J. W. (Eds.). (2006). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511489891>

Σαμπατάκου, Ε.Α. (2010). *Ερμηνεύοντας την εξέλιξη της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Παπαζήση. Διαθέσιμο στο: http://emmedia.pspa.uoa.gr/fileadmin/emmedia.pspa.uoa.gr/uploads/Resources/Publications/Seira_Eidikes_Meletes/abstract_Sampatakou.pdf (28/02/2021)

Sinason, V. (2003). Killing time: work with refugees. In R. K. Papadopoulos (Ed.), *Therapeutic care for refugees. No place like home*. (pp. 121-139). London: KARNAC.

Sirin, S., & Rogers-Sirin, L. (2015). *The educational and mental health needs of Syrian refugee children*. Washington, DC: Migration Policy Institute.

Social Science Research Council (1954). Acculturation: An exploratory formulation. *American Anthropologist*, 56, 973-1000.

Σπυροπούλου, Α., Μ. (2016). *Οι Ασυνόδευτοι Ανήλικοι ως Πρόσφυγες και Μετανάστες. Διεθνές, Ευρωπαϊκό και Εθνικό Πλαίσιο. Νομολογία και Διοικητική Πρακτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Σπυροπούλου, Γ. & Χριστόπουλος Κ. (2016). *Προσφυγικό: «Θα τα καταφέρουμε»; Ένας απολογισμός διαχείρισης και προτάσεις διεξόδου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης

Strekalova, E., & Hoot, J. L. (2008). What is Special about Special Needs of Refugee Children? Guidelines for Teachers. *Multicultural Education*, 16 (1), 21-24.

Tartakovsky, E. (2007). A longitudinal study of acculturative stress and homesickness: high-school adolescents immigrating from Russia and Ukraine to Israel without parents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42 (6), σελ. 485-494.

Taylor, S. & Sidhu, R. K. (2012). Supporting refugee students in schools: what constitutes inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*, 16(1), 39-56. doi: 10.1080/13603110903560085

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Target Article: "Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence". *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Trimble, J.E. (2003). Introduction: Social change and acculturation. In K.M. Chin, P.B. Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 3-13). Washington, DC: American Psychological Association.

Τσιώλης, Γ. (2016). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης & Χρ. Θεοφιλίδης (επιμ.) *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη*. Αθήνα: Πεδίο. 2015. Σελ. 473-498.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

UNHCR (2021) Διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org> (10/01/2021).

Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (2020). Στατιστικά Στοιχεία Υπηρεσίας Ασύλου Διαθέσιμο στο: <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/statistics/> (9/2/2021).

van de Vijver, F. J.R., & Phalet, K. (2004). Assessment in Multicultural Groups: The Role of Acculturation. *Applied Psychology: An International Review*, 53(2), 215–236. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2004.00169.x>

Vedder, P., & Virta, E. (2005). Language, ethnic identity, and the adaptation of Turkish immigrant youth in the Netherlands and Sweden. *International Journal of Intercultural Relations*, 29.

Walsh, F., (2006). *Strengthening Family Resilience*. New York: Gilford Press

Ward, C. (2001). The A, B, Cs of Acculturation. In D. Matsumoto (Ed.), *The handbook of culture and psychology* (pp. 411–445). Oxford University Press.

Ward, C., Bochner, S. & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock*. USA: Routledge.

Ward, C., & Geeraert, N. (2015). Advancing acculturation theory and research: the acculturation process in its ecological context. *Current Opinion in Psychology* Volume 8, April 2016, Pages 98-104

Ward, C., & Kennedy, A. (1994). Acculturation strategies, psychological adjustment and sociocultural competence during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercultural Relations*, 18, 329-343.

Wernesjö, U. (2012). Unaccompanied asylum-seeking children: Whose perspective? *Childhood*, 19 (4), 495-507.

WHO, UNHCR, (2015) mhGAP Humanitarian Intervention Guide (mhGAP-HIG), Clinical Management of Mental, Neurological and Substance Use Conditions in Humanitarian Emergencies

Wiggen, K. S. (2014). *Enslige mindrea'rige flyktninger, 2011. Arbeid, utdanning og inntekt* [Unaccompanied minor refugees, 2011. Employment, education and income]

Windle, G. (2011). What is resilience? A review and concept analysis. *Reviews in Clinical Gerontology*, 21(2), 152–169. <https://doi.org/10.1017/S0959259810000420>

World Health Organization (2018). https://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/2018/EN_WHS2018_TOC.pdf (08/11/2021).

Zhou, M. (1997). Segmented assimilation: Issues, controversies, and recent research on the new second generation. *International migration review*, 31(4), 975-1008.

Παράρτημα

4^η Συνέντευξη

διάρκεια: 40'

Η παρούσα συνέντευξη γίνεται στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας και αφορά τον επιπολιτισμό και το επιπολιτισμικό στρες των ασυνόδευτων ανηλίκων. Οι ερωτήσεις αναφέρονται στο πώς βλέπεις τον εαυτό σου σε σχέση με τους συμπατριώτες σου και σε σχέση με τους Έλληνες. Θα ήθελα να μου απαντήσεις με βάση τις δικές σου εμπειρίες και επιλογές. Η συνέντευξη θα διαρκέσει 30' λεπτά και αν κάποια ερώτηση σε δυσκολεύει μπορώ να στην εξηγήσω ή να μην την απαντήσεις αν δεν το επιθυμείς.

Δημογραφικά στοιχεία

Φύλο: Άντρας

Ηλικία: 18

Χώρα καταγωγής: Καμερούν

Χώρα υποδοχής: Ελλάδα

Τόπος διαμονής: Κυψέλη

Χρόνος στην Ελλάδα: 9 μήνες

Σχολείο στην Ελλάδα: δεν έχει πάει

Πώς είναι ο τρόπος ζωής σου; Τι κάνεις κάθε μέρα;

Δουλεύω για να καταφέρω να επιβιώσω, είμαι σε μια εταιρία καθαρισμού που ανήκει στον αντιπρόεδρο της ομάδας και καθαρίζω εστιατόρια. Όταν πρέπει να πάω στη δουλειά ξυπνάω 6.3 το πρωί. Δουλεύω σίγουρα 8 ώρες την ημέρα, επιστρέφω σπίτι και ύστερα πρέπει να διανύσω μια απόσταση μίας ώρας για να πάω στην προπόνηση. Χρειάζομαι περίπου 2-2.3 ώρες στο γήπεδο. Γύρω στις 10 θα φύγω από το γήπεδο, θα είμαι σπίτι μου 11-11.30 το βράδυ, θα φάω κάτι, θα κάνω μπάνιο και στις 12 θα ξαπλώσω στο κρεβάτι μου για να κοιμηθώ. Αυτό συμβαίνει καθημερινά και προσπαθώ να οργανώσω ότι άλλο έχω να κάνω χωρίς να χάσω αυτά. Αν ήμουν στη χώρα μου δε θα ήταν το ίδιο, εκεί θα είχα την οικογένεια μου, θα είχα βοήθεια. Εδώ στην Ελλάδα είμαι μόνος μου, πρέπει να βοηθήσω τον εαυτό μου όπως μπορώ.

Πώς επιλέγεις να ντύнешαι;

Φοράω ότι με κάνει νοιώθω άνετα, δεν μπορώ καθόλου τα επίσημα ρούχα. Είμαι καλά άμα φοράω ένα τζιν ή μια φόρμα και ένα απλό t-shirt. Δεν έχω αλλάξει τον τρόπο που ντύνομαι, πάντα έτσι ήταν.

Ποια φαγητά σου αρέσουν περισσότερο;

Από τα ελληνικά φαγητά μου αρέσει το σουβλάκι, όμως προτιμώ την κουζίνα μας. Εδώ όμως δεν είναι εύκολο να βρεις όλα τα υλικά, η κουζίνα μας είναι αρκετά χορτοφαγική. Στο σπίτι μαγειρεύει η γιαγιά μου γιατί η μητέρα μου δούλευε στα χωράφια αλλά τρώγαμε όλοι μαζί μετά τη δουλειά. Καμιά φορά δεν υπάρχει επιλογή, έτσι χρησιμοποιώ υλικά και συνταγές που έχω πρόσβαση. Αν επέλεγα όμως προφανώς θα διάλεγα το φαγητό μας, με αυτό μεγάλωσα! Όπως το wascko και το koua...ακούγονται ξένα...το καλύτερο είναι το foufou και το katí katí, αυτά έχουν κρέας. Είναι πολύ νόστιμα.

Ποιες ψυχαγωγικές δραστηριότητες επιλέγεις (π.χ. γόμπι, σπορ);

Παίζω πολύ ποδόσφαιρο, εκτός από αυτό στον ελεύθερο μου χρόνο θα δω τους φίλους μου. Θα πάμε βόλτα, θα ακούσουμε μουσική και θα χορέψουμε. Μας αρέσει πολύ η αφρικάνικη μουσική και ο χορός. Τα τραγούδια δεν τα ξέρεις. Καμιά φορά ακούμε και αμερικάνικο χιπ χοπ, αλλά αγαπώ τα αφρικάνικα. Επίσης, μου αρέσει να πηγαίνω στη θάλασσα, τώρα που είναι καλοκαίρι πηγαίνω κάθε μέρα.

Ωραία, ακολουθείς τα έθιμα και τις εθνικές εορτές της χώρας σου;

Έχουμε αρκετά έθιμα, αλλά δεν τα ακολουθώ, προτιμώ τις ευρωπαϊκές διακοπές όπως η Πρωτοχρονιά. Μου αρέσει περισσότερο γιατί μπορώ να τα μοιραστώ με τους ανθρώπους εδώ σαν εμπειρίες.

Ποια είναι η άποψη σου για τη θρησκεία;

Δεν πιστεύω σε κάτι, σε καμία θρησκεία. Η οικογένεια μου πίστευε αλλά εγώ νομίζω ότι πρέπει να πιστεύεις στον εαυτό σου μόνο. Αφού μόνο εσύ μπορείς να τον βοηθήσεις, κανένας άλλος δεν σε ξέρει καλύτερα.

Από που κατάγονται οι φίλοι σου;

Στο σπίτι μένω με δυο παιδιά από το Κονγκό και τη Γουινέα αλλά δεν κάνουμε πολύ παρέα, απλά μοιραζόμαστε το διαμέρισμα. Δεν έχω κάποιον πολύ καλό φίλο αλλά έχω φίλους από την Αφρική, κάποιους Έλληνες και τώρα από την ομάδα.

Σε ποια γλώσσα επιλέγεις να επικοινωνείς μαζί τους;

Πάντα μεταξύ μας μιλάμε αγγλικά, είναι και η μητρική μου.

Ποια γλώσσα χρησιμοποιείς στην καθημερινή σου ζωή;

Η γλώσσα που επιλέγω εξαρτάται από το άτομο με το οποίο συναναστρέφομαι, επειδή έχω κάποιους φίλους που δεν μιλούν καθόλου αγγλικά, μιλάμε γαλλικά. Κυρίως είναι αγγλικά και γαλλικά. Ξέρω και ελληνικά ήταν από τα πράγματα που επέμεινα να μάθω, μου είναι απαραίτητα αφού θα ζήσω εδώ. Οπότε και ελληνικά καταλαβαίνω αλλά ντρέπομαι να μιλήσω.

Έχεις γενικές γνώσεις (π.χ για την ιστορία, την πολιτική) της χώρας σου;

Ναι, γνωρίζω αρκετά πράγματα.

Και για την Ελλάδα;

Ξέρω μερικά πράγματα, αλλά έχω πολλά να μάθω ακόμα. Θέλω να μάθω!

Ποιες είναι οι σχολικές σου δραστηριότητες; Πώς θα ήθελες να εξελιχθεί η εκπαίδευσή σου;

Δεν πάω σχολείο. Νομίζω ότι δεν είναι, εεε, δεν ξέρω πολλά για, εεε, το σχολείο στην Ελλάδα, νομίζω ότι δεν είναι το ίδιο, όπως το ξέρω, νομίζω είναι διαφορετικό. Στο Καμερούν πήγα 9 χρόνια σχολείο, κανονικά δηλαδή. Μοιάζει κάπως με το σύστημα εδώ. Όπως εδώ, εεε, θα πρέπει να περάσεις από τα ίδια στάδια, από το νηπιαγωγείο, την πρωτοβάθμια, τη δευτεροβάθμια και στη συνέχεια στο πανεπιστήμιο. Έτσι, νομίζω ότι έχουν σχεδόν την ίδια διαδικασία, απλά δε μαθαίνεις τα ίδια πράγματα. Εδώ δεν είναι προτεραιότητα μου το σχολείο, δε μπορώ να το συνδυάσω με τη δουλειά και τις προπονήσεις. Δε νομίζω ότι θα με βοηθήσει κάπου, θα μπορούσα να το δοκιμάσω βέβαια! Ξέρω ότι θα ήταν καλό για την υπόθεση μου να φαίνεται ότι πηγαίνω και γενικά στη ζωή μου να έχω ένα χαρτί από εκεί.

Τι δουλειά θα ήθελες να κάνεις;

Το όνειρό μου είναι ένα: Να παίζω μπάλα! Ίσως μια μέρα γίνω και επαγγελματίας». Αυτό είναι το μόνο πράγμα που θέλω να κάνω, αλλά δεν είναι εύκολο έχω, εεε, έχω περιορισμούς. Παίζω ποδόσφαιρο εδώ σε μια ομάδα, για αυτό άλλωστε ήρθα στην Αθήνα. Στον Απόλλωνα Χαλανδρίου, με διάλεξαν απλά όταν ήρθα υπήρχε κορονοϊός και άργησα να ξεκινήσω. Έπρεπε να κάνω εξετάσεις για να με πάρουν. Δεν έχω ΑΜΚΑ ευτυχώς με βοήθησε η ομάδα με τους γιατρούς. Εγώ ακόμα και στο λοκντάουν έκανα προπονήσεις μόνος μου, συνέχιζα να παίζω για να μη χάσω τη φόρμα μου. Απλά επειδή ακόμα δεν έχω χαρτιά εδώ, δεν μπορώ να έχω και χαρτιά στην ομάδα. Με καθυστερεί όλο αυτό. Είναι λες και δεν μπορώ να κάνω όσα μπορώ, αλλά ελπίζω, δεν ξέρω. Ναι. Ας ελπίσουμε ότι τα πράγματα θα αλλάξουν.

Τι είναι σπίτι για εσένα;

Αρχικά, πήγα στην Τουρκία πριν έρθω στην Ελλάδα. Ήμουν 16 ετών όταν έφυγα από το σπίτι μου. Πήγα στην Κωνσταντινούπολη όπου έμεινα για 8 μήνες, τον πρώτο μήνα δεν είχα λεφτά ούτε γνωστούς και έμενα σε παγκάκια, μετά δούλεψα σε ένα εργοστάσιο με παπούτσια για να επιβιώσω και να μαζέψω χρήματα για να έρθω στην Ελλάδα... Ευτυχώς στην Ελλάδα δεν έμεινα στο δρόμο, άλλαξα δύο δομές και τώρα μένω σε ένα διαμέρισμα, έχω ένα σπίτι. Οπότε σπίτι σημαίνει μια σκεπή πάνω από το κεφάλι σου.

Τι είναι οικογένεια για εσένα;

Η οικογένεια μου έμαθε ότι είμαι καλά ύστερα από έξι μήνες. Είχα χάσει τους αριθμούς και δεν μπορούσα να επικοινωνήσω μαζί τους. Υπήρχε μεγάλη δυσκολία στο κομμάτι της επικοινωνίας με τη μαμά μου και τα αδέρφια μου, οπότε μου πήρε χρόνο να επικοινωνήσω μαζί τους. Για εμένα, μπορώ να πω ότι αφού έφυγα άφησα τους γονείς μου, τους συγγενείς μου, όλους... Αυτή τη στιγμή δεν έχω κανέναν κοντά μου που να μπορώ να πω ότι είμαστε συνδεδεμένοι με δεσμούς αίματος ή με κάποιον άλλο τρόπο, αλλά μπορώ να πω ότι μπορώ να αποκτήσω οικογένεια. Έχω ανθρώπους δίπλα μου που μπορώ να πω ότι αυτή είναι η οικογένειά μου. Γιατί για μένα δεν είναι μόνο ο δεσμός του αίματος, αλλά οι άνθρωποι που είναι κοντά σου και όταν είσαι τόσο κοντά για εμένα γίνεσαι οικογένεια. Αυτό είναι για εμένα οικογένεια.

Τι πιστεύεις για τους Έλληνες;

Νομίζω ότι είναι φιλικοί. Είναι καλοί άνθρωποι και φιλόξενοι.

Και για τους συμπατριώτες σου;

Νομίζω ότι είναι το ίδιο, πιστεύω ότι όπου και να πας θα γνωρίσεις καλούς και κακούς ανθρώπους. Μπορώ να πω ότι όλοι είναι καλοί αλλά πάντα εκεί θα είναι και οι κακοί...δεν είναι όλοι το ίδιο, όπου και να πας θα συναντήσεις ανθρώπους...Δεν είναι όλοι ρατσιστές. Δεν είναι όλοι το ίδιο σε όλο τον κόσμο. Νομίζω ότι σε κάθε χώρα που θα πας, θα βρεις τέτοιες καταστάσεις. Θα γνωρίσεις νέους ανθρώπους. Πιστεύω ότι είναι κάτι που έχει να κάνει με την εκπαίδευση, την οποία παίρνεις από το σπίτι σου από μικρή ηλικία. Ό,τι και να τους πεις δεν θα καταλάβουν. Δεν έχει σημασία η καταγωγή αλλά ο χαρακτήρας τους για εμένα.

Ποια είναι η συνολική σου άποψη για τη ζωή και τον κόσμο;

Νομίζω ότι αν είχα την άδεια ή την ευκαιρία ή τα μέσα να το κάνω, υπάρχουν πολλά πράγματα που θα μπορούσαν να αλλάξουν. Για παράδειγμα, περπατάς στους δρόμους και βλέπεις πείνα, φτώχεια, άστεγους, τόσα άσχημα πράγματα συμβαίνουν. Και μετά αναρωτιέσαι, τι μπορώ να κάνω για να βοηθήσω αυτούς τους ανθρώπους, αν είχα τη δύναμη, και τα μέσα. Αν είχα τα λεφτά βασικά. Υπάρχουν πράγματα που μπορείς να κάνεις για αυτούς τους ανθρώπους. Μπορείς να αλλάξεις τον κόσμο και να τον κάνεις καλύτερο απλά δε μας το επιτρέπουν .

Πώς βλέπεις τον μελλοντικό σου εαυτό;

Δεν ξέρω αν θα μου αρέσει κάποιο μέρος, ούτε για την Ελλάδα είμαι σίγουρος, όταν αλλάξεις περιβάλλον και κάνεις μια νέα αρχή αισθάνεσαι ότι δε σε βλέπει κανένας, είσαι ασήμαντος- ανύπαρκτος και είναι πολύ δύσκολο. Είμαι όμως σίγουρος ότι όσο περνάει ο καιρός, αρχίζεις να προσαρμόζεσαι, κάνεις φίλους, γνωρίζεις τους ανθρώπους, μαθαίνεις το μέρος, την κουλτούρα και βρίσκεις την ισορροπία. Οπότε ναι όποιο και να είναι το μέλλον μου νομίζω ότι με τον καιρό όλα θα πάνε καλά. Στην αρχή είναι πάντα πολύ δύσκολο, αλλά με τον καιρό γίνεται καλύτερο.

Θα ήθελα να σου κάνω κάποιες επιπλέον ερωτήσεις για την ποιότητα ζωής σου. Να θυμάσαι ότι απαντάς για εσένα.

Πόσο ικανοποιημένος είσαι με την ποιότητα ζωής σου;

Αυτή τη στιγμή είναι κάτι που το συζητώ και με τους φίλους μου, είναι σα να μην ζούμε πραγματικά και απλά επιβιώνουμε. Κάθε μέρα βρίσκεις τρόπους να επιβιώσεις. Και μετά ελπίζεις ότι θα σου συμβούν καλύτερα πράγματα, ή ότι θα έχεις ένα καλύτερο μέλλον. Οπότε απλά βρίσκεις έναν τρόπο να επιβιώσεις και αυτό είναι όλο. Αυτό κάνω...επιβιώνω!

Αντιμετωπίζεις προβλήματα στον ύπνο σου;

Μερικές φορές ναι, βλέπω αυτό που μου συνέβη. Στην Ελλάδα ήρθα με μια πλαστική βάρκα, από αυτές που φουσκώνουν με αέρα. Ήταν επικίνδυνα και μια από τις πιο δύσκολες στιγμές

της ζωής μου. Βρέθηκα πιο κοντά από ποτέ στο θάνατο. Έχω βρεθεί σε πολλές δύσκολες στιγμές στη ζωή μου όπως αυτή αλλά ποτέ δεν φοβήθηκα. Θυμάμαι να με σημαδεύουν με το όπλο και να μου λένε 'αν κουνηθείς θα σε σκοτώσω'. Δεν φοβήθηκα, γιατί έπρεπε να φτάσω στην Ελλάδα από την Τουρκία. Ήμουν μέσα στη θάλασσα. Έπρεπε να ανασάνω. Δεν μπορούσα να πάω ούτε μπροστά ούτε πίσω, ήμουν στο ίδιο σημείο. Το μόνο που έβλεπα γύρω μου ήταν νερό. Τίποτα άλλο. Κάποιοι κατάφεραν να ειδοποιήσουν τις Αρχές Μας ειδοποίησαν ότι στα επόμενα 15-20 λεπτά θα ερχόντουσαν να μας σώσουν. Εγώ πίστεψα ότι στα επόμενα λεπτά δε θα ζω. Είπα την τελευταία μου προσευχή. Κανονικά, μας είπαν ότι το ταξίδι θα κρατούσε 3 ώρες, αλλά για 8 ώρες ήμασταν στη μέση του πουθενά 25 άτομα, χωρίς φαγητό, χωρίς νερό... τίποτα. Έχω ένα μήνα να το δω

Έχεις αρνητικά συναισθήματα όπως άγχος, κατάθλιψη, απόγνωση;

Τις περισσότερες φορές είμαι αγχωμένος γιατί σκέφτομαι συνέχεια τη ζωή μου και τις προσδοκίες μου. Όλοι έχουν προσδοκίες και όταν βλέπεις ότι δεν τις πλησιάζεις, δεν είσαι πουθενά στον ορίζοντα, δεν βλέπεις καμία πιθανότητα να βρεθείτε κάπου στη μέση, τότε να σου δημιουργείται μεγάλο άγχος.

Έχεις φοβίες ότι κάτι κακό θα συμβεί;

Ναι φυσικά και έχω κάθε μέρα, μάλιστα! Έχω να περάσω από συνέντευξη που δεν ξέρω πότε θα γίνει, θα καθορίσει την υπόθεση μου αν θα πάρω άσυλο...δεν ξέρω τι θα συμβεί...δεν ξέρω αν θα είναι αρνητική. Σκέφτομαι συνέχεια τι θα συμβεί αν δεν πάρω την απάντηση που θέλω. Αν δεν είναι θετική η απάντηση, πώς θα είναι η ζωή μου από εδώ και πέρα...έχω πολλούς φόβους, ανησυχίες και κάνω πολλές αρνητικές σκέψεις.

Έχεις εφίδρωση;

Όχι.

Έχεις ταχυκαρδία;

Έχω ναι, επειδή είμαι αρκετά αγχωμένος και πιεσμένος με αυτά που μου συμβαίνουν. Όταν έκανα εξετάσεις για την ομάδα εμφανίστηκε κάτι στις εξετάσεις μου στην καρδιά, φοβήθηκα ότι αυτό ήταν τελείωσε η ζωή μου. Δεν ξέρω τι άλλο μπορώ να κάνω εκτός από το να παίζω ποδόσφαιρο. Τελικά, οφείλεται στο άγχος μου είπε ο γιατρός.

Λαμβάνεις κάποια φαρμακευτική αγωγή;

Όχι.

Αισθάνεσαι ότι απομονώνεσαι από τον περίγυρο σου;

Όχι, έχω ανθρώπους δίπλα μου.

Έχεις αυτοτραυματικές σκέψεις ή συμπεριφορές;

Όχι.

Έχεις αυτοκτονικούς ιδεασμούς;

Όχι.

Καταναλώνεις αλκόολ ή κάποια ναρκωτική ουσία;

Όχι είμαι αθλητής.

Πώς διαχειρίζεσαι το άγχος σου;

Μερικές φορές δεν μπορώ να ελέγξω το άγχος μου και γίνεται θυμός. Καμιά φορά γίνεται το αντίθετο ο θυμός μου γίνεται άγχος. Καταλήγω να θυμώνω με τον εαυτό μου στο τέλος. Χωρίς λόγο μερικές φορές απλά εξαιτίας των αρνητικών σκέψεων μου συμβαίνει όλο αυτό. Είναι επειδή βλέπεις τα πράγματα που σου συμβαίνουν ή συμβαίνουν γύρω σου και δεν μπορείς να ελέγξεις ή έτσι αισθάνεσαι. Νομίζεις ότι πνίγεσαι από αυτά που σε κατακλύζουν, ειδικά τα αρνητικά συναισθήματα!

Που βρίσκεις τη δύναμη;

Σκέφτομαι ότι όσο προσπαθώ και κυνηγάω αυτό που θέλω να κάνω...θα τα καταφέρω. Δεν κυριαρχεί βέβαια αυτή η σκέψη. Απλά μέχρι στιγμής βλέπω ότι το όνειρο μου να παίξω ποδόσφαιρο, επαγγελματικά, γίνεται με αργούς ρυθμούς και αυτό μου δίνει κάποια ελπίδα ότι τα πράγματα θα πάνε καλά. Απλά χρειάζεται χρόνος για όλα αυτά δυστυχώς, τίποτα δεν προχωράει γρήγορα...εσύ απλά περιμένεις.

Τι σε βοηθάει να ανακουφιστείς;

Με βοηθάει το ποδόσφαιρο, όταν μου έκανε πρόταση η ομάδα πίστεψα λίγο παραπάνω σε εμένα και στις δυνατότητες μου. Είδα ότι τελικά δεν είμαι ανύπαρκτος κάποιος με παρατήρησε και μου δίνει μια ευκαιρία που πρέπει να εκμεταλλευτώ. Ίσως αλλάξει η ζωή μου έτσι. Μέχρι πριν λίγο καιρό ήμουν ένας ακόμα πρόσφυγας σε ένα καμπ που κανείς δε θα πρόσεχε, τώρα όμως ανήκω κάπου, σε μια ομάδα...κάποιος ενδιαφέρεται για εμένα.

Αισθάνεσαι ελεύθερος;

Ε, μερικές φορές ναι, αλλά όχι όλες τις φορές. Πάντα συναντάς περιορισμούς, πρέπει να ακολουθήσεις κανόνες, που σου βάζουν αυτόματα όρια και δε σε αφήνουν να προχωρήσεις. Έτσι μπορώ να πω ότι κάνω μερικά από τα πράγματα που θέλω να κάνω, αλλά όχι όλα. Κάποιοι άνθρωποι πιστεύουν ότι είναι ελεύθεροι αλλά γνωρίζεις ότι αυτό δεν είναι αλήθεια πάντα υπάρχουν όρια, απλά επιλέγεις αν θα τα δεις ή όχι.

Σε ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σου.

Μη λεκτική επικοινωνία: Ο ερωτώμενος κάθισε απέναντι μου και καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης ήταν ντροπαλός, δεν είχε βλεμματική επαφή μαζί μου και έτρεμε η φωνή του και σε ορισμένα σημεία κόμπιαζε. Ήταν αρκετά αμήχανος ωστόσο δεν επηρέασε τη ροή της συνέντευξης.